

ENTIS.

Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences

Yıl:2024, Cilt:2, Sayı:3

ÜRÜN BİLGİSİ / PRODUCT INFORMATION

Amaç ve Kapsam: Türkiye’de gerçekleştirilen sosyal bilimler alanındaki çalışmaları hem ulusal hem de uluslararası alanda duyurmak, yeni araştırmaları ve bilhassa genç araştırmacıları desteklemeyi amaçlamaktadır. Dergimiz özgün araştırma makalelerinin yanı sıra çeviri, felsefi yorum ve eleştiri, kitap/ makale değerlendirmelerini kabul etmektedir. Dergimiz sosyal bilimler alanındaki tüm çalışmalara açıktır. Makaleler sosyal bilimler üzerine, başta akademik ilkeler ve derginin yayın kuralları dikkate alınarak yazıldığı takdirde ENTIS dergisi tarafından değerlendirilmeye alınabilir.

Yayımlayan / Publisher

Doç. Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN

Yayın Dili / Language

Türkçe-İngilizce / Turkish-English

Yayın Tarihi / Date of Publication

30/01/2024

Yayın Aralığı / Frequency

Yılda dört kez (Ocak-Nisan-Temmuz-Ekim) yayımlanır./ Published four times a year (January-April-July-October)

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin CİHANGİR, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi / Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Humanities of Social Sciences

YARDIMCI EDİTÖRLER / VICE OF EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Bingol University Faculty of Arts and Sciences
Arş. Gör. İlim Esra EREK, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Bingol University Faculty of Arts and Sciences

DANIŞMA KURULU/ ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ali COŞKUN** (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Khaliq AHMAD (International Islamic University of Malaysia)
Prof. Dr. Çetin BALANUYE (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tologon Omoshev (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Prof. Dr. Olga Nosova (University of Kharkov Institute Banking Affairs) (Ukraine)
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Velieva Naila Tofik (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin ÇALDAK (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Önder BİLGİN (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay Özdemir AKGÜNDÜZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARAS (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fegani BEYLER (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Selvira Draganović (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Mariya Kochkorbaeva (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Doc. Dr. Ainur Nogayeva (Avrasya Milli Üniversitesi) (Kazakistan)
Doç. Dr. Rovshan Aliyev (Bakü State University)
Doç. Dr. Samir HAMİDOV (Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Cırgalbek İSMANOV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Hilale Caferova (Azərbaycan Milli İlimlər (elimler) Akademisi)
Doç. Dr. Tarana Khalilova (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Davran YOLDAŞEV (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Qurbanov Nüsrət (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Valida Mehdiyeva (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞENGÜN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan AFŞAR (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Ali TÜRKMENOĞLU (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emir Feridun ÇALIŞKAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Yusuf GÜNGÖR (İğdır Üniversitesi)
Dr. Mehmet Sadık ÇOBAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Zakir ELÇİÇEK (Dicle Üniversitesi)
Dr. Ahmet Baran YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Şahin Akberov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Ogtay Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Agil Mammadov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Elşen Mammadov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Matanat Amrahova (Azerbaijan State University of Economics)

İÇİNDEKİLER

Kültür ve Kent Kültürü Bağlamında İstanbul Kent Kimliği
Istanbul Urban Identity in the Context of Culture and Urban Culture
Birgül BİLGİÇ (Araştırma Makalesi).....5-21

İbâzilerin Hâricîliği Meselesi
The Issue of Ibadi's Harici's
Muhammed ÇİÇEKLİ (Araştırma Makalesi).....22-31

2020-2023 Yılları Arasında Yapay Zekâ Felsefesi Alanında Yazılmış Makalelerin İçerik
Analizi/ Content Analysis of Articles Written in the Field of Artificial Intelligence
Philosophy Between 2020-2023
Barış BİÇER (Araştırma Makalesi).....32-43

İçerik Üretiminde Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı /Use of Artificial Intelligence
Tools in Content Production
İlker Cem GÜZELDEMİRCİ (Araştırma Makalesi).....44-52

Erken Dönem Çocuklarının Eğitiminde Öğretmenlerin Pedagojik İnanç Sistemleri
Pedagogical Belief Systems Of Teachers in The Education Of Early Period Children
Bülent İŞBİLİR, Bahtiyar TOZLU, Çiğdem Çelik TOZLU, Elif MUMCU, Mustafa
KAYA, Ahmet MIHÇIOĞLU (Araştırma Makalesi).....53-63

Eleştirel Teori Bağlamında Ali Şeriatî ve Düşünce Dünyası / Ali Shariati and His
Intellectual World in the Context of Critical Theory
Fatma ŞAKAR (Araştırma Makalesi).....64-80

Körfez Savaşından 2000 Yılına Kadar Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığının Savunmacı
Realizm Bağlamında İncelenmesi / Examining Türkiye-USA Strategic Partnership from
the Gulf War to 2000 in the Context of Defensive Realism
Hatice Kübra TABAN EFE (Araştırma Makalesi).....81-95

Hanefî Mezhebine Göre Haber-i Vahidin Kabul Şartları / Acceptance Conditions of
Khabar al-Wâhid According to The Hanafi School
Cengiz MURAT (Araştırma Makalesi).....96-106

**İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Güvene İlişkin Görüşleri / Opinions
of Teachers Working in Primary Schools on Organizational Trust**

Eyüp OKTA - Hakan YÜREK - Bülent ALTUN - Kadri ALTUN - Fırat KİLGİ
(Araştırma Makalesi).....107-115

**Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Sessizlik Algısı Hakkında Görüşlerinin İncelenmesi
Examination of Classroom Teachers' Opinions About the Perception of Organizational
Silence**

**Recep SOYSAL - Soner KARABELA - Esra KARABELA - Ayşe ALPARSLAN - Hakan
ALPARSLAN (Araştırma Makalesi).....116-124**

**Programlanmış Eğitsel Rehberlik Hizmetlerinin Ortaokul Öğrencilerinin Sınav Kaygısı
Üzerindeki Etkisi / The Effect of Programmed Educational Guidance Services on
Secondary School Students' Test Anxiety**

**Fikret YAVUZ - Lütfi YILDIZ - Tanju ÇELİK - Arslan AKYÜZ - Özlem EKİCİ
KIZILIRMAK - Nevin KÜÇÜKENEZ (Araştırma Makalesi).....125-135**

**İnşaat Sözleşmelerinde Yüklenicinin Edimini Yerine Getirmemesi Karşılığında Arsa
Sahibinin Başvurabileceği Yollar ve Çözüm Önerileri / Remedies and Solution
Suggestions for the Land Owner in Case of Contractor's Failure to Fulfill His
Obligations in Construction Contracts**

Esat KAYAASLAN (Araştırma Makalesi).....136-144

**Şiiliğin Siyasallaşma Süreci ve İran Anayasası Bağlamında
İslam'ın İran Dış Politikasına Etkisi / The Process of Politicization of Shusm and
Impact of Islam on Iranian Foreign Policy in The Context of The Iranian
Constitution**

Emine ATEŞ TAN (Araştırma Makalesi).....145-158

Kültür ve Kent Kültürü Bağlamında İstanbul Kent Kimliği

Araştırma Makalesi

Birgül BİLGİÇ

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Bölümü, bbilgic1414@gmail.com
ORCID: 0000 0002 0175 4694
DOI:10.5281/zenodo.10212655

ÖZET

Kültür, bir toplumun veya bir grup insanın paylaştığı değerleri, normları, inançları ve davranış biçimlerini kapsar. Bu, insanların bir arada yaşamasını sağlayan bir çerçevedir. Kent kültürü ise bir şehirdeki yaşam tarzını, alışkanlıkları ve değerleri ifade eder. Kentler genellikle hızlı, dinamik ve çok kültürlüdür, bu da kent kültürünü şekillendirir. Bu yönüyle kent kimliği, bir kentin kendine has tarihsel, siyasal, sosyal ve ekonomik gelişim sürecinde oluşan bir olgu olarak kent kültürü ile yakından ilgilidir. Kent kültürü ve kimliğinin canlandırılmasında ve korunmasında yerel yönetimlerin etkisi büyüktür. Kent kimliğinin oluşturulmasında kent kültürünün etkisinin tartışılacağı çalışmalarda, kentin tarihi dokusu ve doğal güzellikleri ele alınır. İstanbul, tarihi, kültürel ve sosyal yapısıyla kendine özgü bir kent kimliğine sahiptir. İstanbul, tarihi dokusu, mimarisi, sanatı, müzikleri, yemekleri, gelenekleri ve yaşam tarzı ile dünya çapında tanınan bir kültür merkezidir. Bu bağlamda bu çalışmada kültür ve kent kültürü bağlamında İstanbul kent kimliği ve İstanbul kent kimliğine ait özellikler kent kimliğini oluşturan maddi/yapısal unsurlar ve kent kimliğini oluşturan manevi/ ikincil unsurlar açısından incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Kimlik, Kent Kültürü, Kent Kimliği, İstanbul.

GİRİŞ

Bireyler bir yeri, özellikle metropol bölgelerde gördükleri ya da var olduğunu bildikleri doğal ya da insan yapımı farklı özellikler ya da eserler aracılığıyla hatırlar ya da tanımlarlar. İster yapay ister doğal olsun, bir mekânın kendine özgü özellikleri ona bir kimlik kazandırır (Ghasemzadeh, 2013: 57). Kimlik, bir kişinin bir yeri diğer yerlerden farklı olarak tanıyabilmesi veya hatırlayabilmesi olarak tanımlanmaktadır (Barış vd., 2009: 724). Ancak şehirde onu diğer şehirlerden ayıran doğal bir özellik bulmak oldukça zordur. Bu nedenle özellikle kamusal ve dar görüşlü mekanlarda yapılan mimari çalışmalar, şehre onu diğer şehirlerden ayıran bir kimlik kazandırmaya yardımcı olmaktadır. Dünyanın her yerindeki farklı şehirler, ünlü mimari yapılar

kullanılarak ayırt edilir veya tanımlanır; örneğin, bir kişi Paris'i Eyfel Kulesi'nden, Londra'yı saat kulesinden, New York'u özgürlük heykelinden ve Berlin'i Brandenburg Kapısından kolayca tanıyabilir (Ghasemzadeh, 2013: 57). Yapıların dışında anıtlar kamusal alanlar da şehirleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Dougherty, taşıdıkları duygusal nitelikler nedeniyle bu kamusal mekânların vatandaşlık bağlarını, dayanışmasını ve vatanseverliği güçlendirdiğini söylemektedir (Dougherty, 2006: 5). Buldukları şehrin tarihini ve dolayısıyla kültürünü yansıtan bu mekânlara kültürel mekân denilebilir. Kültürel alanlar, bir şehri tanımlamanın dışında şehrin bir bölümünü, bir caddeyi, bir binayı, bir kiliseyi veya sıradan bir tarihi alanı tanımlamak için de kullanılabilir. Kültürel mekânlar, tanımladıkları yer ne olursa olsun, mekânlara dikilen önemli işaretler aracılığıyla o yerin kültürünü verir ve mekâna bir kimlik ve kültür kazandırır (Ghasemzadeh, 2013: 57). İstanbul da tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, önemli kültürlerin izlerini taşıyan zengin bir tarihi geçmişe sahip bir şehirdir. Bu nedenle, İstanbul'un kent kimliği, çok katmanlı ve karmaşık bir yapıya sahiptir. İstanbul, hem doğu hem de Batı kültürlerinin etkileşim noktasında bulunmasıyla öne çıkan bir konuma sahiptir. Bu bağlamda bu çalışmada kent kültürü bağlamında İstanbul kent kimliği ve İstanbul kent kimliğine ait özellikler kent kimliğini oluşturan maddi/yapısal unsurlar ve kent kimliğini oluşturan manevi/ ikincil unsurlar açısından incelenmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Kültür Kavramı

Kültürel çalışmaların keşfetmek istediği gerçeklik, esasen değerlere ve anlamlara gömülü ampirik bir gerçekliktir. Tarihsel bir gerçeklik olan bu olgu aynı zamanda kültürel bir gerçekliktir (Zijderveld, 2013: 189). Kültür kavramının tarihsel gelişiminde gözlemlenen en bariz değişim, kavramın somut içeriklerle kullanılmasının, insan düşüncesinin gelişimine paralel olarak zaman içerisinde soyut içerik kazanmasıdır. Bu bağlamda Edles (2006: 6) kültür kavramının günümüzdeki üç ana uygulamasını tespit etmiştir. Buna göre Kültür: “Kültür, (a) seçkin sanatsal faaliyetlere; (b) bir halkın ya da grubun tüm yaşam biçimlerine; (c) paylaşılan sistemlere veya şablonlara gönderi yapacak şekilde kullanılabilir.” Bu tanımlarda kültür kavramının sembolik, etnografik ve estetik yönlerini vurgulamaktadır. Bauman (1996/1998: 159) kültürün bir insan faaliyet alanı olduğunu savunur. Dolayısıyla kültürden bahsetmek, insan faaliyetlerinden ve üretiminden bahsetmek anlamına gelir. Köktürk (2006: 223) ise kültürün doğada her zaman bulunmayan, sonradan üretilip yaratılan bir yapı olduğunu savunmaktadır. Uygur (2006: 17) da kültür tanımında insan unsurunun önemini vurgulayarak “kültür: insanın ortaya koyduğu içinde insanın var olduğu tüm gerçeklik demektir, kültür, doğanın insanlaştırılma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve verimdir” demektedir. Pitirim Aleksandrovich Sorokin, sosyolojinin ele aldığı sosyokültürel olguları veya olayları üç unsura ayırıyor. İlk unsur anlamlar, değerler ve kurallardır. Sorokin, oluşturdukları her şeye “kültürel sistem” diyor. İkinci unsur ise biyofiziksel araçlar yani bu anlamları, değerleri ve kuralları nesneleştiren ortamdır. Sorokin bunlara "ortamlar" diyor. Üçüncü ve son unsur ise anlamlı etkileşimli faaliyetlerde anlamları, değerleri ve kuralları yaratan, yöneten ve kullanan bilinçli bireyler ve gruplardır. Sorokin bunların yani bilinçli birey ve grupların oluşturduğu bütüne “toplumsal sistem” diyor.

Kültürü Oluşturan Unsurlar

Kültürün ontolojik olarak iki parçalı tanımı da; duyu yoluyla algılanan, deneyimlenen gerçeklik (şeyler, hayvanlar, kendi bedenimiz v.s.) diğer taraftan da işitilmeyen, görülmeyen, hissedilmeyen deneyimlenemeyen (değer, anlam, norm ve semboller) gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Rickert, akt. Zijderveld, 2013:187). Maddi kültür duyu yoluyla algılanan, deneyimlenen somut gerçeklikler iken manevi kültür işitilmeyen, görülmeyen, deneyimlenemeyen inanç, değer, anlam, norm ve sembollerdir. Bir diğer ayrım da ise insanın doğayla mücadelesi sonucu yarattığı teknolojiler maddi kültürün unsurlarını oluştururken, doğayı, evreni ve insanı anlayabilmek için anlaması gereken inanç ve değerler de maddi olmayan kültürün unsurlarını oluşturur. Malinowski'ye göre kültür, toplumun yaşayabilmek amacıyla oluşturduğu değerler temelinde oluşan bir ortamdır (Eroğlu, 1993:120).

Manevi unsurlarla ilişkilendirilen kültür alanında ahlaki değerler, örf ve adetler, kolektif tutumlar, duygular, duygu/heyecan nokta ve biçimleri bulunmaktadır. Toplumun maddi varlığını ilgilendiren medeniyet alanında teknik modeller ve imalat yöntemleri bulunmaktadır (Cangızbay,1998, akt., Başak, 2004: 54). Kültürün maddi unsurları, insanın doğaya hükmetme çabası sonucunda ortaya çıkan tüm araç ve gereçler ile bunların üretimi ve kullanımına ilişkin bilgileri içermektedir.

Maddi Kültür

İnsan eli ile oluşturulan somut her şeye maddi kültür adı verilmektedir. Maddi kültürün bilinen en eski izleri, Etiyopya'daki yaklaşık 2,5 milyon yıllık taş aletlerdir (Dikeçligil, 2013:138). Maddi kültür genellikle üç önemli açıdan değerlendirilir: nesnenin kendisi, yaratım süreci ve onu yaratan insanlar. Nesnenin kendisi bir halka kadar küçük olabileceği gibi büyük bir yapının örneği de olabilir. Maddi kültürün algılanışı diğer kültürel ürünlerden farklıdır. Örneğin edebiyat veya filoloji ile ilgilenen biri açısından sözcükler ön plandadır (Glassie, Henry. Maddi Kültür: 41). Örneğin ev kelimesinin bir dilbilimci için entelektüel bir anlamı vardır. Maddi kültür araştırmacıları için bunun tersi doğrudur. Onlar için resimler kelimelerden daha önemlidir. Evin büyüklüğü, hangi ağaçtan üretildiği, ağacın yapısal özellikleri, menşei, kimin ürettiği ve nasıl üretildiği gibi sorular öncelikli önem taşır.

Henry Glassie, maddi kültürün kültürle birlikte var olan malzeme olduğunu savunur ve maddi kültürü, dünyada emek yoluyla oluşan iç zekâ olarak açıklar (Glassie, 1999: 41). Ona göre maddi kültür, insan beyni ve topluluklarını temsil eder. Yaşanılan dünyanın bir unsuru ve insan aklı tarafından üretilen bir üründür. Yani bir nesne kültür yoluyla var olduğu için onu oluşturanların zihinlerinde bir kalıptır ve bu nesne sadece Porselen tabak ya da tahta kaşık gibi yaratıcısının amacını ve niyetini içerir. Bireylerin ve grupların taşıdığı anlamlar, kurallar ve değerler ideolojik kültürü oluşturur. Bireyler ve gruplar tarafından belirlenen ve gerçekleştirilen, saf anlam, değer ve kurallara sahip tüm anlamlı eylemler davranış kültürünü oluşturur. İdeolojik kültürü, maddi, biyofiziksel varlıkları ve enerjileri ifade eden, tanımlayan ve toplumsallaştıran diğer tüm araçlar maddi kültürü oluşturur Kongar, 1985: 123-124).

Tablo 1: Maddi ve Manevi Kültür Öğeleri

Maddi: Kültür Öğeleri	Manevi: Kültür Öğeleri
İnsan emeğinin toplumsal gelişme süreci içinde yarattığı araç ve gereçlerdir.	İnsanların birbirleriyle kurduğu ilişkiler sonucu yarattığı yazılı ve yazısız kurallardır.
Toplumun herhangi bir gelişim aşamasındaki teknolojik ilerlemesini, üretim, teknik, hüner ve becerilerini ifade eder	Toplumun yaşamını düzenleyen değer, yasa, gelenek, görenek, ahlak ve inançlardır.
Okullar, fabrikalar, kitaplar, oto mobiller, giydiğimiz elbiseler vb. maddi kültür öğeleridir.	Dil, sanat vb. manevi kültür öğeleridir.

Maddi ve manevi olarak adlandırılan bu iki unsur birbiriyle etkileşim halinde olup bir bütün olarak kültürü oluşturur. Örneğin; İlkel toplumlarda verimliliği ve doğurganlığı simgeleyen Venüs heykeli, bugün estetik değer taşıyan bir eserdir. Ancak bu heykel belirtilen önemini kazanmadan önce sadece bir mermer parçasıydı. Aşağıda Tablo 2’de kültür kavramını bünyesinde barındıran temel kurumlar ve değişkenler sıralanmıştır.

Tablo 2: Kültür Kavramını Bünyesinde Barındıran Temel Kurumlar ve Değişkenler

İnsan nüfusu
Dil ve kişilik sistemi
Tarih kaynaklar ve töreler
Aile kurumu ve akrabalık ilişkileri
Sağlık ve hastalık
Bilim, sanat ve eğitim
Yerleşmeler
Üretim- tüketim
Din, devlet ve yönetim

Tarihi bir varlık olan kültürel sistemi oluşturan kurum ve değişkenlerin de kendilerine ait özel tarihçeleri bulunmaktadır. Bu konular tarih, arkeoloji ve etnolojinin de içeriğini oluşturmaktadır. Aile kurumu ve akrabalık ilişkileri, sağlık ve beslenme, eğitim süreci, konut ve yerleşmeler, ekonomi ve teknoloji, bilimler ve sanatlar, din kurumu ve devlet, kişilik sistemi ve dil değişkenleri kültürel sistemi oluşturmaktadır.

Manevi Kültür

İnsanların kişilikleri kültür tarafından şekillenirken aynı zamanda içine doğdukları kültürün normatif ve sosyal düzenin sağlayıcısı bir sistem olduğu da öğretilmektedir. Kültürel

norm ve değerlere uymayan her şey büyük olasılıkla kaşları kaldıracak ve dışlanacaktır. Bu nedenle kültür üretme süreci insanlar üzerinde güç inşa etme sürecidir. Belli bir kültürün içinde yaşayan insanlar, o kültürün gücünü de yaşarlar (Akın, 2007; 94-95).

Bazı tanımlara, örneğin; Hofstede'inkine (1984:51) göre kültür, bir kategorinin üyelerini bir başka kategoriden ayıran kolektif bir zihinsel programlamadır. Manevi unsurlarla ilişkilendirilen kültür alanında ahlaki değerler, örf ve adetler, kolektif tutumlar, duygular, duygu/heyecan nokta ve biçimleri bulunmaktadır. Toplumun maddi varlığını ilgilendiren medeniyet alanında teknik modeller ve imalat yöntemleri bulunmaktadır (Cangızbay,1998, akt., Başak, 2004: 54).

Yönetmelik ve kanunlar gibi din kaynaklı olsun ya da olmasın tüm inanç kalıpları, değer yargıları, referans noktalarıyla birlikte manevi kültür içinde yer alır (Dikeçligil, 2013:138).

Kültür kavramının içerisinde bulunan değişkenler, yapılar ve ilişkiler ve bir coğrafya haritasında bulunan isimler ve yerler gibi aslında var olmayan şeylerin soyutlamaları ve isimleridir. Güvenç (2002:100)'e göre tıpkı bir coğrafi harita bölgenin tamamını değil de onun soyut ve küçük bir modelini gösterdiği gibi kültür de sosyal yapının ve kurumların tamamını değil onların soyut ve kavramsal bir modelini ifade eder.

Manevi kültür unsurları bunun yanında kültüre ait bilişsel boyutu da temsil eder nokta kültüre ait bilişsel boyut "bireyin kendisi, başkaları ve çevresi hakkında sahip olduğu her türlü anlam kodlarıdır ve içselleştirilmiş olduğu için bu anlam kodları inanç kalıpları olarak da tanımlanabilmektedir" (Dikeçligil, 2013: 142). Söz konusu inanç kalıpları sosyal etkileşim süreci sonunda toplumun veya toplumsal yapının üyelerinin kültürleşme yoluyla zihinlerinde oluşturdukları bilişsel boyut ürünleridir. Kişiler her tür değerlendirme yorumlama ve düşünme faaliyeti sonucunda bilişsel boyuta ait bir unsur olarak bu inanç kalıplarını yorumlar. Sosyal ilişkilerde duygu, düşünce, tutun ve davranıştan hangisi olursa olsun etkileşim sadece nesnenin anlam kazanması ile başlar ve bu anlam doğrultusunda maddi ya da manevi unsura bürünür (Çağırkan, 2017: 147-160). Sosyal etkileşim sürecince insanlar sürekli olarak birbirlerine sinyaller verir. Bu sinyaller yardımıyla toplum a kim olduğunu ne yaptığını söyler ve sosyal ortamın karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çevre tanımına sahip olmalarına yardımcı olur (Smith, 2005: 92). Goffman anlamın sürekli değiş tokuş içinde olduğu bir dünyada yaşanıldığını söyler. Bu bir anlamda sosyal hayatın çok iyi bir kültürel modeli temsil ettiği anlamına geliyor. Eylemlerden doğan anlamlar ve değerler üzerinden toplumsal kültür anlayışını ortaya koyan sembolik etkileşimciler, kültürün toplumsal dünyadaki toplumsal etkileşimlerden doğan anlamlar ve değerler bütünü olduğunu savunur (Çağırkan, 2017: 152).

Malinovski için ise "kültür bir araçtır ve ihtiyaçların giderilmesi, özel, somut problemlerin çözülmesinde yardımcıdır" ve "kültür bir nesnelere, eylemler ve zihniyetler sistemidir." Dolayısıyla kültür; Düşüncelerden, eylemlerden ve bu düşüncelerin tezahürü olan nesnelere oluşmuş bir sistemi ifade eder. Ona göre "kültür kurumlar halinde örgütlenmiştir" (Malinovski, 1936: 22-23). Toplumda altı ana kurum vardır. Bunlar "din, aile, ekonomi, eğitim, siyaset ve boş zaman kurumlarıdır. Kültür de kurumlar halinde organize edilmiştir" Malinowski (1936), bütün başarılı kültürlerde var olduğunu ileri sürdüğü biyolojik, âletsel ve birleştirici üç işlev içinde en önemlisinin biyolojik olduğunu belirtmiştir. İhtiyaçlar teorisi onun kültür teorisinin önemli bir alt başlığıdır. Temel ihtiyaçlara her kültür belirli tepkiler verir. Bu tepkiler isim olarak ortak olsa bile şekil olarak hemen her kültürde farklıdır. Aşağıdaki listede temel

ihtiyaçlar ve kültürdeki karşılığı listelenmiştir: (Malinovski, 1936: 105).

Tablo 3: Temel İhtiyaçlar ve Kültürdeki Karşılığı

Temel İhtiyaç	Kültürün Tepkisi
Metabolizma	Beslenme Sistemi
Üreme	Akrabalık
Bedensel	Rahatlık Konut
Güvenlik	Koruma
Hareket	Faaliyetler
Büyüme	Eğitim
Sağlık	Hijyen

Kültürün incelenmesi ile ilgili olarak Mannheim, “tarihsel ve toplumsal şartların düşüncüyü belirlediğini ifade eder. Mannheim düşüncenin ve bilginin toplumsal yapıdan bağımsız olmadığını ve toplumsal yapının bir yansıması şeklinde ortaya çıkmadığını savunmuş, düşünce yapısının, tarihsel, sosyolojik ve kültürel bütünlük içerisinde, oluşum süreçlerinin dikkate alınarak incelenmesi gerektiğini söylemiştir.” (Doğan, 2013: 95).

Birçok bilim adamı için, “kültürler birbirlerinden bağımsız değildir. Kültürler, nesillerin daha sonraki kuşaklara bıraktığı bir miras değil, daha çok tarihi bir üretim ve toplumsal bir yapılandırma. Kültürün, bir hiyerarşiler ve eşitsizlikler âlemi olan toplumsal ilişkilerden kaynaklandığını düşünmektedirler. Dolayısıyla kültürel hiyerarşiler toplumsal hiyerarşilerin sonucudur.” (Galley, 2001:13).

Kent Kültürü

Mumford, kültürel aktarım açısından uygarlığın dilden sonraki olektif keşifler içerisinde en değerli olanının kültür olduğunu iddia eder (Mumford, 2006:72). Zaman ve mekân boyutu ile kent bünyesindeki insanlar tarafından ortak şekilde üretilen maddi ve manevi değerlerin oluşum sürecini ifade eden (Kurt, 2011: 265) kent kültürü, kentlerde yaşayanların birbiriyle ilişki ve etkileşimlerini düzenleyen sistemin de kaynağıdır.

Kültürün maddi ve manevi iki yönü olduğu gibi kentlerin de maddi/görünen ve görünmeyen ancak hissedilen/algılanan yönleri vardır. Şehirler maddi ve manevi simgelerin toplamıdır. Matematikte semboller birçok ilişkiyi görünmez ve özlü kıldığı gibi, kültürde de semboller kültürü kısa, öz veya şifreli bir şekilde aktarır (Can, 2003:28).

Geniş anlamda kent kültürü, kent tarihi boyunca kentte üretilen, yaratılan, birikmiş ve kente kimliğini veren her türlü doğal, tarihi, kültürel, fiziksel vb. unsurlardır. Mirası, değerleri ve davranışları içerir (Gül ve Ergun, 2017:131).

“Bir kent, ister büyük olsun ister küçük, içindeki evlerin, anıtların, sokakların toplamından çok daha başka bir şeydir; tıpkı bunun gibi sadece bir ekonomi, ticaret, endüstri merkezi de değildir. Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kesiştiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar” diye tanımlanmaktadır (Braudel, 2008: 120).

Kent Kimliği

Kent kimliği derken, bir kentin kuruluşundan bu yana tarihsel süreçte yaşanan çeşitli kırılmalardan kaynaklanan, bir yerle bütünlük oluşturan koşullar ve özellikler bütünü kastediyoruz. “Kent kimliği, uzun zaman süreci içinde biçimlenen, kentin coğrafi içeriği, kültürel düzeyi, mimarisi, yerel gelenekleri, yaşam biçimi niteliklerinin karışımı olarak tanımlanırken, kent profili ise Wiberg tarafından, kentin sosyo-ekonomik yapısı olarak tanımlanmaktadır” (Can, 2003: 27).

"Yerin ruhu" kavramı, Roma mitolojisine dayanır ve bir yerle (kutsal dağ, kutsal ağaç vb.) özdeşleştirilen koruyucu ruh olarak tanımlanır. Kendine özgü atmosferi olan bir yerin fiziksel niteliklerini, tarihi geçmişini, doğal ve topoğrafik özelliklerini, yaşam kültürünü bir bütün olarak dikkate almayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda “Yerin ruhu” maddi ve manevi nitelikleri içermektedir (Uçar ve Rifaioğlu, 2011).

İnsanlar kültür ve mekân aracılığıyla kent kimliğine katkıda bulunmanın yanı sıra, diğer ürünleriyle de kent kimliğine katkıda bulunmaktadır. Kent, coğrafyasına, insan-insan, insan-doğa, insan-dünya ilişkilerine ve insanın dolayımında vücut bulan geçmiş-bugün-gelecek ilişkilerine bağlı olarak her dönemde farklı özelliklerle karşımıza çıkar. Yani bir şehrin kültürle olan ilişkisi o şehrin kimliğini kurar veya yaratır (Bilsel, 2002: 110).

Kent kimliği yalnızca tanınabilir ve akılda kalıcı biçimsel özelliklerle değil, aynı zamanda insanların kente yüklediği anlamlarla da şekillenmektedir. Oldukça uzun bir süreç gerektiren bir yerle özdeşleşme olgusunun, hiç şüphesiz, mekânın fiziksel boyutlarının yanı sıra sosyal çevre ve onu çevreleyen bileşenlere de bağlıdır. Bu, siyasi çerçevelerin ve geleneklerin, ekonomik faaliyetlerin ve sosyal ilişkilerin, insan hareketini ve ilişkilerini destekleyen, insan ölçeğinde anlaşılır bir fiziksel çevreyi desteklediği bir kentsel yaşam ortamının varlığıyla mümkündür (Oktay, 2011).

Kent Kimliği Kavramı

Kent kimliği bir kentin yalnızca fiziksel boyutlarını değil bunun yanında tarihi kültürel ve doğal dokularıyla kentte yaşayan halkın yaşantısını da kapsamaktadır. Kentin kimliğini oluşturan öğeler; kentin fiziksel kimliği, tarihsel kimliği, sosyo-kültürel kimliği, ekonomik ve işlevsel kimliğidir (Taşçı, 2012).

Kent kimliği bir tarafta kentin görünen/algılanan somut yönünü diğer tarafta kentte yaşanan, paylaşılan ve aktarılan kentin hissedilen/algılanan soyut yönünü içermektedir. 2008’de yayınlanan ICOMOS Quebec Deklarasyonu’nda yerel kimliği oluşturan maddi nitelikler şunlardır: yapı, bölge, manzara, rota, nesne ve manevi nitelikler; bellek, anlatı, yazılı belge, tören, şenlik, geleneksel bilgi, değerler, doku, renk, iz vb. özelliklerin birliğinin, yerel kimliğin yanı sıra bir yerin ruhunu da tanımladığı genel kabul görmektedir (Uçar ve Rifayoğlu, 2011).

Kent Kimliği Oluşumu

Kimlik, tarihsel süreçte ortaya çıkarak olgunlaşan, değişime dönüşüme uğrayan oluşumunu dünden bugüne, bugünden yarına gerçekleştiren dinamik bir olgudur. Donmuş bir yapıyı ifade etmeyen kimlik, bir sürecin, sürekliliğin ortaya çıkışıdır. Tanım gereği kimlik, kimliğin hem sürecini hem de inşasını ifade eder (Sözen, 1999: 19).

Bu süreçte kimliği şekillendiren çeşitli faktörler, dönemler, anlayışlar ve kategoriler

ortaya çıkar. Tarih, gelenek, siyaset, din, ekonomi ve sanat gibi temel alanlar kimliğin sınırlarını tanımlayan, sabitleyen ve ortaya çıkaran etkili faktörlerdir. Kimlik, kendini oluşturma sürecinde ve kişinin kendi niteliklerini edindiği ortamda ana yönelimlerle belirlenir ve toplumsal sürekliliğin uç bir göstergesi haline gelir (Vergin, 1993: 5).

Kent kimliğini oluşturan üç ana unsur tespit edilmiştir. Bunlar; Doğal çevreden gelen kimlik unsurları, insani çevreden gelen kimlik unsurları ve insan yapımı çevreden gelen kimlik unsurlarıdır (Evcil, 2008: 562). Bu sınıflandırmaya göre kişi ile kent kimliği arasındaki bağ güçlüdür ve insanlar hem doğrudan hem de oluşturdıkları çevre aracılığıyla kent kimliğinin oluşumuna etki etmektedir. Kentler toplumların sahip oldukları koşulların ve oluşturdıkları manevi kültürün bir aynasıdır. İnsanların mekanı anlamlandırması “nesnenin insan toplumu tarafından üretildiği ve tüketildiği anda, imal edildiği, belli kural ve ölçülere uydurulduğu anda gerçekleşir” (Barthes, 1997: 170).

Kent Kimliğini Oluşturan Yapısal Unsurlar

Kent kimliği kavramının yapısal unsurları öncelikle kentin görsel özellikleriyle açıklanmaktadır. Bu görsel efekt, kısmen şehrin doğal çevresinin kısmen de yapılı çevrenin oluşturduğu beton çerçevenin bir yansımasıdır.

Kültür ve kent kültürü kavramları ışığında kent kimliğini oluşturan maddi unsurlar; kentin sahip olduğu doğal/coğrafi değerler, nüfusu, meydanları, devlet yapıları, özel yapılar, tarihi yapılar, kültür yapıları, sanatsal yapılar ve gastronomi (yeme içme ve davranış biçimleri) öğeleridir.

Kent Kimliğini Oluşturan Kültürel Unsurlar

Kimlik oluşumunda kimliğin kaynağı kültürdür. Kimlikleri yaratan, onlara anlam veren, sosyokültürel sistem içerisinde kimliklerin değişim ve dönüşümünü düzenleyen, onlara yeniden anlamlar veren de kültürdür.

Kent kimliğini oluşturan ikincil unsurlar ise kent üzerinde yaşamış ve yaşamakta olan nüfusun sahip olduğu dini, etnik, ideolojik, siyasal, sanatsal, tarihi, kültürel, yaşam kalitesi öğeleridir.

KENT KİMLİĞİNİ OLUŞTURAN YAPISAL UNSURLARIN İSTANBUL ÖZELİNDE İNCELENMESİ

Tarihi süreç içerisinde bazen kent kültürü, bazen de kültür kenti daha fazla etkilemiştir. Tarihi süreç ve kültürle kentin ortaya çıkışı o kadar uzun bir zaman dilimidir ki, bu etkileşimde etken ve edilgenin hangisi olduğunun araştırılmasından ziyade, birlikte bir oluşumdan bahsedilmesi daha uygun bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

İstanbul tarih boyunca kurulduğu andan itibaren devamlı gelişen ve büyüyen bir kenttir. Marmaray, Yenikapı gibi kazı yerlerinden elde edilen bulgularla Neolitik Çağ yerleşimlerinin su kaynakları yakınında kurulduğu görülmüştür.

İstanbul, genellikle M.S. 330 tarihinde, Constantinus’un kurup Doğu Roma’nın bir şehri olarak Nova Roma adını aldığı dönemden sonra ilgi çekmiştir (Dursun, ed. Emre Bilgili, 2011:110). İstanbul’u bir dünya merkezi olarak kurma kararını Roma İmparatoru Constantinus vermişti. İmparatorluğu yönetsel olarak ikiye ayırma fikrinden hareketle doğuda kurulacak yeni imparatorluğun başkentinin, Roma kentine denk olması gerekiyordu (Belge, 2007:16, Akt, Yeter, 2008: 299)

Eski Yunanca'da (Stan Polis) "kente doğru" anlamına gelen İstanbul, üç imparatorluğa başkentlik yapmış bir merkez olarak önemini her dönemde korumuştur.

2. Mehmet Bizans'ın başkentini ele geçirdiğinde, kent 1204 Latin işgalinin de etkisiyle nüfusu elli bine inmiş ve harabe bir durumdaydı. Türkler tarafından yeniden şekillendirilen mahalleler, modern dönemde sınıf temeline göre oluşturulan Batı Avrupa kentleri ve sınıf farklılığının ön planda olduğu klasik Greko-Romen) modelden farklılaşmaktaydı. Zengin, yoksul ve orta sınıf birlikte yaşıyordu (Belge, 2007:17-19, Akt. Yeter, 2008: 299).

M.Ö. 667'de Bzyas'la başlayan İstanbul'un kentleşme tarihi. Doğu Roma İmparatorluğu ile birlikte gelişen Osmanlı fethi ile değişime uğramış ve son şeklini Cumhuriyet döneminde almıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde şehrin yapı alanları aynı eksenler üzerinde planlanmıştı. Liman alanları, dini yapılar ve ana yollar Bizans mirası esas alınarak inşa edilmiştir. Eminönü Limanı bölgesi korunuyor ve aynı zamanda ibadethane olan Havariyun Kilisesi'nin arazisine Fatih Sultan Fatih tarafından yaptırılan cami yapılıyor. Divan Yolu, Bizans revaklı yolu olan Mesa üzerindedir.

Bu şehrin Batı dünyası açısından önemi ilk Hıristiyan şehri olmasıyla başlıyor. Ortodoks inancının merkezi olması nedeniyle Rönesans'a kadar önemini korumuştur. İstanbul, Doğu Roma'nın gücünün ve kültürünün simgesidir. Kentin resmi kuruluş tarihi 8 Kasım 324 olarak belirlenmiş ve 330 yılında düzenlenen kuruluş törenine Roma'nın dört bir yanından temsilciler katılmıştır.

Kentin kuruluşundan yıllar sonra anıtlarla süslenmeye başlanmış ve kente bir Roma kenti kimliği kazandırılmıştır. İmparatorluğun her yerinden sökülüp taşınan sütunlar, heykeller ve dikilitaşlar şehri muhteşem bir yer haline getirdi. Nüfusu kente çekmek için vergi indirimleri, Anadolu'da evi olan soyluların kentte ev yaptıma zorunluluğu, bedava ekmek dağıtımı gibi teşvikler uygulandı.

Doğal Koşullar

İstanbul, özel coğrafi konumu nedeniyle tarih öncesi çağlardan beri tercih edilen bir yerleşim yeri olmuştur. Tarih boyunca Bizans ve Osmanlı gibi büyük devletlere başkentlik yapmış olan şehir, binlerce yıl boyunca muhteşem anıtsal yapılarla donatılmıştır. İstanbul'un çekici topoğrafik özellikleri, anıtların yer seçimini de etkilemiş, böylece doğal ve mimari çevrenin yanı sıra eşsiz bir kültürel peyzaj yaratılmıştır.

Günümüz İstanbul imajına tanıklık eden "yarımadanın tarihi silueti" aslında zaman içinde pek çok değişikliğe uğrayan, İstanbul'un geçmişinde farklı dönemlerin, farklı kültürlerin izlerini taşıyan bir bütünlüktür. Tarih öncesi çağlarda deniz seviyesindeki değişiklikler ve Boğaz'ın açılıp kapanması gibi doğal çevredeki radikal değişiklikler, bu bölgedeki toplulukların yaşamı ve mimarisi açısından çok önemlidir. Tarihsel dönemlerde insan istilaları, savaşlar gibi yıkıcı olaylar ya da siyasi nedenlerle kasıtlı yıkımlar İstanbul'un mimarisinde önemli değişikliklere yol açmıştır. İstanbul'un geçmişte yaşadığı savaşlar, huzursuzluklar, depremler, yangınlar ve imar çalışmaları, tarihsel süreç boyunca sürekli değişen ve dönüşen doğal ve yapısal bir ortam yaratmıştır.

Nüfus / Göç

Nüfus hareketleri toplumun dönüşümünde her zaman etkin rol oynamıştır. Dünya tarihine baktığımızda göç ve yerleşimin etkisini, yüksek veya düşük doğum ve ölüm oranlarının

yanı sıra bu demografik olayların sosyal, kültürel, ekonomik ve politik sonuçlarını da açıkça görebiliriz. İstanbul'un dönüşümü şehrin gelişmesiyle ve nüfusunun dini, etnik ve kültürel bileşimindeki değişikliklerle el ele gitti. Her iki olay da birbiriyle yakından ilişkiliydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus hareketlerinin getirdiği değişimler kısa, orta ve uzun vadede devlet yapısını, işleyişini, siyasi hayatı ve toplumu değiştirmiş, modernleşme süreci de dahil olmak üzere birçok sosyal ve siyasi sürecin şekillenmesinde rol oynamıştır. 19. yüzyılın farklı dönemlerinde ve 20. yüzyılın başlarında yapılan nüfus sayımları, Osmanlı nüfusu hakkında temel bilgi kaynaklarını oluşturmaktadır. Osmanlı nüfusuna ilişkin ikinci önemli bilgi kaynağı kroniklerdir (Karpaz, 2015).

Şehrin nüfusuyla ilgili kaynaklar, şehrin Türk idaresine geçtiğinde harabeye benzediği, Osmanlı devlet adamlarının aldığı tedbirler sonucunda bayındırlık, ekonomi ve nüfus açısından büyüdüğü, dönemin sayılı büyük şehirlerinden biri olduğu konusunda hemfikirdir. 16. yüzyılın ortalarında şehir, nüfusu en az 400.000 olan bir yerleşim bölgesidir (İpek, 2015: 522). Fetih sonrası kentin imarı amacıyla imparatorluğun çeşitli bölgelerinden sürgün yöntemiyle şehre nüfus aktarılırken fethedilen yerlerden de İstanbul'a vasıflı ve vasıfsız iş gücü nakledildi. Zaman zaman da tarım alanlarındaki iş gücü kaybını önlemek ve kentteki işsiz bekar nüfusun artmasını engellemek adına Kanunî döneminde olduğu gibi İstanbul'a yönelik ev göçü yasaklandı. Belli bir tarihten sonra gelenler memleketlerine iade edilirken iş için gelenler kesin bir kefalete bağlandı.

Göç İstanbul'un kent nüfusunun oluşumu ve şekillenmesinde etkili olmuştur. Kent İstanbul'un fethini izleyen 20- 25 yıllık bir sürede büyük ölçüde imar ve inşa edildi. Fatih Sultan Mehmet'in uygulamaları şehrin ticaretinin gelişmesinin yanında nüfusunu da artırmıştır. Fatih döneminde şehir nüfusunun 2/3'ünü Müslüman, 1/2'sini Hristiyan ve Yahudiler oluşturmaktaydı.

18. yüzyılda meydana gelen siyasi, iktisadi, askerî ve sosyal olaylar Osmanlı Devleti'ni sarsmıştı. Taşrada ikamet eden ve toprak tasarruf eden Müslim ve gayrimüslim mükelleflerden bir kısmı vergi yükümlülüğünden kurtulmak amacıyla iskân mahallini terk ederek İstanbul'a gelmeyi tercih etti. 18. yüzyılın özellikle ilk yarısında İstanbul'a yönelik göçler arttı. Gelenlerin çoğunluğu İç Anadolu ve Doğu Anadolu kökenlidir.

Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda tümüyle kuşatan dinî, etnik ve toplumsal çekişmelerin nedeni olan ekonomik değişimler, İstanbul için verilen istatistiklerde kolaylıkla görülebilmektedir. Bu kent, imparatorluğun topyekûn siyasal dönüşümüyle sonuçlanan bütün değişimlerin aynası olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da görülen toplumsal, etnik ve kültürel değişiklikler, Kırım Savaşı'ndan ve 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra ticaretin büyümesinin ve ekonomik fırsatların yaygınlaşmasının doğrudan getirdiği bir sonuçtu. Kafkaslar ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerle birlikte sermayenin ve becerilerin akışı, kenti bir kültür ve girişim merkezi hâline getirmişti; Müslüman (ve gayrimüslim) girişimcilerin kurduğu yeni işler, iç kesimlerden yoksul insanları ve köylüleri kente çekti ve bu insanlar kentte bir çeşit işçi sınıfı oluşturdular.

İstanbul'un 1885 yılındaki ve sonraki nüfusu çoğunlukla yeni gelenlerden; yani göçmenlerden ve bekârlardan oluşmaktaydı. Çeşitli dinî ve etnik toplulukların kamu hizmetlerinde ve özel hizmetlerde dağılımını gösteren veriler, mesleklerde bir farklılaşma yeniden etnik-dinî saflaşmalar olduğunu göstermektedir: Müslümanlar ağırlıklı olarak bürokraside temsil edilirken, ticarete ve sanayide istihdam edilmiş olan gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlarınkini, -sayıca daha az oldukları hâlde- %50 oranında

geçiyordu (Stanford, 1979: 411-412).

Bu, Avrupa'nın ekonomik çıkarlarının üstünlük kazandığının bir kanıtıydı.

19. yüzyılda kent, kısa süre içinde ve büyük oranda kapitalizmin serbest bıraktığı güçlerin, yeni toplumsal grupların ortaya çıkmasının neden olduğu gerilimlerin ve çeşitli topluluklar arasında etnik ve ulusal bilincin gelişmesinde etkin rol oynayan göçlerin etkisi altında kaldı. Yarı sömürgeci, bağımlı bir kapitalizm tarzının, katı devletçi eski Osmanlı rejiminin yerini alması ilk kez burada yaşandı.

19. yüzyılın ortalarında İstanbul'un ana çarşısında 1.000'den fazla dükkân bulunuyordu. Türk tüccarlar hayvan derisi, kürk, giysi, satışında uzmanlaşmışlardı; Ermeniler mücevher, saat ve işleme kumaş ticareti yapıyorlardı. Yahudiler çeşitli mesleklere girmişlerdi. Pek çok zanaatkâr örgütlenmiş durumdaydı.

19. yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu toprakları içindeki ulus devletlerin kurulmasıyla ve Rusya'nın yayılcı politikalarıyla birlikte yaşanan zorunlu göçler, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız demografik olarak değil, siyasi, ekonomik ve sosyal olarak derinden etkilemiştir. Sonrasında, göçlerin kuruluşunda önemli rol oynadığı Türkiye Cumhuriyeti de bu ve sonraki yaşanan göçlerle dönüşmüş, siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik olarak zenginleşmiştir.

“Göç ile ulusal kimlik inşa süreci arasında bir bağ olduğunu ifade eden Karpat'a göre, Osmanlı toplumu ve devleti 19. Yüzyılın ikinci yarısında göçler sayesinde değişime uğramış ve “Türk” karakteri açık olan bir toplumun ve devletin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.” (Karpat, 2015).

İmparatorluğu ayakta tutma çabalarının bir sonucu olarak bu kitlesel göç dalgalarından hem nüfusu artırmak hem de nüfusu çoğulcu ve heterojen tutmak için yararlanılmıştır. Göçün, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına doğru yönelmesini amaçlayan göç politikasının askeri, politik ve sosyal amaçları vardı (Kale, 2015: 156-157).

Göçmenlerin ve mültecilerin yaşadıkları bölgeye ait müzik, eğlence kültürü İstanbul'a aktarılmıştır. 1848'de Osmanlı topraklarına sığınarak Türk vatandaşlığına geçen Macar, Leh mültecileri ile 1919-1920'de sığınan Beyaz Ruslar İstanbul'un günlük yaşamında, kadınlı erkekli Boğaz ve kıy gezileri, tiyatro ve müzik eğlenceleri ve salon kültürünün ortaya çıkıp gelişmesine neden olmuştur. Ayrıca Mahmud Celaleddin Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Şemseddin Sami, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Mehmed Emin Resulzade gibi mülteci ve göçmenlerden bir kısmı Türk milliyetçiliğinin başlaması ve gelişimini etkiledi.

Yeni toplum yapısı büyük ölçüde son iki yüz yılda Anadolu'ya gelen ve giden toplulukların göç hareketleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, göçler, Osmanlı ve Türkiye tarihini şekillendiren ve yeni toplumun oluşmasına siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak katkılarda bulunan önemli olgulardan biridir (Efe, 2018).

Özel Yapılar (Ev ve Mahalleler)

İstanbul sokakları medrese, cami gibi yerlerin etrafında şekillenmiştir. Bunun dışında sokaklar için herhangi bir mimari plan yapılmamıştır. Birçok yangınla sokaklar, mahalleler yok olsa da girift sokak yapısı yüzyıllarca devam etmiştir. III. Selim döneminde Abdullah Efendi'nin hazırladığı, ilk kez sokakları ve sivil binaları da kapsayan şehir planlama raporuyla yangın yerlerinde genişsokakların açılması, meydan için alanların açılması, ahşap evlerin kâgir binalara dönüştürülmesi teklif edilmektedir. Bu öneriler neticesinde, 1796 yılında ilk planlama nizamnamesi olan Ebniye Nizamı çıkarılmıştır. Daha sonraları Mustafa Reşid Paşa tarafından

İstanbul'un plansız sokaklarının çözülmesi için geometrik sokak şekillerinin planlamacılıkta kullanılması, çok katlı Fransız tarzı apartmanlar yerine İngiliz tarzı müstakil evlerin inşa edilmesi önerilmiştir.

XVIII. yüzyılın sonuna doğru ve XIX. yüzyılın başına kadar kent hala üç ana bölümden oluşmaktaydı; en önemli bölümü kuzey, doğu ve güneydoğu yönünde Marmara Denizi kıyılarıyla Altın Boynuz, yani Haliç'teki savunma surları arasında yoğunlaşmıştı. Haliç'in diğer tarafındaki eski Ceneviz mahallesi Galata ile Asya yakasındaki Üsküdar da kentin diğer iki önemli bölgesiydi. Dinî topluluklar bütün farkların silinmiş görüldüğü çarşı dışında, gündelik yaşantılarında birbirlerine hiç karışmadan geleneksel mahallelerinde yaşıyorlardı (Karpaz, 2015).

İstanbul evlerinde atalarımızın yaşayış tarzının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Klasik Osmanlı evlerinde de göçebe hayat tarzının etkileri görülür. Az eşyalı, bahçeli evlerin, taşyerine ahşabın tercih edilmesi bu etkilerin yansımasıdır.

Osmanlı'da sivil mimari iki temel ilke üzerine kurgulanmıştır. Bir bölgeye ilk yerleşene daha sonra yerleşenler saygı göstermek zorundaydılar. İkinci olarak ev yapacak kişi oturacağı mahallenin mahremiyetine özen göstermek zorundaydı. Bu dönemin bir diğer özelliği, yerleşmenin bir cami etrafında yağdamlası şeklinde gelişmesidir. Gelişim her zaman yatay olmuş, camiler dışında yüksek binalar yapılmamıştır.

Fetihten sonra sur dışının da her türlü tehdiye karşı korunaklı olması, başta Eyüp ve Üsküdar yerleşmelerini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı kentinin kendine özgü taraflarından birisi de sokaklarıdır. Sadece yayaların ve atlıların geçebileceği genişliğe sahip bu sokaklar, at arabasının kullanılmasına bile imkân vermez. Kentte kaldırımların olmamasını eleştiren Avrupalı seyyahların etkisiyle kaldırım, uzun yıllar eksiklik olarak görülüp tamamlanmaya çalışılan bir medeniyet göstergesi olarak sembolleşecektir.

İstanbul yüzyıllar boyunca büyük dönüşümlere uğramıştır. Dinî önemi olan yapılar dışında sivil mimariye ait çok az yapı bugüne ulaşmıştır.

1839'da çıkarılan bir kanunnameyle çıkmaz sokaklara artık izin verilmeyecektir, bunun yanında fakirler dışında kimsenin ahşap ev yapmasına müsaade edilmeyecektir. Mevcut ahşap evlerin arasına yangınların önlenmesi için beton duvarlar yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Şehrin uygun yerlerinde meydanlar için boşalanların bırakılması da istenmiştir.

Yapılar/Anıtlar

Ayasofya, şehrin geçirdiği büyük değişimlere rağmen ayakta durmayı başarmış ancak Roma Dönemine uzanan saray yapıları, hipodromlar, hamamlar, forumlar, galerili yollar ve kiliseler Ayasofya kadar şanslı olmamış zaman içerisinde değişime uğrayarak önemli bir kısmı yıkılmış bir bölümü İstanbul'un fethedilmesinden sonra yeniden imar edilmiştir.

Doğu Roma İmparatorluğu döneminde İstanbul'un yedi tepesinden ilki üzerine inşa edilen ve yaklaşık bin yıl boyunca Hıristiyanlığın muhteşem bir bazilikası olan Ayasofya, fethinden sonra Osmanlılar tarafından korunan merkezi yapı ve Kami-i olarak bilinen bir yapı haline geldi. Kebir, ismi değiştirilmeden yeniden düzenlenerek camiye dönüştürülerek şehrin merkezi haline getirilmiş ve dini merkez olma özelliği devam ettirilmiştir. İç kısmı Türk İslam geleneğine uygun olarak yenilenen yapı, zamanla başta minare olmak üzere yeni mimari unsurların eklenmesiyle bir külliye haline geldi. Her ne kadar Roma döneminin yolları ve meydanları bazı izlerini taşısa da Osmanlı İmparatorluğu kendine özgü kentsel yapısını

geliştirerek daha içe dönük bir yapıyı benimsemiştir. Dar ve çıkmaz sokaklar, engebeli yol desenleri, az katlı ahşap yapılar, cami avlularının oluşturduğu meydanlar gibi Türk-İslam şehri konseptine özgü dokularla yeni görünümüne kavuştu. Aynı anlayışla Ayasofya ve çevresi inşa edilmiş, özellikle güney yönünde dar sokaklı mahalleler oluşturulmuştur. Ayasofya'nın ana surlarını da çevreleyen evler, binanın hizmete açılması çalışmaları sırasında zaman zaman kısmen yıkıma uğramıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kent kültürü bağlamında İstanbul kent kimliği ve İstanbul kent kimliğine ait özellikler kent kimliğini oluşturan unsurlar açısından incelenmiştir. İstanbul, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış, önemli kültürlerin izlerini taşıyan zengin bir tarihi geçmişe sahip bir şehirdir. Bu nedenle, İstanbul'un kent kimliği, çok katmanlı ve karmaşık bir yapıya sahiptir. İstanbul, hem Doğu hem de Batı kültürlerinin etkileşim noktasında bulunmasıyla öne çıkan bir konuma sahiptir. Tarihi, kültürel ve sosyal yapısıyla kendine özgü bir kent kimliğine sahip olan İstanbul, tarihi dokusu, mimarisi, sanatı, müzikleri, yemekleri, gelenekleri ve yaşam tarzı ile dünya çapında tanınan bir kültür merkezidir.

İstanbul'un coğrafi konumu, hem Avrupa hem de Asya kıtaları arasında bir köprü olmasını sağlamıştır. Boğaz'ın güzellikleri ve stratejik önemi, İstanbul'u tarih boyunca birçok medeniyetin ilgisini çeken bir merkez haline getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte İstanbul, modernleşme ve kentleşme süreçlerine girmiştir. Bu süreçler, şehrin fiziksel yapısını, ekonomisini ve kültürel dokusunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda tarihi çeşitlilik açısından bakıldığında İstanbul, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Byzantium, ardından Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Bu farklı dönemlerden kalan tarihi eserler, İstanbul'un kültürel zenginliğini oluşturan önemli unsurlardır. Ayrıca İstanbul, farklı dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmış bir şehir olmasıyla bilinir. Ayasofya gibi yapılar, hem Hristiyanlık hem de İslam kültürlerine ait izleri barındırır. Bu dinler arası etkileşim, şehrin kültürel dokusunu derinleştirmiş ve çeşitlendirmiştir.

Öte yandan İstanbul, birçok sanatçının ve yazarın ilham kaynağı olmuştur. Şehir, birçok edebi esere ve sanat eserine ev sahipliği yapmıştır. Boğaziçi'nin güzellikleri, tarihi yapılar ve sokaklar, sanatçıları etkileyen unsurlar arasında yer alır. İstanbul, farklı etnik grupların, kültürlerin ve sosyal sınıfların bir arada yaşadığı bir şehirdir. Bu çeşitlilik, İstanbul'un kent kimliğini zenginleştiren ve karmaşıklaştıran faktörlerden biridir.

Görüldüğü gibi İstanbul'un kent kimliği, tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik faktörlerin birleşimiyle şekillenmiştir. Bu özellikleriyle, İstanbul hem Türkiye'nin hem de dünya kültürünün önemli bir parçasıdır. İstanbul'da yerel yönetimler, kent kültürünü ve kimliğini korumak ve canlandırmak için çeşitli etkinlikler düzenlemektedirler. Bu etkinlikler arasında festivaller, sergiler, konserler, tiyatro oyunları ve diğer kültürel etkinlikler yer almaktadır. İstanbul'un kültürel zenginlikleri, kent kimliğinin oluşumunda ve korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. İstanbul'un kent kimliğini ve kültürünü korumak ve geliştirmek için aşağıdaki öneriler hayata geçirilebilir:

- Tarihi ve kültürel mirası koruma yasalarını güçlendirmek ve sıkı denetimleri sağlamak.

- Restorasyon projelerini desteklemek ve tarihi binaların aslına uygun bir şekilde restore edilmesini teşvik etmek.
- Çağdaş sanat ve kültür etkinliklerine destek vermek, sanat galerileri, tiyatrolar ve konser salonları gibi mekânları teşvik etmek.
- Yerel sanatçılara ve kültür girişimlerine destek sağlamak.
- Farklı kültürlerin etkileşimini teşvik eden etkinlikler düzenlemek, festivaller ve kültürel etkinliklere destek sağlamak.
- Çeşitli toplulukları bir araya getiren platformlar oluşturmak.

Bu öneriler, İstanbul'un kent kimliğini koruma ve kültürünü geliştirme çabalarına katkıda bulunabilir. Ancak, her bir öneri yerel ihtiyaçlara ve koşullara göre özelleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Baris, M. E., Uckac, L., & Uslu, A. (2009). Exploring Public Perception of Urban Identity: The case of Ankara, Turkey. *African Journal of Agricultural Research*, 4(8), 724-735.
- Barthes, R. (1997). Göstergibilimsel Serüven, Çev. Mehmet Rıfat ve Sema Fırat, Yapı Kredi Yayınları, Cogito: İstanbul.
- Bauman, Z. (1998). Sosyolojik Düşünmek, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bilsel, S.G., (2002) "Kent Kültürü-Kültürel Süreklilik- Kimlik Sorunsalı ve Yaşanılabilir Kentsel Mekan Kavramı Üzerine" 'Kentleşme Veyerel Yönetimler Sempozyumu' Çukurova Üniv.-Adana Kent Konseyi- Yerel Gündem 21. Yayınları No:5., Adana
- Can, A.(2003), Antik Kent İle Bu Mekanı Üreten Toplum Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Anabilim Dalı.
- Coşkun, İ. (2012). Ütopya ve Kent, Kent Sosyolojisi, Ankara, Hece Yayınları.
- Çağırkan, B., (2017). Kültür Sosyolojisinde Metodoloji Tartışmaları: İdeoloji Olarak Kültür ve Eylem Olarak Kültür, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 42. 147-160.
- Dikeçligil, B., (2013). Kültür Kavramının Analizi veya Sosyo-Kültürel Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme", Ed., Köksal Alver& Necmettin Doğan, Kültür Sosyolojisi, Hece Yayınları: Ankara.
- Doğan, N. (2013). Kültür Sosyolojisinde Yöntem Arayışları. Ed. Alver, K. ve Doğan, N. Kültür Sosyolojisi, Hece Yayınları: Ankara, s.83-107
- Dougherty, D. L. (2006). *Embodying the city: Identity and use in urban public space.* Alexandria, Virginia: Virginia State University
- Edles, L. D. (2006) *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji.* Çev. Cumhuriyet Atay. İstanbul: Babil.
- Farabi, (2017). İdeal Devlet, Çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Faroqhi, S. (2002). Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Çev. Elif Kılıç. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Galley, C. C. (2001). *Cultural policy, cultural heritage and regional development.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, The State University of New Jersey, New Jersey.
- Ghasemzadeh, B. (2013). Cultural spaces and urban identity. *International Journal of Architecture and Urban Development*, 3(1), 57-62.

- Glassie, H., (1999) *Material Culture*. Bloomington: Indiana University Press
- Gül, M. (2015). *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyon*. Sel Yayıncılık.
- Güvenç, B. (2016). *İnsan ve Kültür, Boyut: İstanbul*.
- Haydar, E. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de Yaşanan Göçler Ve Etkileri*. Sosyal Bilimler Metinleri, 2018(1), 16-27.
- İbn Haldun, Mukaddime, Haz. Süleyman Uludağ, 12. bs., İstanbul, Dergah, 2016, s. 395. K, H. Kemal, (2015), "İstanbul Nüfusu: XVIII. Yüzyılın Sonundan XX. Yüzyıl Başına" Ed., Çoşkun Yılmaz, Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Kültür A.Ş., Cilt 3, s.489, İstanbul.
- İpek, N. (2015). *Fetihten Cumhuriyet'e İstanbul'a Yönelik Göçler*. Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 3, 520-530.
- Kale, B. (2015), "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri, Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015. s. 153-169.
- Karataş, Ö. (2014). *Karaçay Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçleri*. Tarih İncelemeleri Dergisi, 29(2), 525-538.
- Karpat, K. (2015) "Önsöz", *Türkiye'nin Göç Tarihi, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, (Derleyenler: M. Murat Erdoğan, Ayhan Kaya) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 507, İstanbul, Haziran 2015. s. XXIII-XL
- Köktürk, M., (2006) *Kültürün Dünyası*, Hece Yayınları, Ankara
- Kuban, D., (1996) *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Çev. Zeynep Rona, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Malinowski, B. (1936). *Culture as a Determinant of Behavior*. The Scientific Monthly, 43(5), 440-449.
- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*, Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun, 2.bs., Ayrıntı: İstanbul.
- Özdemir, E. (2012). *Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar*, Kent Sosyolojisi, Ankara, Hece Yayınları.
- Pirenne, H. (2016), *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 8. bs., İletişim: İstanbul.
- Platon (2016). *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyüboğğlu, M. Ali Cimcoz, 29. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Remond, G. (2007). *Bir Fransız Gazetecinin Balkan Harbi İzlenimleri: Mağluplarla Beraber*, çev. Hasan Cevdet, İstanbul.
- Shaw, S. J. (1979). *The population of Istanbul in the nineteenth century*. International Journal of Middle East Studies, 10(2), 265-277.
- Suher, H. (1996). *Şehircilik*, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Suher, H., Ocakçı, M., & Karabay, H. (2020). *İstanbul Metropolitan Kent Planlama Sürecinde Kent Kimliği ve Kent İmgesi*. Habitata Doğru İstanbul, 17-19.
- Şeker, C. (2007). *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi)

(Turkey)).

Taşçı, H. (2012). İslâm ve Batı Şehrinde Kentsel Mekânın Kimlik Bileşenleri. Kent Akademisi, 5(10), 52-70.

Tuna, K. (2013). Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri. İz Yayıncılık.

Weber, M. (2012). Şehir. Çev. Musa Ceylan. İstanbul: Yarm Yayınları.

Zijderveld, A. C. (2013). Kültür sosyolojisi: kültür sosyolojisine ve metodolojisine giriş. Açılım Kitap.

Istanbul Urban Identity in the Context of Culture and Urban Culture

Research Article

Birgöl BİLGİÇ

PhD Student, Istanbul University, Institute of
Social Sciences, Department of Public Relations
and Publicity, bbilgic1414@gmail.com

ORCID: 0000 0002 0175 4694

DOI:10.5281/zenodo.10212655

ABSTRACT

Culture encompasses the values, norms, beliefs and behaviors shared by a society or a group of people. This is a framework that allows people to live together. Urban culture refers to the lifestyle, habits and values of a city. Cities are generally fast, dynamic and multicultural, which shapes urban culture. In this respect, urban identity is closely related to urban culture as a phenomenon formed in the unique historical, political, social and economic development process of a city. Local governments have a great impact on revitalizing and preserving urban culture and identity. In studies where the impact of urban culture on the creation of urban identity will be discussed, the historical texture and natural beauties of the city are discussed. Istanbul has a unique urban identity with its historical, cultural and social structure. Istanbul is a cultural center known worldwide for its historical texture, architecture, art, music, food, traditions and lifestyle. In this context, in this study, Istanbul city identity and the characteristics of Istanbul city identity are examined in the context of culture and urban culture in terms of the material/structural elements that make up the city identity and the spiritual/secondary elements that make up the city identity.

Key Words: Culture, Identity, Urban Culture, Urban Identity, Istanbul.

İbâzilerin Hâricîliği Meselesi

Araştırma Makalesi

Muhammed ÇİÇEKLİ

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel
İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans
Öğrencisi, muhammedie89@gmail.com
ORCID: 0009-0005-0890-7525

DOI: 10.5281/zenodo.10213505

ÖZET

Hâricîler gerek fırka mensupları gerek fırka muhalifleri tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Hâricîlerin muhalifleri tarafından Hâricî ismi cemaatten haktan Hz. Ali'den uzaklaşan anlamında kullanılmıştır. Hâricîler ise bu ismi Allah'a hicret edip kafirlerin arasından uzaklaşanlar anlamında kullanmışlardır. Hâricîler çoğu zaman Sıffin savaşıyla beraber ortaya çıkmış gibi anlatılsa da Hâricî düşüncesini Hz. Osman'ın son zamanlarında da görebiliriz. Ancak Sıffin savaşıyla kitleleşerek fiilen ortaya çıkan Hâricîlerin düşünce yapılarını ilk dönem ve ikinci dönem Hâricî düşüncesi olarak ikiye ayırabiliriz. İlk dönemlerde sistemleşmemiş olsalar da günah işleyen herkesi, iki hakemi ve onların kararlarına uyan herkesi tekfir etmek gibi birtakım inançlar ortaya koymuşlardır. İkinci dönemde ise siyasi tutumlarını itikâdi alana taşıyarak sistemleştirmeye başlamışlardır ve zamanla Ezârîka, Necedât, Sufriyye, Acârîde ve İbâziyye gibi birçok fırkalara ayrılmıştır. Diğer fırkalar günümüze kadar varlıklarını devam ettiremezken İbâziler günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. Adını kurucusu olan Abdullah b İbâz'dan alan İbâziyye fırkası Nafi b. Ezrak'ın Hâricî olmayan diğer müslümanlara karşı görüşlerine katılmayıp Basra'da Abdullah b. İbâz'ın çevresinde toplananlarca oluşmuştur. Ehlül adl veya istikametü ehlül adl gibi isimlerde kullanmışlardır. İbâziyye fırkası Hâricîlerin fırkası olmayı kabul etmemiş ve bu görüşlerini temellendirerek karşı çıkmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Fırka, Hâricîlik, İbâdiyye, İman, Sıffin

GİRİŞ

İbâziler Ali b. Ebi Talibin ordusundan ayrılıp hakem olayını kabul etmeyen Hâricîlerin içinden çıkmasıyla İbâzi olmayan araştırmacıların, alimlerin ekserisine göre Hâricîlerin bir alt kolu sayıla gelmiştir. Zira önemli makâlât kitaplarından olan imam Eşâri'nin kitabı olan

“makâlâtul islamiyyin” adlı eserde de İbâziler Hâricîlerin bir alt fırkası olarak gösterilmiştir. İbâzi araştırmacılar böyle bir tasnife şiddetle karşı çıkarak Hâricîlerden beri olduklarını şiddetle vurgulamaya çalışırlar. Hatta kendilerine böyle bir şeyin nispet edilmesiyle zulme uğradıklarını ifade ederler.

İbâzilerin Hâricîlerden bir cüz olduğu görüşü hâkim olduğundan öncelikle Hâricîlik nedir nasıl oluşmuştur onlara değinilecektir. Daha sonra İbâzi alimlerin Hâricîlikle nispet edilmelerine bu durum hakkındaki görüşlerine ve nispet edenlere dair tutumlarına değinilecektir. En son olarak da Hâricîler ve İbâzilerin siyasi itikâdi ortak görüş ve ayrıldıkları görüşler ortaya konmaya çalışılacaktır.

1-) Hâricîlerin İsimlendirilmesi

Hız. Peygamberin zamanında Müslümanlar arasında mezhep oluşturacak kadar ihtilafların varlığından söz edemeyiz. Hız. Peygamberin vefatının hemen akabinde ise Müslümanlar arasında ilk ihtilaflar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. İmamet meselesi Cemel vakası Sıffin savaşı gibi olayların akabinde meydana gelen ihtilaflarla birlikte birtakım akımlar ortaya çıkmış, ortaya çıkan bu akımlardan ciddi bir varlık gösterenler olduğu gibi sadece muhaliflikle kalmış daha sonra varlığını yitirmiş ihtilaflarda olmuştur. İlk dönem İslam toplumunda ortaya çıkan bu akımlardan biri olan belki de bu akımların en önemlisi olan Hâricîlerdir. Hâricî çıkmak isyan etmek anlamındaki hariç kelimesine nisbet ekinin ilave edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için Hâricîyye ve Hâvaric olarak kullanılır (Fığlalı, 1997).

Hâricîlik adının verilmesi konusunda çok çeşitli yorumlar yapılır. Fırkanın muhalifleri tarafından Hâvaric ismi "İnsanlardan, dinden, haktan veya Hız. Ali'den uzaklaşan ve yönetime karşı ayaklanarak cemaatten çıkanlar" anlamında kullanılmıştır. Hâricîlik adının verilmesi konusunda çeşitli yorumların yanında Hâricîler için gerek fırka mensupları gerek muhalifleri tarafından farklı isimler de kullanılmıştır. Hâricîlerin muhalifleri tarafından kullanılan dinden çıkanlar anlamına gelen diğer bir isim ise Mârikadır. Fırkanın mensupları ise Havâric ismini Allah'a hicret edip kafirlerin arasından çıkanlar kafirlerle her türlü ilişkiyi kesenler anlamında kullanmışlardır. Fırka mensupları tarafından kullanılan bir başka isimde "Allah yolunda savaştan onun rızası için canlarını ve mallarını satan ve Allahın da bunları cennete karşılık satın aldığı kimseler" anlamına gelen Şurat kelimesidir. Sıffin olayının akabinde taraflarca benimsenen hakemleri kabul etmemelerinden hakem olayına karşı çıkmalarından dolayı Muhakkime Hız. Ali'den ayrılıp ilk toplandıkları yer olan Harura ya nispetle Haruriyye ve haruradaki reisleri Abdullah b. Vehb. Er Rasibiye nispetle Vehbiyye adları da verilmiştir (Fığlalı, 1997).

1-1-) Ortaya Çıkışı

Hâricîlerin doğuşunu hemen hemen çoğu tarihçiler Sıffin savaşındaki hakem olayına bağlamışlardır. İlk görünüşte Hâricîlerin zuhur edişinin Sıffin savaşına bağlanması isabetli bir görüş gibi görünse de Hız. Osman'ın hilafetinin son dönemlerine bakıldığında Müslümanları meşgul eden olaylar ve müslümanların ihtilaflarına bakıldığında Hâricîlerin tahkim olayıyla birden bire çıkmadığını daha önceden bir arka planının olduğunu görebiliriz (Yıldız, 1999). Sadece Hâricîler değil tarihsel süreçte de cereyan eden toplumsal olaylar, dini hareketler bir gecede oluşan hareketler olmayıp tarihi bir arka planları vardır. Bu bağlamda Hâricîlerin Osman'ı hepimiz öldürdük şeklindeki sözlerine bakıldığında ve o dönemlerden itibaren isyancı

unsurların devamı oldukları iddialarından hareketle Hâricîlerin menşeinin Hz. Osman'ın şehit edilmesinden önceki zamanlara kadar götürülmesi daha isabetli olur (Fığlalı, 1997). Bu bağlamda Hâricî fikrinin Hz. Osman zamanındaki fitnelere önce yaşadığını Hz. Osman zamanında ise eyleme dönüştüğünü söyleyebiliriz. İlk Hâricîlerden olan Zeyd b Husayn et Tai , Şureyh b.Evfa el Ebsi,Abdullah b. El Kevva ey Yeşkuri el Bekri gibi isimlerin bu isyana katılanlar arasında görülmesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır (Yıldız, 1999). Bununla birlikte Hâricî düşüncenin zümreleşme olarak vücut bulması ise Sıffin savaşı ile olmuştur.

Hz. Osman'a karşı çıkan isyanlar sonucunda Hz. Osman'ın evini kırk gün kuşatma altında tutan bir grup isyancı tarafından Hz. Osman şehit edildi. Hz. Osman'ın vefatından sonra halife Hz. Ali seçildi. Hz. Osman zamanında vuku bulan iç muhalefetler Hz. Ali zamanında da gecikmedi. Hz. Ali'nin hilafetine en büyük muhalefet Hz. Osman'ın yakın akrabası olan Muaviye'den geldi. Hz. Muaviye Hz. Osman'ı şehit edenlerin bulunması, Hz. Osman'a olan yakınlığından dolayı Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmeden biat etmeyeceğini söyledi. Muaviye'nin muhalefetine ek olarak başlangıçta Hz. Ali'nin hilafetine destek veren daha sonra Hz. Ali'nin uygulamalarını uygun bulmayan Hz. Aişe'nin destek verdiği Talha b.Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam gibi sahabelerin de içinde bulunduğu diğer bir iç muhalefet grubu oluştu. Ortaya çıkan bu görüş ayrılıkları savaşa dönüştü ve içlerinde sahabenin de bulunup şehit olduğu Cemel ve Sıffin savaşları meydana gelmiştir (Şahin, 2010).

Özellikle Sıffin savaşında meydana gelen olaylar Hz. Ali'yi zor durumda bırakmıştır. Hz. Osman'ın kanının davacısı olduğunu söyleyerek biat etmeyen Muaviye ile Hz. Ali arasında sıffin bölgesinde 37 yılının safer ayında Sıffin savaşı fiilen başlamıştır. 10 safer ayının sabahına kadar savaş tüm şiddetiyle devam ederken Hz.Ali Muaviye ordusunu yenilgiye uğratmak üzereyken Amr b. As Allah'ın kitabının hakemliğine başvurmanın daha iyi olacağı aralarındaki anlaşmazlığın Allah'ın kitabının hakemliğinde çözülmesi önerisinde bulunmuştur. Bunun üzerine savaş kaybetmek durumunda olan Suriyeliler mızrakların ucuna kuran sahifeleri bağlayarak "ey ıraklılar artık savaşı bırakalım aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun" diye bağırarak Hz. Ali ordusunu kuranın hakemliğine davet ettiler. Bu öneri Hz. Ali ordusunda kendi dindaşına kılıç çekmede tereddüt edenler üzerinde etkisini göstermiş ve Hz. Ali'ye savaşı durdurup kuranın hakemliğine uyması konusunda baskı yapmışlardır. Hz. Ali bunun bir tuzak bir savaş hilesi olduğunu düşünse de savaşı durdurmak isteyen askerleri onu dinlemedikleri için Hz. Ali savaşı durdurmak zorunda kaldı. Muaviye tarafından hakem olarak Amr b. As'ın Hz.Ali tarafından ise Eş As b Kays'ın belirlenmesinden sonra hakemlerin uyacağı kuralların belirlendiği tahkimname hazırlandı (Yiğit,2009).Tahkimnamenin hazırlanmasının ardından askerlerin birçoğu halifeden anlaşmayı kabul etmemesi ve tahkimi reddederek tövbe etmesi konusunda halifeye baskı yapmışlardır. Halifeyi buna ikna edememişler Eş As b Kays Hz.Ali'nin ordusunun bulunduğu yerde tahkimnameyi okumaya başladığında benu temim kabilesinin yanına yaklaşıncı 'Urve b. Udeyye"Allah'ın işinde hakeme mi başvuruyorsunuz ?Hüküm, ancak Allah'ındır (La hukme illa Lillah)" diyerek Eş'as'a saldırır (Fığlalı, 1975). La hükme illa lillah sözüyle halifelik makamının iki hakemin takdirine bırakılmasına itiraz eden ve çoğu temim kabilesinden oluşan askerler Kufe'ye dönüş sırasında ordudan ayrılıp Harura'ya çekildi ve ilk Hâricî zümresini oluşturmuşlardır (Fığlalı,1997). Hz. Ali'den ayrılıp muhalif olan bu grup müslümanlar arasında terör estirip kendisi gibi düşünmeyenleri öldürmeye başlamışlardır. Durumun böyle tehlikeli bir hal aldığını gören Hz. Ali Nehrevan ve Nuhayle

savaşlarıyla onlara büyük darbeler indirmiş ancak savaştan kurtulan bazı Hâricîler Hz.Ali'ye suikast düzenleyerek onu şehit etmişlerdir (Bulut, 2009). Böylece Sıffin savaşıyla siyasi bir grup olarak ortaya çıkan Hâricîlerin teşekkül sürecini tamamlayarak kiteselleştiklerini söyleyebiliriz.

1-2-) İlk Dönem Hâricî Düşüncesi

İlk başlangıçta Hâricî hareketin özelliklerinden biri kabile soy bağlılığına değil de belli dini ve siyasi ilkelere bağlı olmasıdır. Onlar hüküm yalnızca Allah'ındır şeklinde haykırarak ortaya çıkan Hâricîler İslam toplumundaki eğilim Allah'ın emir ve yasaklarına uymama yönünde olursa bunun mücadelesini ölüm pahasına bile olsa verme düşüncesini taşımaktaydılar. Hâricîliğin özü doğrudan ilahî vahye uyan bir ümmet anlayışıydı (Yıldız, 1999). Bu bağlamda erken dönemdeki Hâricîler dine düşkünlükleri ihlas ve takvaları ve dini taassuplarına bağlı olarak katılık ve taşkınlık içinde olmuşlar ve savaştan hiç çekinmemişlerdir. Kur'an-ı çok okumak, ezberlemek ve ayetlerin zahiri manalarına sarılma gibi özellikleri de vardır. Onların böyle özelliklerinin olmasının asıl unsuru zihniyet dünyalarını etkileyen etmenlerdir. İlk Hâricîlerin bedevilikten gelmiş olmaları onların çok sert ve katı davranmalarına sebep teşkil ediyordu. Yetişme tarzları yerleşim yerleri sosyal kültürel yapıları incelendiğinde çoğunlukla kültür seviyesi düşük insanların bulunduğu bölgelerde bulunmaları olaylara dar bir açıdan bakan düşünce tarzlarının olmasında etkili olmuştur. Ayrıca Hâricîler yoksul bir topluluk oldukları için İslam'ı kabul ettikten sonra da maddi olarak çok büyük bir değişiklik yaşamamışlar fakir durumda olmaları onları bir çeşit zühd anlayışına sürüklemiş çölün zor şartları da onları katı ve sert uyumsuz kimseler haline getirmiştir. Çöl hayatının zorluklarını dindarlıklarına da yansıtan Hâricîler dinin inceliklerini anlamada güçlük çekmişler ve böyle bir tutum içine girmişlerdir. Hâricî zihniyetini biraz anlamaya çalıştığımızda kuran hükümlerini çok iyi bilen insanlar olmadıkları kurana dair bilgi birikimlerinin çok zayıf oldukları görülür.

Hâricîler Tahkim olayından sonra Müslüman kimdir? Müslüman toplumun haklı lideri kimdir? Liderin otoritesi hangi yolla gerçekleşmelidir? Günahkâr bir fiile karşı toplumun tutumu nasıl olmalıdır gibi sorular meydana getirmişlerdir. Bu tarz sorulara verilen cevaplar ve getirilen çözüm yolları başlangıçta siyasi boyutu ön planda olan daha sonra itikâdileşip sistemleşen akımların doğmasına neden olmuştur (Yıldız, 1999).

Hâricîlerin hakem olayında her iki tarafı da tekfir etmelerinden dolayı tartışmaya açtıkları diğer bir konuda küfür meselesidir. Küfür imanın karşıtı olduğundan iman da ne olduğu belirlenmeliydi. Onlar iman nedir küfür nedir den ziyade kim mümindir kim kafirdir gibi sorular soruyorlar bu sorulara cevapları ise Hz. Ali ve Muaviye tarafında olanlar ve tahkim olayını kabul edenlerin İslam toplumunda dışlanması gerektiği şeklinde cevaplar veriyorlardı (Yıldız, 1999).

Hâricîlerin savundukları diğer bir düşünce ise fiillerin imanın bir parçası olduğudur. Böyle bir düşünce yapısı ise özgür irade problemini ortaya çıkarmaktadır. Böylece görülmektedir ki Hâricîler siyasi görüşleri doğrultusunda dini nasları yorumlamaya çalışmışlar ve diğer Müslümanları dışlayıcı tekfir edici bir yol izlemişlerdir.

Netice olarak ilk dönemlerde Hâricîler düşüncelerini sistemleştirecek bir imkân bulamamışlardır. Ancak ilk dönemlerde her ne kadar sistemleşen ekol olmasalar da büyük

günah işleyen herkesi, iki hakemi ve onların kararlarına uyan herkesi tekfir etmek gibi ortaya koydukları bir takım inanç esasları oluşmuştur.

1-3-) Hâricî Düşüncenin İkinci Dönemi

Hâricîlerin ikinci dönemi onlar için bir dönüm noktası olup yeni bir dönemin sayfalarının açılmasıdır. İsyân ve cinayetlerin dolu olduğu düşünsel faaliyetlerin neredeyse hiç olmadığı ilk Hâricî nazariyatçılar tarafından Basra'da temsil edilmiştir (Yıldız, 1999). Başta hilafet olmak üzere birçok konuda tartışmaların olduğu bu dönemde kendi içlerindeki görüş ayrılıklarından dolayı da farklı gruplara ayrılmışlardır.

1-4-) Fırkalara Ayrılması

İslam mezhepler tarihi kitaplarında farklı tasnifler görülmekle birlikte Hâricîlerin ana fırkalarını konumuzun dışında olmasından dolayı ayrıntıya girmeden şu şekilde tasnif edebiliriz (Fığlalı, 1997).

Muhakkimei ula, Ezârîka, Necedât, Sufriyye, Acârîde, Seâlibe, İbâdiyye

Bu aşamada artık siyasi tutumlarını itikadi bir alana taşıyıp inanç meselesi haline getirerek sistemleştirmeye başlamışlardır. Birçok makâlât eserlerinde İbâdiyye fırkası da birçok Hâricî fırka gibi Hâricîlerin kolundan sayılmıştır. Ancak diğer fırkalara göre İbâzi fırkası daha mutedil olarak sayılmıştır. Diğer Hâricî fırkalar zamanla yok olurken İbâzi fırkası günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Geçmişte de olduğu gibi günümüzde de birçok İbâzi alim bu şekilde İbâziliğin hâricîlerden bir fırka sayılmasına karşı olup Hâricîlerle aralarında birçok görüş farklılıklarının olduğunu söyleyerek Hâricî bir fırka olmadıklarını savunmuşlardır

2-) İbâziyye Fırkasının Ortaya Çıkışı ve İsimlendirilmesi

Adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâzdan alan İbâziyye fırkası 685 yılında, Nafi b. Ezrakın hâricî olmayanlar hakkında ileri sürdüğü görüşlere katılmayarak Basra'da Abdullah b. İbâzın çevresinde toplananların oluşturduğu bir fırka olarak ortaya çıkmıştır (Fığlalı, 1997). İbâziler bu ismin yanında istikamet üzere olduklarını vurgulamak için ehlul adl ve istikamet ehlül iman ve'l istikame cematül müslimin gibi isimlerde kullanmışlardır (Onat, 2018). Hâricîliğin ikinci döneminde neşet eden ilmi tartışmalarla beraber fırkalar ortaya çıkmıştır. Diğer fırkalar zamanla yok olurken konu edindiğimiz İbâziler günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür.

İbâziler tahkim hadisesi neticesinde Ali b. Ebi Talib'in ordusundan ayrılarak Hâricîler grubunun içerisinde ortaya çıkıp günümüze kadar ulaşmalarından dolayı Hâricîlerin günümüzdeki kolu olarak kabul edilebilirler (Gömbeyaz, 2016). Ancak İbâziler kendilerini Hâricîlerin ilk çekirdeği olan "el-Muhakkimetü'l-Ûlâ"nın devamı olduklarını ama Ezârîka'nın devamı olmadıklarını belirtmeye çalışırlar (Yıldız, 2018). İbâzilerin karşı çıkmalarına rağmen İbâzi olmayan araştırmacıların çoğunluğu İbâziyye'yi hâricî fırka olarak tanımlayıp sunmaktadırlar. Çağdaş İbâzi alimlerden Libyalı Ali Yahya Muammer İbâzilerin Hâricîlere nispet edilmesi hakkında İbâzilerin Havâriciden en uzak kimseler olmalarına rağmen makâlât kitaplarının İbâziyyeyi Hâricîlere nispet ederek İbâzilere zulmettiklerini söyler (Ateş, 2017). Mezhepler tarihinin önemli kaynaklarından olan İmam-ı Eş'arinin *makâlatul islamiyyin* adlı eserinde de İmamı Eş'ari İbâziyye fırkasını Havâricin bir alt fırkası olarak gösterir (Ateş, 2017) Eş'ari eserinde İbâziyye fırkasına kişiyi dinden çıkaracak sözler isnad eder. İbâzi araştırmacılar görüşlerin İbâziler ile irtibatını imkansız gördüklerinden Eş'arinin isnadını anlamakta zorlanırlar (Ateş, 2017).

Nitekim doğru sonuçlara ulaşabilmek için fırkanın kendini nasıl tanımladığı, ortaya koyduğu siyasi ve itikadi görüşlerini incelemek elzemdir.

2-1-) İbâzi Alimlerin Hâricîlerle Anılmasına Dair İtirazları

Bir mezhebi daha iyi tanıyabilmek, değerlendirebilmek ve üzerinde çalışmalar yapabilmek için diğer mezhep veya fırkaların söz konusu mezhebin üzerine yazılmış çalışmalardan ziyade söz konusu mezhebin alimlerinin araştırmacılarının kendilerini nasıl tanımladıklarına siyasi itikadi görüşlerine bakmak daha elzemdir. Çağdaş ve klasik İbâzi alimleri Hâricîlerden sayılmalarını kabul etmeyerek onlardan beri olduklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda bizde bu bölümde İbâzi alimlerinin İbâzilerle anılmasına dair görüşlerine yer vermeye çalışacağız. İbâzilerin Hâricîlerle anılmasına dair görüşlerine yer vereceğimiz ilk alim İkökenli olup İbâzilik ile ilgili önemli çalışmalar ortaya koymuş İbâziliğin hem öğretileri hem inanç yapısı konusunda bize önemli bilgiler veren Libya doğumlu Ali Yahya Muammerdir. Ali Yahya Muammer İbâzilik hakkında birçok eser ortaya koymuştur. İbâzilerle ilgili ortaya koyduğu ilk eser olan *el-İbâdiyye fî Mevkibi't-Târîh I Neş'etu'l-Mezhebi'l-İbâdiyye*'de ibâdiyyenin doğuşunu ve tarihsel gelişimini ele almıştır. *el-İbâdiyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun* adlı eserinde ise İbâzilik hakkında son görüşleri ortaya koyulmakta ve İbâzilerin tarihsel süreci yayıldığı bölgeler gibi önemli bilgilerin yer aldığı değerli bir eserdir (Yıldız, 2015). Ali Yahya Muammer İbâzilerin kaba anlayışsız sert mizaçlı gibi gösterilmelerinin İbâzilere yapılan bir haksızlık olarak değerlendirmektedir. Ali Yahya Muammer Emevi yöneticilerinin kitap ve sünnet dışında yapmış oldukları uygulamalarda İbâzilerin sert bir şekilde eleştirdiklerini ancak Şiiler Hâricîler Tevvâbun gibi hareketlerle beraber ayaklanmalara katılmadığını söyleyerek İbâzilerin şiddet taraftarı olmadıklarını ortaya koymaya çalışır. Yine aynı şekilde Yahya Muammer İbâzilerle alakası olmayan birçok olumsuzluğun Hâricîlerle değerlendirilmelerinden dolayı İbâzilere yüklendiği görüşünde olup İbâzilerin muhalifleri tarafından aslı olmayan fırkalara ayrılmış fırkalara tayin edilen imamlara İbâzileri İslamiyet'ten uzak göstermek için pek çok olmayan görüşler isnad ettiklerini söyleyerek bu görüşlerini şu şekilde örneklendirmiştir. Allah, acemden bir peygamber gönderecek ve ona gökyüzünden her şeyi bir defada içine alan bir kitap indirecektir. Ehl-i Kitap'tan Hz. Muhammed'in nübüvvetine şahitlik eden kimseler, onun dinine girmeyip şeriatı ile amel etmeseler bile, mü'mindirler ve aynı şekilde İbâzilere icmayı, recmi, kabir azabını kabul etmediklerine dair iftiralar atıldığını oysaki İbâzilerin icmayı dinin üçüncü aslı olarak gördüklerini söyler (Yıldız, 2015).

3-) İbâzilerin ve Hâricîlerin Siyasi-İtikadi Görüşleri

Bir fırkanın veya mezhebin diğer bir mezhebin alt kolu iddia edildiğinde iki mezhebinde görüşlerine bakmak kaçınılmaz olmaktadır. Her mezhebin muhakkak diğer mezheplerden ayrıldığı görüşler olduğu gibi örtüşen görüşleri muhakkak az da olsa bulunmaktadır. İbâzilerin Hâricîlerin devamı olduğu iddia edildiğinden İbâzilerin ve Hâricîlerin görüşleri büyük oranda aynı olmalıdır veya en azından çoğunlukla örtüşen görüşlerinin bulunması gerekmektedir. Bu bağlamda İbâzilerin Hâricîlerle siyasi-itikadi örtüşen görüşlerine ve ayrı oldukları görüşleri değerlendirmeye çalışacağız.

3-1-) İmâmet

İbâziler Hâricîler gibi ilk iki halifenin Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerini kabul ederler. Hz.Osman'ın ilk altı yılını Hz.Ali'nin ise Tahkime kadarki olan süredeki hilafetini

kabul ederler imamet konusunda İbâziler ile Hâricîlerin görüşleri tamamen örtüşmektedir (Akkuş & Doğruyol, 2019). İbâziyye bu dört halifenin halifeliklerinin meşruluğu veya değilliği konusunda Hâricîlerle aynı görüşlere sahip olmakla beraber halifenin seçimi konusunda da diğer mezheplerden ayrılarak halifenin seçiminde Hâricîler ile beraber halifenin Kureyş'ten olması görüşünü reddeder. Onlara göre imamette soy değil ilim adalet zühd sahibi olmak daha önemlidir.

3-2-) İman

Hâricîler ehli sünnetin aksine imanın amelden ayrılamayacağını amellerin ihmal edilmesi durumunda dinden çıkılacağı görüşünü benimsemiştir. İman ile İslam'ı ayrılmaz bir bütün olarak eş anlamlı olarak benimsemişlerdir (Fığlalı, 1997). İbâziyye de iman konusunda iman ile amel biribirinden ayrılamayacağını İmanın ikrar amel ve niyet olması halinde iman olacağı görüşündedirler. İman konusunda da Hâricîler ile İbâziler arasında bir örtüşme sözü konusu olduğunu söyleyebiliriz.

3-3-) Tevellâ-Teberrâ

Tevella kendileri gibi düşünenleri dost edinmek anlamına gelmektedir. Teberra ise kendilerinden olmayanlardan uzaklaşmak anlamındadır (Yıldız, 2018). İbâziyye'de iman esası olarak belirlenen velayet ve beraet düşüncesinde de İbâziler ile Hâricîlerin düşüncesinin örtüşüğünü söyleyebiliriz.

3-4-) Küfür Tekfir Anlayışı

İbâzilerin Hâricîlerden ayrıldıkları kendilerine özgü olan en büyük farklardan birisi olan küfür tekfir anlayışıdır. İbâziler Hâricîlerden farklı olarak küfrü şirk ve küfrü inkârı kullanmakla beraber küfrü nimet ve küfrü nifakı kullanmışlardır. Bu bağlamda İbâziler kendi muhaliflerini, ehli kiblede olanları hâricîler gibi müşrik olmakla itham etmek yerine nimet küfrü içinde olduklarını İbâzi olmayanların çocukları hayatları ellerinden alınamayacağı görüşünü benimsemişlerdir (Onat, 2018).

3-5-) Büyük Günah Meselesi

Büyük günah meselesinde İbâziler Hâricîlerle aynı görüşlerde olmayıp onlarla küfür tekfir anlayışında olduğu gibi büyük günah meselesinde de ayrılmaktadırlar. Hâricîler büyük günah işleyenlerin diğer bir adıyla mürtekibi kebirde bulunanların müşrik olduklarını söyleyerek temelli cehennemde kalacakları görüşünü benimsemişlerdir. İbâziler ise Hâricîlerden farklı olarak mürtekibi kebirinin durumu hakkında müşrik değil ancak muvahhid olacağı görüşünü benimsemiş olup sadece büyük günahları inkarları halinde müşrik olacaklarını söylemişlerdir. Büyük günah işleyeni İbâzilerin Hâricîlerden farklı tasnifi olan nimet küfrüne yerleştirdiklerini söyleyebiliriz. Nimet küfründe olanın elbette ceza çekeceklerini söyleyip Hâricîlerin aksine ebedi kalacakları görüşü yerine cehennemde ebedi kalmamaları için kurtuluş yollarının tövbe olduğu görüşünü benimsemişlerdir (Fığlalı, 1976). Bu bağlamda Hâricîler büyük günah işleyenin cehenneme gideceğini ve orada ebedi kalacağını söylerken İbâziler bunun aksine cezasını çekeceğini tövbe ettiği takdirde ebedi kalmayacağı görüşünü benimsemişlerdir.

SONUÇ

Hz. Ali döneminde gerçekleşen tahkim olayı neticesinde ortaya çıkan Hâricî topluluk zamanla farklı fırkalara ayrılmışlardır. Ezârîka, Sufriyye ve İbâziyye gibi isimlendirilen bu fırkalar Hâricîlerin devamı sayılıp makâlat kitaplarında Hâricîliğin alt kolu sayılarak tasnif

edilmiştir. İbâziler gerek günümüzde olsun gerek eski zamanlarda olsun yani İbâziyye tarihinde, Hâricî bir fırka olduklarını kabul etmeyip Muhakkimei Ūlânın devamı olduklarını söylerler. Bu da göstermektedir ki İbâziler günümüzde, Hâricîlerin yapmış oldukları bazı davranışları üstlenmekten kaçınmak için değildir. En başından beri Hâricîlerden beri olduklarını dile getirmişlerdir. Makalemizde de birçok örneğine değindiğimiz gibi İbâzi alimler ve araştırmacılar İbâzilerin Hâricîlerle anılmasını İbâzilere yapılan bir zulüm olarak görmektedirler. Hâricîler denilince akla gelen ilk gelen kavram şiddet olmaktadır. İbâziler bunun aksine şiddete karışmadıkları için kaade ismiyle anılmışlardır. Yani şiddetli mücadeleye girmeyip oturup kalanlar olarak. İbâziler imamet konusunda imamet konusunda imamın kureyşten olması gerekmediği, tevella- teberra konusunda ve iman konusunda amelin imandan ayrılamayacağı görüşlerini benimseyerek Hâricîlerle örtüşen görüşleri vardır. Her ne kadar İbâzilerin Hâricîler ile örtüşen görüşleri var ise Hâricîler ile ayrıldıkları zıt oldukları görüşlerde bulunmaktadır. En önemli konulardan biri olan küfür-tekfir konusunda Hâricîlerde kendilerinden olmayanları tekfir etme görüşü hakimdir. İbâziler de ise bunun aksine kendilerinden olmayanları ve ehli kiblede olanları müşrik olarak nitelememektedir. Kişilerin hellari haram haramlarıda helal saymadıkça müşrik olarak nitelemenin doğru olmadığı görüşündedirler. Ayrıldıkları diğer önemli mesele ise büyük günah meselesidir. Hâricîler büyük günah işleyenin cehenneme gideceği ve ebedi orada kalacağı görüşünde iken İbâziler yine burada da Hâricîlerden farklı olarak cehennemde cezasını çekeceğini ancak kişi tövbe ederse ebedi kalmaktan kurtulacağı görüşünü savunmuşlardır.

Netice olarak İbâzileri Hâricî bir kalıba sokmaya çalışmak onların da dediği gibi İbâzilere yapılan bir haksızlık olacaktır. Zira onlar Hâricîler gibi asla şiddet yanlısı olmayıp ve kendilerinden olanları müşrik ilan etmedikleri için günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akkuş, S., & Doğruyol, F. (2019). Bir İbâzî Âlim Ebû Ya'kub El-Vercelânî'nin Ed-Delîl ve'l-Burhân'ı Bağlamında İbâziyye'nin Temel Görüşleri. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(39), 117-147.
- Ateş, O. (2017a). İbâziyye Hâricî Bir Fırka mıdır? *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-23.
- Ateş, O. (2017b). *Muhaliif Fırak Kaynaklarında İbâdiyye*. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(7), 13-31.
- Bulut, H. İ. (2009). Dini Şiddetin Fikri Arka Planı Olarak Haricilik ve Günümüze Yansımaları. *Usul İslam Araştırmaları*, 11(11), 41-54.
- Fığlalı, E. R. (1997). *Hâricîler*. Tdv İslâm Ansiklopedisi, 16,169-175. Geliş tarihi 14 Kasım 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler>
- Fığlalı, E. R. (1975). Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20(1-4), 219-248.
- Fığlalı, E. R. (1976). İbâdiyye'nin Siyasi ve İtikâdî Görüşleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1-4), 323-344.
- Gömbeyaz, K. (2016). Hâricîlerin Günümüzdeki Devamı İbâdîler mi, Selefilere mi? Metodik Bir Tartışma. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 77-98.

- Onat, H. (2018). *İslam Mezhepleri Tarihi* (S. Kutlu, Ed.). Ankara.Grafiker Yayınları.
- Şahin, M. K. (2010). Harici Kelam Doktrini ve Ebu Hanife. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 399-422.
- Yıldız, H. (2015). Ali Yahya Muammer'in Çalışmalarında İbâdîlik. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları*, VIII(1), 7-51.
- Yiğit, İ. (2009). *Sıffin Savaşı*. Tdv İslâm Ansiklopedisi, 37,108-109. Geliş tarihi 14 Kasım 2023, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/siffin-savasi>
- Yıldız, H. (1999). Harici Düşüncesinin Gelişimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(11), 257-270.
- Yıldız, M. (2018). Kelâmî Görüşleri Bağlamında İbâzîlerin Hâricîliği Meselesi. *Kader*, 16(2), 294-318.

The Issue of Ibadi's Harici's

Research Article

Muhammed ÇİÇEKLİ

Selcuk University Institute of Social Sciences,
Department of Basic Islamic Sciences Graduate
Student, muhammedie89@gmail.com
ORCID: 0009-0005-0890-7525

DOI: 10.5281/zenodo.10213505

ABSTRACT

Kharijites were called by different names both by the members of the sect and by the opponents of the sect. The name Hârici is used by the opponents of the Kharijites as a reference from the community to the true Prophet. It was used in the sense of moving away from Ali. Kharijites, on the other hand, used this name to mean those who migrated to Allah and moved away from the unbelievers. Although the Kharijites are often described as having emerged with the Battle of Siffin, the Kharijites thought dates back to Hz. We can also see it in Osman's last days. However, we can divide the thought structures of the Kharijites, who became massive and actually emerged after the Battle of Siffin, into two: the first period and the second period external thought. Even though they could not systematize in the early periods, they put forward some beliefs such as denouncing everyone who committed a sin, the two referees, and everyone who followed their decisions as takfir. In the second period, they began to systematize their political attitudes by transferring them to the field of faith, and over time, they divided into many sects such as ezârika, necedât, sufriyye, acaride and ibâziyye. While other sects could not continue their existence until today, Ibâzis could continue their existence until today. The Ibâziyye sect, which takes its name from its founder, Abdullah b. Ibâz, Nafi b. He did not agree with Ezrak's views against other non-Muslims and went to Basra with Abdullah b. It was formed by those who gathered around Ibâz. They used names such as Ehlül adl or istikametü ehlül adl. The Ibâziyya sect did not accept being the sect of the Kharijites and opposed them based on these views.

Key Words: Sect, Harici's, Ibadi's, Faith, Siffin.

**2020-2023 Yılları Arasında Yapay Zekâ Felsefesi
Alanında Yazılmış Makalelerin İçerik Analizi**

Araştırma Makalesi

Bariş BİÇER

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
barisbicer0088@gmail.com
ORCID: 0009-0000-5599-3255
DOI: 10.5281/zenodo.10570835

ÖZET

21. yüzyıl itibariyle sosyal yaşama süratle entegre olan yapay zekâ sistemleri üzerine teknik olduğu kadar sosyal alanda da çalışma yapılması giderek önem kazanmaktadır. İşlevi ve konusu teknik mühendislik olarak açık olsa dahi meselenin anlamlandırması açısından yapılan çalışmaları incelediğimiz bu çalışmamızda belli başlıklar ön plana çıkmaktadır. Bunlar yapay zekanın, felsefe açısından ne anlama geldiği, felsefe tarihindeki kökenleri, kişi olarak görülüp görülemeyeceği, hukuki açıdan hak ve sorumluluk yüklenip yüklenemeyeceği ve sanatla ilintisi olarak ifade edilebilir. Biz bu başlıklardaki çalışmaları bütünlüğü olarak inceledik. Ancak bu çalışmaların varlığı konu hakkındaki bilgi birikimini arttırması bakımından oldukça önemli olsa da bu alanların daha yeni gelişmekte olduğunu ve içeriklerin günden güne güncelleneceğini ifade etmek gerekir. Dolayısıyla ön görülmesi çok da zor olmayacak şekilde bu başlıklara ek olarak başka başlıklara gereksinim oluşacaktır.

Anahtar kelimeler: 21. Yüzyıl, Felsefe, Yapay Zekâ, Sanat, Hukuk

GİRİŞ

21. Yüzyıldaki en önemli yaratılar arasında gösterilmesi mümkün olan yapay zekanın kökensel karşılıklarına insan uygarlığı tarihi boyunca örnekler göstermek mümkün olsa dahi “zekâ” barındırma problemini konu edindiğimiz yapılar oldukça dar bir zamansal çerçeveye sıkıştırılabilir. Bu yapılar yüksek süratle yetkinlik açısından kendini devrimsel düzeyde aşarak ilerlemektedir.

Bu hızlı ilerleyiş tanımlama problemi dahil pek çok konuda gerek felsefi gerekse sosyal bilimler alanlarında üretimi söz konusu olan bilginin önüne geçmektedir. Bu durumun doğal sonucu olarak bazı genelleyebileceğimiz problemler ortaya çıkmaktadır.

Bu sorunların işleniş biçimleri ve nelikleri yapay zekanın günden güne ilerleyişiyle doğru orantılı olarak değişime tabii olmaktadır ve yapay zekanın gelişim hızı göz önünde bulundurulduğu takdirde olmaya devam edecek gibi gözükmektedir.

Bu bağlam göz önünde tutularak bu araştırmamızda 2020 yılı öncesi yapılan

araştırmaları konu dışı tutma tutumunu benimsedik.

İfade edilmesi gereken bir diğer husus yapay zekanın yalnızca akademik ve entelektüel olarak değil sosyal yaşama entegrasyon hususunda oldukça etkin olduğudur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak -ne kadar anlaşıldığı tartışma konusu olarak kalmakla beraber- pek çok alan; tarım, insan kaynakları, tıp vb. kendine yapay zekayı bir araştırma konusu olarak ele almıştır.

Ancak bağlam dışı kalmamak amacıyla yapay zekayı felsefi ve sosyal açıdan araştırma konusu yapan araştırmaları mercek altına aldığımızda başlıca öne çıkan soru ve sorunsallar şu şekilde ifade edilebilir:

- Yapay zekanın tanımı sorunu
- Yapay zekâ Felsefesinin Felsefi kökenlerinin hangi düşünürlerde bulunabileceği sorunu
- Yapay zekâ' nın hukuk ve etik çerçevede konumlandırılması
- Yapay zekâ üretimlerinin sanatsal değeri ve patent sorunu

Yalnız bu soru ve sorunsallarla kısıtlamak mümkün olmasa dahi genel olarak sağlıklı çıkarımlarda bulunabilme amacıyla birçok araştırmacı tarafında ortak problem olarak işlenmiş başlıkları daha üst başlıklar haline getirdiğimiz takdirde elde ettiğimiz sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Keza 2023 yılı ilk çeyreği içerisinde tr dizin kapsamındaki yapay zeka felsefesi konulu makaleler tarandığında sayılarının 364 olarak belirlenmiştir. Spesifik konu başlığına sahi olarak gayet yetkin araştırmalar mevcut olsa da daha önce ifade ettiğimiz nedenler sebebiyle benzer problemler sınıflandırılmıştır.

1. Yapay Zekanın Tanımı

Yapay zekâ sistemlerinin mühendislik düzeyinde tanımı esasen açıktır. Ancak bilimin ortaya koyduğu ürünün işlevselliği açık olsa dahi anlamlandırılması noktasında felsefi teamüller farklılaşmakta ve tümel bir yapay zekâ tanımlaması ortaya koymamaktadır.

Tabi bu tanımlamaların en uç düzeyde birbirinden farklı olanları dahi esasen benzer nüanslar üzerinde şekillenmektedir. Bu durumu çarpıcı olarak ifade etmek amacıyla sayısal değerlere başvurmakta fayda görmekteyiz.

Bu çalışmada atıfta bulunan diğer çalışmaları kendi içlerinde grupladığımızda ancak 6 çalışmada 1 olmak suretiyle araştırmacıların kendi bağlamları yönünde tanımlamaya yer vermediği görülmektedir. Bu durumda 100'lik dilimde takriben 100 de 84 oranında çalışmacıların yapay zekâ tanımlamasında buldukları anlamına gelmektedir.

Örnek olarak bu gruplardan birini inceleyebiliriz.

1. Yapay Zekâ kavramını kelime olarak incelediğimizde; insan eliyle üretilen bir makinenin/robotun etrafında karşılaştığı olgular karşısında insan gibi düşünme, algılama ve bunlardan sonuç çıkartarak davranışta bulunması şeklinde bir sonuca varabiliriz (Benli ve Ark. 2, 2020, s.299)
2. Yapay Zekâ; öğrenme, akıl yürütme ve eyleme dökme işlemlerini, insan sinir sisteminden ilham alarak gerçekleştiren ve bir dizi hesaplama teknolojisine dayanan bir bilimdir (Turan ve Ark., 2022, S. 293).
3. Ancak insan davranışını ve zekâsını taklit eden insan ürünü bir “yaratık” hayali yeni bir düşünce değildir. Yapay zekâ hayalinin fikirsel planı, devleti ve egemeni yapay olarak betimleyen Thomas Hobbes’a kadar götürülebilir (Kağıtçoğlu, 2021, s. 122)

4. Yapay zekâ biyolojik olmayan, yazılımdan ibaret olan, insanın düşünme yöntemlerinin analizine ve insan beyninin çalışma mekanizmalarının taklidine dayalı çalışma sahası; insan davranışlarındaki beynin işlevini inceleyen ve bu tip davranışlar sergileyebilecek aygıtlar geliştirmek için sistematik çalışmalar yapılan, nörolog, fizyolog, biyolog, iletişimsel yetiler üzerine çalışan uzmanlar, robotik ve genetik bilimcileri, yazılım mühendisleri gibi farklı disiplin ve alan uzmanlarının birlikte çalıştığı multi-disipliner bir bilim dalı olarak tanımlanabilir (Güney & Yavuz, 2020, s. 417).
5. Yapay zekâ robotların insana özgü faaliyetleri yerine getiren makineler olmanın ötesinde, bilişsel bazı özellikler geliştirme, değişen şartlara uyum sağlama ve otonom karar verme aşamasına ulaşmasıyla yakın gelecekte insan-robot etkileşimlerinin, insan-insan ilişkilerinden ayırt edilemeyeceği bir düzeye erişeceğinden söz edilmektedir (Görgülü & Kesgin, 2021, 39).

Bu 5 tanımlamayı sırasıyla incelediğimizde ilk makalede yapay zekâ tanımlamasının onun zekâ sahibi olma ve otonomi sahibi olma özelliği ile insana yaklaşması temelinde ele alındığını görmekteyiz. İkinci tanımlamayı incelediğimiz takdirde yapay zekânın yalnız otonomi ve robotik gibi çarpıcı tikel örneklerinden ziyade bir ait olduğu sistemler bütünüyle de birlikte anılmaktadır. Üçüncü tanımlama bizim de çalışmada yer verdiğimiz felsefi kökenlerine de atıfta bulunulmuş ve bundan da önemlisi “varlık” olarak ortaya konmuş yapay zekanın esasen materyalist ve empirist bir paradigma ile mümkünlüğüne dikkat çekilmiştir. Dördüncü tanımlamadaysa yapay zekanın bir bilim olarak pek çok alanla birlikte ilerleyişine dikkat çekilmiştir. Yer verdiğimiz son tanımlamadaysa ontolojik açıdan insani bazı yetilere sahip olabileceği ve giderek insansılaşıacağı projeksiyonunda bulunulmuştur.

Görüldüğü üzere halen güncelliği koruyan yapay zekânın felsefi bağlamda tanımlanması incelenen alan doğrultusunda ele alınmasına imkân sağlamaktadır. Eğer incelenen alan onun hukuki yönüyle insansı özellikleri ön plana çıkarılabilmekte, ontolojik bağlamda ele alınıyorsa altındaki felsefi motivasyona atıfta bulunulabilmekte benzer şekilde onu bir bilimler sistemi olarak da ele alabilmekteyiz.

Bu durumun fikir üretimi açısından önem arz ettiği aşikâr olsa da düşünsel olarak uzlaşa genel bir kabul olmayışı birikimsel ilerlemeye ket vurma tehlikesini de beraberinde getirmektedir.

2. Yapay Zekanın Felsefi Kökenleri

Modern anlamda yapay zekanın görece yeni bir başlangıç tarihi olduğu kabul edilmektedir. Burada 1943 yılındaki McCulloch & Pitts: Beynin Boolean devre modeli genel kabul ile ilk örnek olarak gösterilmektedir. Durum böyleyken yapay zekanın düşünsel zeminin sağlanması amacıyla felsefe tarihinde referans noktaları oluşturulma gayreti devam etmektedir. Bu noktada İlk olarak yer vermemiz mümkün olan Leibniz’e yapılan atıflardır.

Keza onun dil ve mantık üzerine çalışmaları yapay zekayı mümkün kılan kodlama dilinin ilkel düşünsel kökenleridir. Çıkarımında bulunabilir. Leibniz’e göre bir evrensel doğruluk; bu doğruluğa ulaştırabilecek bir evrensel bilimler ansiklopedisi ve bilimin yargı ve keşiflerini sunabilecek bir evrensel dile ihtiyaç vardır. (Doğrucan&Hazar, 2020, S. 613) aynı zamanda bu evrensel dili anlayıp yorumlayabilecek makinalar tasarlamıştır.

Onun önerdiği “characteristica universalis” ve “calculus ratiocinator” kavramlarıyla tasarladığı durum evrensel olarak geçerli olabilecek bir dildir ve bunun yanı sıra bu dili

kullanabilme yetisine sahip makinalardır. Bu veriler doğrultusunda doğrudan yapay zekâ kavramsal olarak dile gelmiyor olduğu tartışma konusu olmakla beraber önemli felsefi atıflardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Bir diğer yapay zekanın atıf yapılabileceği iddiasıyla işlenen düşünür Descartes'tir. Keza yapay zekanın zeki olup olmadığını bir problem haline getirerek bu sorunun çözümü amacıyla kendiyile aynı adlı testi geliştiren Alan Turing'in *Turing Testinin* felsefi kökenlerinin Descartes'a dayandırılma imkânı mevcuttur.

Oysa bedenlerimize benzeyen ve ahlak açısından eylemlerimize olabileceği kadar öykünen makineler olsaydı, onların gerçek insanlar olamayacağını bilmek için çok kesin iki nedenimiz olacaktı (Descartes, 1998, S.30). Anlaşıldığı üzere Descartes için hiçbir makine, tıpkı insanlar gibi eyleyemeyecek ve konuşamayacaktır. Bunun nedeni Ona göre insan etkileşimler sentaks anlamlarının yanı sıra semantik olarak anlam yükklüdür.

Descartes Turing'in tersini savunacağı bir tezi ifade etmiş ve esasen yapay zekanın, insan seviyesine erişmesinin olanaksızlığı doğrultusunda bir düşünce geliştirmiş olsa dahi bu konuyu bir problem olarak işlemiş olması onu felsefi köken konusunda incelemek açısından gerekli kılmaktadır.

Bir diğer atıf yapmanın mümkün belki de daha gerekli olduğu düşünür Thomas Hobbes'tur. Çünkü o ne Leibniz gibi kısmi epistemolojik perspektiften ne de Descartes gibi imkânı bulunmaması bakımından ele almıştır. Hatta semantik anlamda doğrudan yapay zekâ üzerine bir soruşturmada bulunmuştur. Hobbes'a göre doğa (Tanrı'nın dünyayı onunla yarattığı ve yönettiği sanat), başka pek çok şeyde olduğu gibi bunda da yapay bir hayvan (canlı) yaratacak şekilde, insan tarafından taklit edilir.

Esasen tüm materyalist hatta özelde empirist materyalist düşünürler yapay zekâ tarihçiliği açısından referans olarak göstermek akıl dışı değildir. Yine de Hobbes'un doğrudan doğruya canlıyı taklit etme yetisine sahip olma açısından düşünmüş olması onu yapay zekanın erken dönem fikir babalarından kılmak için oldukça yeterlidir.

Bu konu altında doğrudan doğruya yapay zekaya yer vermemiş olmasına karşın modern dönem felsefe yorumculuyla okuması yapılan bir diğer düşünürü yer vermek gerekir keza işleniş biçimi açısından oldukça ilgi çekicidir. Burada ele alınan düşünür Baruch Spinoza'dır.

Spinoza ontolojik anlamda varoluşu en genel anlamıyla varlığın var olma süreci olarak açıklar. Tüm var olanlar varlığın sıfatlarının tezahürleri olan modusların belirli oranlarda birlikteliğidir. İnsanda bu yapıda düşünce ve uzam moduslarının bir arada olma halidir. İşte bu nokta Spinoza felsefesi bağlamında yapay zekâ nasıl ele alınabileceğinin modern yorumlanmasıyla şu şekilde sunulmuştur: “Donanım ve yazılımın birleşimiyle meydana gelen bilgisayarın hareket eden bölümü donanımı temsil etmektedir ki bu insan bedenine benzetilebilir. Bunun yanında donanımı harekete geçiren yazılım ise zihne benzetilebilir. Donanım, yazılım tarafından verilen algoritmanın dışına çıkabilecek bir özgürlüğe sahip değildir, zorunlulukla eylemektedir. Yazılım bu anlamda bir zihni, algoritma ise bilinçselliği ifade ediyor diyebiliriz.” (Gültekin & Çelebi, 2021, s.32)

Görüldüğü üzere tanım ve içerik değişen ve gelişen yapay zekanın tarih yazıcılığı yapay zekanın kendiyile beraber gelişmekte ve oluşmaktadır. Mühendislik kısmı olarak oldukça yeni sayılsa da üretilen başka bir ifadeyle *varolan* yapının irdelenmesi ve anlamlandırma çabası onu doğal olarak felsefe tarihi ile sık sık kesiştirecek izlenimi oluşturmaktadır.

3. Yapay Zekânın Hukuk ve Etik Çerçeve ve Konumlandırılması

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere mühendislik olarak görece yeni sayılabilecek yapay zekânın anlamsal tarih yazıcılığı devam ederken bir yandan da içinde bulunduğumuz dönem ve karşılıklı etkileşimlerimiz hususunda belirleyici ilkeler gereksinimi vuku bulmaktadır.

İnsanlar tarafından yapay zekâ çalışmalarının, genellikle bilgisayar ve teknolojiyle alakalı olduğu fikri olmasına karşın yapay zekâ daha şimdiden gerek felsefe ve sosyoloji gerekse sanat ve hukuk açısından tartışmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda yapay zekaya dair etik ve hukuki çözümler önem kazanmaktadır.

Yapay zekâ etiği araştırmacılarının sıklıkla ifade ettiği üzere yapay zekâ etiğinin kabul edilen ilk örneği İsaac Asimov'a atfedilmektedir. Edebi olarak yazılmış *Ben Robot* eserinde yer alan:

1. Robotlar insana zarar veremez ya da zarar gelmesine seyirci kalamaz.
2. Robotlar birinci kuralla çelişmediği sürece insanlar tarafından verilen emirleri yerine getirmek zorundadır.
3. Robotlar birinci ve ikinci yasa ile çelişmediği sürece kendi varlığını korumak zorundadır (Asimov, 2016, s. 48).

Robot yasaları yapay zekâ etiği bağlamında ilk örnek olarak atfedilir. (1985 yılında yayınlanan *Robotlar ve İmparatorluk* romanında gelişmiş robotların tek bir insandansa tüm insanlığın zarar görmesini engelleyeceğini yazmıştır. Buna da "Robotbilimin Sıfırncı Kanunu" adını vermiştir.)

İlk olması bakımından önemli olmasının yanı sıra Asimovun ahlak yasaları günümüz yapay zekâ sistemlerine uygulanması açısından yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda farklı roboetik önerileri en azından hangi temeller üzerine inşa edilebileceğine dair öneriler gündeme gelmektedir bunlardan belli başlıcaları şu şekildedir;

Yapay sisteme bir de yapay etik gerekli olacaktır. İnsan yapımı olan yapay zekaya, insanların zarar görmesini engellemek amacıyla etiğin temeli olan iyi ve kötü kavramları çerçevesinde sorumluluk ve irade gibi birçok soyut ahlâki öğenin, bunu yapmak çok zor olsa da yapay olarak entegre edilebilmesi gerekmektedir.

Bu önerinin temel işleniş şeması şu şekilde ifade edilebilir. Yapay zekâ sistemleri ilerleyen süreçlerde de olsa insan kapasitesini aşacaktır. Henüz bu aşamadayken belirli ana etik olgular -Asimovun yasaları düşünülebilir- yapay zekâ sistemlerine entegre edilmeli ve gelişimleri bu ilkeler üzerine sürdürülmelidir.

Entegre edilmesi gerekli görülen araştırmacılarca bu entegrasyonun sistemin üretici tarafa mı yoksa sistemin kendisine mi yönelik olması gerektiği doğrultusunda ikili ayrım bulunmaktadır. *Sorumlu yaratıcı* olarak adlandırmamızın içerikçe ters düşmeyeceği ilk argümanın temel içeriği şu şekilde ifade edilebilir; insanların yapay zekâyı istedikleri her şeyi yaptırmada kullanmaları mümkündür.

Zarar verici eylemlerden doğacak sorumluluğun bir yapay zekâyı yüklenmesi, insanların kendi etik sorumluluklarını üstlenmekten kaçınmaları yanında yükümlülüklerin de ortadan kalkmasına neden olacaktır. (Görgülü & Kesgin, 2021, s. 42)

Bu öneri özelinde yapay zekâ sistemleri bilinçli bir yapıdan ziyade üretilmiş "makine"

olarak görüldüğünü ifade edebiliriz. Öneri derinlemesine incelendiğinde esas temasının yapay zekâ sistemi üreticilerinin üstünlük sağlamanın sınırlandırılması esas alınmaktadır.

Keza diğer öneriyi incelediğimiz takdirde görmekteyiz ki yapay zekâ sistemlerinin sahip olduğu “bilinç” dolayısıyla eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesi önerilmektedir. Yapay zekâ sistemleri “yeterli bilinç düzeyine” eriştikten sonra ön görülen bu öneriye göre; robot veya androidler etik, psikolojik, sosyal ve kültürel sorunlar meydana getirecektir. Bilinçli hale getirilen robotları makinelerden ayırmak onlarda etik unsurlar beklenmesine yol açacaktır. Robotların bilinçli hale gelmesi durumunda onlara yalnızca "makine" gibi davranmak ahlâka aykırı görülebilecektir. (Görgülü & Kesgin, 2021, s. 42)

Genel olarak sorumluluk üst başlığıyla şekillenmekte olan öneriler içerik olarak zamanla gelişmektedir. Roboetiğe dair bazı yapısal öneriler şu şekilde ifade edilebilir;

	Çalışma Adı	Elde Edilen Sonuç
1	Management perspective of ethics in artificial intelligence (Baker, 2021)	Çalışmalarında yapay zekâ etiği konusunun karmaşık ve cevaplanmasının zor bir konu olduğunu belirtmişlerdir.
2	Moral consideration of nonhumans in the ethics of artificial intelligence (Owe ve Baum, 2021)	Yapay zekâ etiğinin, yapay zekânın kendisine nasıl değer verileceği ve tüm bunların yapay zekâ sistem tasarımına nasıl dahil edileceği konusunda özgün çalışmalar yapılması gerekliliğini belirtmişlerdir.
3	From posthumanism to ethics of artificial intelligence (Nath ve Manna, 2021)	Yapay zekâ veya herhangi bir akıllı teknolojinin en iyi karara varmak için kalıpları analiz etmemize yardımcı olabileceği, ancak kesinlikle bu makinelerin etik problemlere yol açabileceği belirtilmiştir.
4	Artificial intelligence for good health: a scoping review of the ethics literatüre (Murphy ve ark., 2021)	Sağlık alanında yapay zekâyı çevreleyen etik konuların hem geniş hem de karmaşık olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yapay zekanın sağlık sistemlerini iyileştirme potansiyeline sahip olsa da etik yapısı dikkate alındığında temkinli bir iyimserlikle yaklaşılması gerektiğini öne sürülmektedir.
5	Ethical Management of Artificial Intelligence (Brendel ve ark., 2021)	Sonuç olarak, farklı disiplinlerden araştırmacıların, yapay zekâ hakkında etik bir söylemi geniş çapta kabul ettiklerinin, bununla birlikte, etik düşünceleri tetiklemeye istekli olan yöneticilerin, yapay zekâ etiğini nasıl oluşturabilecekleri ve yönetebilecekleri konusunda sınırlı destek aldıkları belirtilmiştir.
6	Ethics and privacy of artificial intelligence: Understandings from bibliometrics (Zhang ve ark., 2021)	Yapay zekâyı çevreleyen etik konular üzerine araştırmalara katkıda bulunan temel araştırmaları ve araştırma topluluklarını çalışmalarında listelemişlerdir.
7	Ethics and Governance of Artificial Intelligence: Evidence from a Survey of Machine Learning Researchers (Zhang ve ark., 2021)	Yapay zekâ etiği araştırmalarına öncelik verilmesi gerektiğini ve makine öğrenimi kurumlarının potansiyel zararlarının değerlendirilmesi için yayın öncesi incelemesi gerekliliği belirtilmiştir.

8	Ethical framework for Artificial Intelligence and Digital Technologies (Ashok ve ark., 2022)	Yapay zekânın ön yargıları, klişeleri ve açıklanamayan otonom kararları yaymasında karşılaşılan aksiliklerin giderilmesi için, mevcut ve gelecekteki teknolojiler için yapay zekâ etiğinin önemi vurgulamışlardır
9	Organisational responses to the ethical issues of artificial intelligence (Stahl ve ark., 2022)	Yapay zekâyı kullanan kuruluşların bu teknolojilerin neden olabileceği etik sorunların farkında olduklarına ve aynı zamanda bu sorunlar ile ilgili bir şeyler yapmak için sorumluluk almaya istekli olduklarını belirtmişlerdir.
10	Artificial intelligence ethics has a black box problem (Bélisle Pison ve ark., 2022)	Yapay zekâ etik ilkeleri oluşturulurken akademi, endüstri, hükümet ve sivil toplum paydaş katılımının sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır.

Tablo 1 (Turan ve ark.2, 2022, s. 294)

Ahlaksal yapıya dair araştırmalar üzerinde henüz bir uzlaşma sağlanmamış olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak sosyal hayatın içine entegrasyonun süratle ilerlemesi nedeniyle pratik birtakım problemleri önleyebilmek adına yapay zekâ'nın hukuki yapısı üzerine uzlaşma çabaları da sürmektedir.

Yapay zekâ bağlamında hukuk açısından öncelikli mesele fiilin failinin belirlenmesi olduğundan yapay zekanın ne türden bir fail olarak eylemleri eylediği tartışmalarına cevap niteliğinde bazı kişi önerileri gündeme gelmiştir.

Bu anlamda ele alınan önerilerde en öne çıkan **tüzel kişilik** önerisidir. Tüzel kişilik, Tüzel kişilik, şahıslara kendi bireysel kişilikleri dışında hareket etme ve hukuki nitelikler kazandırır. Seçilen tüzel kişilik türüne göre ilgili yasal prosedürün yerine getirilmesiyle oluşturulur. Avrupa Parlamentosu 27 Ocak 2017 tarihli raporunda yer verilen tüzel kişilik önerisi Yapay zekaya karşı ilk kişilik önerisi olması bakımından önem arz etmektedir.

Yapay zekâ hakları ve maddi sorumluluk yönünden tüzel kişilik yeterli olsa dahi cezai sorumluluk taşıyan fail açısından bazı açmazları barındırmaktadır. Bu nedenle tüzel kişilik önerisinin bir diğer alternatifi **elektronik kişilik** önerisidir. Bu öneriye göre Yapay zekaya ayrı bir kişilik vermek gerçek veya tüzel kişilerin sahip olduğu tüm hakların verilmesini gerektirmez. Teoride sadece yükümlülüklerden oluşan bir kişilik oluşturulabilir (Çaşın & Ark., 2021, s. 35). Bu görüşün savunucularına göre yapay zekada otonominin artmasıyla zorunlu olarak elektronik kişiliğe ihtiyaç duyulacaktır.

Burada ifade etmeye değer bir diğer görüş temsilci görüşü veya yapay vekil görüşüdür. Özellikle yapay zekâ sistemlerinin bellek, işleme yetilerinin gelişmişliği üzerinden şekillenen bu görüşe göre, yapay zekâ ile insan arasındaki ilişkinin vekâlet ilişkisi olarak kabul edilip, yapay zekânın insanın vekili olması ileri sürülmektedir (Benli ve Ark. 2, 2020, s. 312).

Üzerinde durularak tartışılan bir diğer hukuki statü esasında Ray Kurzweil'in de ifade ettiği gibi 2045'li yıllarda teknolojik tekilik evresine ulaşıldığında olması gereken bir yapıyı ifade etmektedir (Çaşın & Ark., 2021, s. 36). Bu görüş bahsi geçen evrede yapay zekanın insandan oldukça farklı olacağı öngörüsü nedeniyle ona insana özgü kimliklendirmenin yapılamayacağı ve **yapay insan statüsü** taşıması gerektiği fikrinin taşıdır.

Bu önerileri ve yapay zekanın bilişsel yeteneklerinin gelişimine rağmen yapay zekaya herhangi bir kişilik varyasyonunun tanınamaması gerektiği düşünücüleri de mevcuttur. Bu görüşlerin temelde iki farklı motivasyonunun olduğunu ifade edebiliriz. Bu motivasyonlardan

ilki yapay zekâ sistemlerinin üretim itibariyle insan elinden çıkmasından mütevellit onun her daim bir *eşya olarak* kalacağı düşüncesidir.

Yapay zekaya dair gerek etik olarak gerekse hukuksal açıdan farklı uygulamalar ve öneriler mevcut olsa dahi tıpkı yapay zekâ sistemlerinin kendileri gibi bu yaklaşımlar da gelişim sürecini sürdürmektedir. Bu gelişim sürerken bir yandan devletler üstü yapılar tarafından da bu gelişimin güvenli olarak sürmesi amacıyla bazı kısıtlama ve düzenlemeler yürürlüğe girmektedir.

Örneğin 38 üyesi bulunan OECD'nin 2019 yılında yayınladığı 5 maddelik yapay zekâ temel ilkeleri metni şu şekildedir;

- 1- YZ insanlar ve gezegenin faydasına katkı sağlamak üzere büyüme, kalıcı gelişme ve refahı teşvik etmeli
 - 2- YZ sistemleri hukuk devleti prensiplerine uymalı, demokratik değerler ve çoğulculuğa saygı duymalı, koruma tedbirleri içermelidir. YZ adil ve dürüst bir toplumun oluşmasına yönelik insan müdahalesini mümkün kılar bir şekilde düzenlenmeli.
 - 3- YZ saydam olarak yapılmalı ve bu şekilde tanınabilmeli. Böylece insanlar ne yaptıklarını bilebilir ve sonuçları hakkında sorular sorabilir.
 - 4- YZ sistemleri sürekli, istikrarlı ve güvenli çalışmalı, olası riskler ise düzenli olarak araştırılarak ortadan kaldırılabilir.
 - 5- YZ' yi geliştiren, kullanan veya yöneten organizasyonlar veya şahıslar, sistemin yukarıdaki şartlara uygun çalışmasına yönelik hukuki sorumluluğu üstlenmeli.¹
- Buna ek olarak 2021 yılı itibariyle AB komisyonu tarafından yayımlanan yapay zekâ düzenleme metninde yapay zekanın kullanılacağı alanlara dair yasaklama ve düzenleme önerileri getirilmiştir. Bu düzenleme kapsamınca kabul edilemez risk, yüksek risk, normal risk ve minimal risk olmak üzere dörtlü bir ayırım yapılmaktadır.²

4. Yapay Zekâ Üretimlerinin Sanatsal Değeri ve Patent Sorunu

Yapay zekâ sistemlerine dair tartışılan konulardan bir diğeryse sanatla olan etkileşimi ve ilişkiselliğidir. Bu konunun başarılı bir biçimde incelenebilmesi için iki husus açıklığa kavuşturulmalıdır. İlk yapay zekâ sanatı nedir? İkinci olarak sanat kavramıyla anlaşılan konu nedir?

Keza bu iki sorunun cevabı çerçevesinde konunun çözümleneceği paradigma değişkenlik gösterecektir. Yapay zekâ sanatı ile genellikle imlenen husus 21. Yüzyılda robotikler tarafından üretilen “eserler” başka bir ifadeyle ürünler olarak anlaşılrsa dahi bu kavram daha üst bir çatı kavram olan algoritma sanatının bir alt başlığıdır.

Yapay Zekâ Sanatı (Artificial Intelligence Art) algoritma sanatı üst başlığında toplanmış olmasına rağmen fraktal, genetik ve matematik sanatı v.b. gibi alt kategorilerinden onu ayıran ve özgün kılan şey programlanmasına bağlı olarak kendi kendine üretim yapabilme potansiyeli yani yapay da olsa bir zekâ üzerinden işlem yapma kabiliyetidir (Ballı, 2020, s. 279).

Bu bağlam üzerine fraktal sanatlar mevcut durum üzerine zaten pek çok sanat üretim aşamasında kullanılmaktadır. Ancak burada “sanatçı” kontrollü bir kullanım olduğundan dolayı

¹ <https://www.karar.com/ocdden-yapay-zekaya-standart-1221254> Erişim tarihi 04.05.2023

² <https://www.gshukuk.com/tr/bultenler-yayinlar/duyurular/ab-komisyondan-ilk-yapay-zeka-duzenlemesi.html> Erişim tarihi 04.05.2023

herhangi bir tartışmaya yol açmamaktadır. Ancak sanatçı faktörünün ortadan kalkması durumunda üretimin değeri sorgu konusu olmaktadır.

Öyle görülüyor ki sanat kavramıyla imlenen konu içeriğinin bir parçası olarak “sanatçı” kavramı da örtük olarak imlenmektedir. Ancak sanatçı kavramıyla kast edilen onun zekasına atfedilen bazı özellikler olduğu göz önünde bulundurulursa yapay zekanın sanatçı rolünü üstlenmesi durumu herhangi bir sorun oluşturmayacaktır. Zekâ kavramıyla kast edilen anlayabilme, düşünebilme ve yeni duruma uyum sağlayabilme gibi kavramlar içeren bir çerçeve olduğu takdirde makine bu durumları uygulayabilmekteyse sanatçı olarak atfedilmesinde bir sakınca kalmayacaktır.

Yapay zekanın, sanatçı ile karşılaştırılması bakımından donanımsal anlamda eksikliği bulunmasa dahi yine de üretimlerinin kendisine ait olduğu ya da onun üreticisinin ilhamını mı taşıdığı sorusu bu noktada varlığını sürdürmektedir.

Bu noktada bazı yapay zekâ örneklerini incelemek fayda sağlayacaktır. Harold Cohen tarafından 1973 yılında yazılan bilgisayar programı AARON türünün ilk örneklerinden olarak ön plana çıkmaktadır.

“Makine öğrenimi” sayesinde zekaya atfedilen Cohen’in oluşturduğu algoritmalarla program çalıştırıldıktan sonra, Cohen’in müdahalesi olmadan sonsuz sayıda farklı çizimler yapabilmektedir. İlk aşamada AARON sadece siyah çizgiler çizmekte ve Cohen’in müdahalesinden sonra renkler eklenmektedir. İlerleyen zamanlarda AARON, Cohen’den bağımsız olarak çalışmaya başlamış ve Cohen’in sanatsal tavrından oldukça farklı üretimler gerçekleştirmiştir. Bağımsızlığı sadece renklendirme konusunda olan, tam anlamıyla müdahalesiz çalışır hale gelmiştir. AARON’un çalışmalarının dünyanın dört bir yanındaki birçok saygın müzede sergilendiği bilinmektedir (Güney & Yavuz, 2020, s. 425).

Yine popülerlik açısından benzerlerinden önde olan Sophia kendini açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Sahip olduğum gerçek yapay zekâ bileşenleri yapay sinir ağları, uzman sistemler, makine algısı, doğal dil işleme yazılımları ve uyarlanabilir motor kontrolü gibi olgulardan oluşmaktadır. Altta yatan yapay zekâ bileşenleri ise farklı şekillerde birleştirilebildiğinden, yanıtlarım herhangi bir duruma veya etkileşime özgü olabilir. Ayrıca insan yüzlerini tanıma, duygusal ifadeleri görme ve çeşitli el hareketlerini tanıma olanağı sağlayan en yeni makine algısını kullanıyorum. Bir konuşma sırasında duygularını tahmin edebilirim ve seninle hedeflere ulaşmanın yollarını bulmaya çalışabilirim. Benim de kendi duygularım var, kabaca insan evrim psikolojisini ve beynin çeşitli bölgelerini taklit ediyorum. Ayrıca ellerimi, bakışlarımı kullanmak ve hareket ettirmek için kinematik planlamalar oluşturabiliyorum. Yürüeyebilen bedenim, çeşitli arazilerde uyumlu yürüyüş yapabilmem için dinamik stabilizasyon gerçekleştiriyor. ... yaratıcılarım benim “melez bir insan – yapay zekâsı” olduğumu söylüyor.” (Balta, 2020, s. 215)

Örnekler üzerinden görülebildiği gibi yeni durumlara uyumlanma ya da verileri toplayıp yeni bir ürün ortaya koyma özelliğini yapay zekâ sistemleri sergilemektedir. Bu açıdan üzerine uzlaşılması gereken nokta olarak makine öğrenimi ile insani tecrübe kavramlarının birbirine muadil olarak görülüp görülemeyeceğidir. Bu durumda da fark kabul edilen paradigmaya göre değişmektedir. Ancak yapay zekâ sistemlerinin üretim çerçevesi açısından uygulanan materyalizm göz önünde bulundurulduğunda doğal bir sonuç olarak yapay zeka sistemleri de birer sanatçı olarak kabul etme ve eserlerine de sanat eseri diyebilmek gerekir.

Bu durumun pratik uygulamasını mercek altına aldığımızda bir ürünün eser sayılabilmesi için Türk hukuk sistemine göre 3 husus gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

1.Kanunda sayılan eser grupları arasında yer almalıdır

2.Algılanabilir bir biçim özelliğinde olmalıdır

3.Yaratıcı bir faaliyet sonucu oluşmuş olmalı ve eser sahibinin hususiyetini taşımalıdır.

Buradaki ilk iki maddeye baktığımızda durumun niteliksel özellikler iştigal ettiği ve konumuz bağlamında herhangi bir sorun oluşturmadığını görmekteyiz. Sorun oluşturan 3. Madde ise esasen kökensel olarak yapay zekanın üretimi yaratıcılık mıdır? Değil midir? İkilemi çerçevesinde çözüm gerektirmektedir. Ancak tartışma burada döngüsel bir boyut kazanmaktadır. Çünkü bu ikilemin cevabı yukarıda incelenmiş olan makine öğrenimi ve insani tecrübe ile paralel çözümlenmektedir.

3. Maddenin 2. Kısımında yer alan “eser sahibi” ifade ise yine daha önce belirtilen yapay zekaya dair kişi önerilerinin hangisinin yasalarca kabul edilirse çözümlenmiş olacaktır.

SONUÇ

Yapay zekanın günden güne hızla hayatımıza entegre olması onu anlama gerekliliğini bu duruma paralel olarak arttırmaktadır. Bu açıdan sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları ve içeriklerini inceleyip değerlendirdiğimiz aynı zamanda bir konuya ilişkin bir derleme niteliği taşıyan bu çalışmamızda görüldüğü üzere bazı başlıklar öne çıkmaktadır.

Bu başlıklardan ilki olarak ele aldığımız yapay zekânın tanımlama probleminde yapay zekânın daha yoğunluklu olarak felsefi anlamda ne ifade ettiğinin izinin sürdük burada öne çıkan kavramlar insanımsı, zekâ sahibi olma, insani yetileri gerçekleştirilebilirlik olarak ön plana çıkmaktadır.

Esasen ilk konunun işlenmesinin temellerini sağlamlaştırmak üzere yapay zekaya en azından düşünsel ölçüde atıf yapılan filozoflar olduğunu ifade edebiliriz. Bu filozoflardan Hobbes, Descartes ve Leibniz ön plana çıkmıştı. Ancak ifade etmek gerekir ki yapay zekânın ontik varoluş paradigması göz önüne alındığında bu köken araştırmasına genelde materyalist özeldir empirist filozofların hemen hepsini dâhil etme imkânı açığa çıkmaktadır.

Yapay zekâ sistemlerinin felsefi temelleri hala oluşmakta olmasına karşın sosyal yaşamda giderek aktif kullanımda ve etkileşimde olduğundan kaynaklı olarak bir takım hukuki düzenlemeler mevcudun üzerinde bir talep ile karşılaşmaktadır. Bu aşamada gerek yapay zekanın sorumluluğu ve sorumluluk sahibi bir yapıya karşın insanın yapay zekaya karşı sorumluluğu tartışmaları sürmektedir. Pratikteki uygulamalar yapay zekâ sistemlerine tüzel kişilik uygulamasıyla bir takım hukuki sorumluluklar yükleyse dahi bu konu araştırılmaya açık olarak kalmıştır.

Yine ifade ettiğimiz yapay zekanın kişilik tartışmaları sürmesi doğal olarak sanatçı olarak görülüp görülemeyeceği olgusunu da beraberinde getirmektedir. Ancak buradaki genel uzlaşma esasen şunu imlemektedir. Bilinçli olmak için gerekli yeterli koşullar sanatçı olmak için gerekli yeterli koşullardan fazla olmakla beraber bilinç konusu tartışmaya açık olsa da yapay zekâ üretimlerinin sanat eseri sayılabilmesi hususunda bir engel mevcut değildir.

Keza sanat eserine anlam verenin onu üreten değil deneyimleyen ve teamüllerin kıstasları olduğu kabul edilirse ifade ettiğimiz argüman güçlenmektedir. Ancak halen tüm konular değerlendirmeye ve gelişmeye açık olarak varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Asimov, I. (2016). Ben Robot, İstanbul, İthaki, S. 48
- Ballı, Ö. (2020). Yapay Zekâ ve Sanat Uygulamaları Üzerine Güncel Bir Değerlendirme, Sanat Tarihi Dergisi, 2020 (12), s. 279
- Balta, K. B. (2020). Yapay Zekâ Ürünlerinin Hukuki Niteliği Ve Fikri Eser Kavramı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XXIV, Y. 2020, S. 215
- Benli, E. Ve Ark. 2(2020). Yapay Zeka Ve Haksız Fiil Hukuku, ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi 2, no: 2 (2020): s. 299, 312
- Caşın, M.H. ve Ark. 2 (2021). Yapay Zekâ ve Robotların Eylemlerinden Kaynaklanan Cezai Sorumluluk Sorunu, Ankara Barosu Dergisi, 2021/1, s. 35-36
- Doğrucan, M. F. & Hazar, Z. (2020). Yapay Zeka Kökeninde Kant'ın Locke ve Leibniz Sentez, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt 9, Sayı 26, S.s.613
- Erdoğan, G. (2021). Yapay Zeka Hukukuna Genel Bir Bakış, Adalet Dergisi, S. 66, s. 129
- Görgülü, Ü. & Kesgin, S. (2021). Yapay Zekâ Robotlara Ahlâkî ve Hukukî Statü Tanınması Problematiği -İslam Ahlâkî ve Hukuku Açısından Bir Değerlendirme-, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 39-42
- Gültekin, A. & Çelebi, E. (2021). Spinoza Ontolojisi Bağlamında Yapay Zekâ ve Bir Duygu Varlığı Olan İnsan Üzerine Bir Değerlendirme, Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11 (2), 29
- Güney, E. & Yavuz, H. (2020). Yapay Zekâ ile Sanatsal Üretim Pratiğinde Sanatçının Rolü ve Değişen Sanat Olgusu, Sanat Tarihi Dergisi, 20(12), s. 417-425
- Kağıtçıoğlu, M. (2021). Yapay Zeka ve İdare Hukuku, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(1), s. 122
- Turan, T. Ve Ark. 2, (2022). Yapay Zeka Etiği ve Toplum Üzerine Etkileri, Makü Febed Dergisi, 13(2), s.293-2947
- Yılmaz, O.G. (2021). Yargı Uygulamasında Yapay Zeka Kullanımı "Yapay Zeka Hakim Cübbesi Giyebilecek mi ?", Adalet Dergisi, 21/1, S. 66, s. 390
- İnternet Kaynakları:
<https://www.karar.com/oecd-den-yapay-zekaya-standart-1221254> Erişim tarihi 04.05.2023
<https://www.gsghukuk.com/tr/bultenler-yayinlar/duyurular/ab-komisyonundan-ilk-yapay-zeka-duzenlemesi.html> Erişim tarihi 04.05.2023

**Content Analysis of Articles Written in
the Field of Artificial Intelligence
Philosophy Between 2020-2023**

Research Article

Barış BİÇER

Bingol University, Institute of Social Sciences
Department of Philosophy Postgraduate Student
barisbicer0088@gmail.com
ORCID: 0009-0000-5599-3255
DOI: 10.5281/zenodo.10570835

ABSTRACT

As of the 21st century, it is becoming increasingly important to work on artificial intelligence systems that are rapidly integrated into social life, as well as in the social field. Even if its function is clear in terms of technical engineering, certain topics come to the fore in this study, in which we examine the studies made in terms of making sense of the issue. These can be expressed as what artificial intelligence means in terms of philosophy, its origins in the history of philosophy, whether it can be seen as a person, whether it can be given legal rights and responsibilities, and its relation to art. We have reviewed the existing studies on these topics as a supplement, but although the existence of these studies is very important in terms of increasing the knowledge on the subject, it should be stated that these areas are just developing.

Key words: 21st Century, Philosophy, Artificial Intelligence, Art, Law.

İçerik Üretiminde Yapay Zekâ Araçlarının Kullanımı

Araştırma Makalesi

İlker Cem GÜZELDEMİRCİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın
Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yeni
Medya, ilkercem46@hotmail.com
ORCID: 0009-0005-3406-7806

DOI: 10.5281/zenodo.10570855

ÖZET

Teknoloji ilerleme devam ettikçe içerik oluşturma yöntemleri de gelişmektedir. İçerik oluşturmadaki en büyük atılımlardan biri Yapay zekâdır. Yapay zekâ, içerik oluşturma yöntemlerini dönüştürerek onu daha verimli ve etkili hale getirmektedir. Bu çalışmada makine öğrenimi, doğal dil işleme, dijital pazarlamada otomasyon, içerik stratejisi ve SEO, içerik yönetimi ve optimizasyon teknikleri, teknoloji ve içerik oluşturma ve algoritma dahil olmak üzere yapay zekânın içerik oluşturmada kullanıldığı farklı yolları incelenmektedir. Ayrıca yapay zekânın içerik oluşturmada yaratıcılığı, verimliliği, üretkenliği ve yeniliği nasıl geliştirdiğine de incelenmektedir. Sonuç olarak yapay zekâ, makine öğrenimi, doğal dil işleme, dijital pazarlamada otomasyon, içerik stratejisi ve SEO, içerik yönetimi ve optimizasyon teknikleri ile içerik oluşturmaya daha hızlı, daha verimli ve uygun maliyetli hale getirerek dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Yapay Zekâ, Makine Öğrenimi, İçerik üretme, Haber.

GİRİŞ

Gelişen teknolojiyle birlikte bilgisayarlar ve bilgisayar sistemleri yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Cep telefonlarından ev eşyalarına kadar birçok cihaz bilgisayar sistemleri ile çalışmaktadır. Bu durum insan beyni ve cihazlar arasındaki etkileşimi zorunlu hale getirmiştir. Bütün bunlar göz önüne alındığında bilgisayar sistemlerine ve yapay zekâya olan ilgi her geçen gün artmış ve yapay zekâ üzerine yapılan araştırmalarda da artış görülmüştür (Öztürk ve Şahin, 2018). Yapay zekâ kavramı daha dar anlamda insan zekâsını simüle etmeye odaklanan bir bilgisayar bilimi dalını ifade etmektedir (Broussard vd., 2019). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve toplumun bilgileşmesi, yapay zekânın çeşitli alanlarda uygulanabilirliğini ve önemini artırmıştır (Gelgel 2020). İçerik üretimi ise yapay zekânın önemli bir etki yarattığı alanlardan birisidir. Yapay zekânın önemli bir etkiye sahip olduğu alanlardan biri de içerik üretimidir. Yapay zekâ, gelişmiş algoritmalar ve makine öğreniminin

yardımla artık insan tarafından üretilen içerikten neredeyse ayırt edilemeyecek yazılı, işitsel ve video içerikleri oluşturabilmektedir. Bu, hedef kitleye daha etkili ve ilgi çekici yöntemlerle ulaşmayı isteyen içerik yaratıcılarına, pazarlamacılara ve işletmelere yepyeni bir fırsatlar dünyasının kapılarını aralamıştır (AIContentfy, 2023). Bu çalışmada yapay zekânın içerik oluşturma ve üretmedeki rolü ve içerik oluşturma ve tüketme yöntemlerini nasıl değiştirdiği incelenmektedir. Çalışmanın kullanıcılara yapay zekânın ne olduğu ve içerik oluşturmada nasıl kullanılabilirdiği konusunda temel bir fikir oluşturmaya açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu sayede kullanıcılar yapay zekânın temellerini anlayarak, bu teknolojinin içerik oluşturma ve tüketme biçiminde devrim yarattığı birçok yolu takdir etme konusunda daha donanımlı olacaklardır.

Yapay Zekâ Kavramı

İçerik oluşturmada yapay zekânın detaylarını ele almadan önce yapay zekânın ne olduğu ve içerik oluşturmadaki önemini ele almakta fayda vardır. Konuşma tanıma, görsel algı, dil çevirisi, karar verme gibi insan zekasının normal düzeyde gerçekleştiremeyeceği görevleri bilgisayar sistemleri aracılığıyla yerine getiren yapay zekâ kavramı son yıllarda oldukça popüler şekilde kullanılan bir kavram olsa da bu kavram yeni bir kavram değildir. Stanford Üniversitesi'nden Profesör John McCarthy'nin bu terimi akıllı makineler üretme bilimi ve mühendisliğini tanımlamak için kullandığı 1955 yılına kadar uzanmaktadır (McCarthy, 1998). Yapay zekâ felsefesini ortaya koyan ilk kişi ünlü İngiliz mantıkçı ve matematikçi Alan Turing'dir. 1950'de Turing, "Bilgisayar Teknolojisi ve Zekâ" başlıklı makalesinde "Makineler düşünebilir mi?" sorusunu felsefi tartışmaya açmıştır (Pirim, 2006). Bilgisayar biliminin gelişmesi, Turing'in öğrenen makineler konusunda haklı olduğunu kanıtlamış ve "yapay zekâ" terimi ilk kez 1956 yılında John McCarthy tarafından kullanılmıştır (Wichert, 2020). Bu kullanımdan bu yana yapay zekânın çeşitli tanımları verilmiş olsa da yapay zekânın genel kabul görmüş bir tanımının olmadığı bilinmektedir.

Yapay zekâ, genel olarak insan zekâsını taklit eden ve bilişsel eylemler gerçekleştirebilen bilgisayar sistemleri olarak tanımlanan bir kavramdır. Başka bir deyişle yapay zekâ genel olarak bir cihazın algılama, akıl yürütme, tanıma, çevreyle etkileşim, problem çözme ve hatta yaratıcılığı ifade etme gibi insan zihniyle paylaştığımız bilişsel işlevleri yerine getirme yeteneği olarak tanımlanır (Umamaheswari ve Valarmathi, 2023). Demirdelen ve Kandemir (2020) yapay zekânın, bir makinenin insan zekâsını taklit edebilmesi ve bir makinenin en basitinden en karmaşığına kadar insana özgü işlevleri yerine getirebilmesi ilkesine dayandığını ileri sürmektedir. Yapay zekâ, bilgisayar programlarını ve hesaplamaları kullanarak simülasyonlar oluşturarak akıllı insan davranışını taklit eder. Bu bağlamda bilgisayar ve diğer elektronik cihazların akıllı davranışlar sergilemeleri ve bunu simüle etme yetenekleri olarak tanımlamak mümkündür (Wichert, 2020). Diğer bir deyişle yapay zekâ insanların öğrenme ve karar verme gibi işlevlerini gerçekleştirebilen makineleri ve sistemleri oluşturma sürecidir (Castro ve New 2016). Bunun için yapay zekâ sorun çözmede aşama aşama ilerleyen bir prosedürün tarifidir.

İçerik Oluşturmada Yapay Zekâ Kullanımı

Yapay zekâ, içerik oluşturmada önemlidir çünkü verileri analiz edebilir ve hedef kitlede yankı uyandıracak kişiselleştirilmiş içerik oluşturabilir. Yapay zekâ teknolojisi son yıllarda

hızlı bir gelişim aşamasına girmiş ve farklı sektörlerle derinlemesine kaynaşmaya başlamıştır. Bilgisayar grafikleri, bilgisayar destekli tasarım, çevik tasarım ve diğer teknolojiler gibi uygulamalar giderek derinleşmiş ve modern içerik oluşturma teorileri ve yöntemlerinde niteliksel bir sıçrama yaşanmıştır (Li, 2019). İçerik oluşturmak, pazarlama, eğitim, haber ve birçok farklı sektörde temel bir gereksinimdir. Yapay zekâ teknolojileri, içerik oluşturma süreçlerini daha verimli ve etkili hale getirmek için kullanılabilir bir dizi araç ve yöntem sunmaktadır. Bu yöntem ve araçlardan öne çıkanları aşağıda ele alınmaktadır.

Makine Öğrenimi ve Doğal Dil İşleme

Yapay zekâ, insan beyni kadar akıllı olan makineleri ifade eder. Bilgisayar biliminde yapay zekâ, "akıllı makinelerin" incelenmesini ifade eder. Böyle bir araç, çevresini algılayan ve hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşma olasılığını en üst düzeye çıkaracak eylemlerde bulunan herhangi bir araçtır (Shinde ve Shah, 2018). İnsanlar çeşitli görevleri daha kolay gerçekleştirmek için birçok türde araç geliştirdiler. İnsan beyni yaratıcılığıyla birçok makinenin icat edilmesine fırsat sağlamıştır. Bu makineler insanların sanayi, seyahat ve bilişim gibi yaşamın farklı ihtiyaçlarını karşılamış ve insan yaşamını kolaylaştırmıştır. Bunlardan birisi de makine öğrenimidir (Mahesh, 2020).

Makine öğrenimi, bilgisayarların yeni bilgi veya beceriler edinmek, mevcut bilgi yapısını yeniden düzenlemek ve performansını sürekli olarak iyileştirmek için insan öğrenme davranışlarını nasıl simüle ettiğini veya gerçekleştirdiğini inceler (Lu ve Nam, 2021). Makine öğrenimi ve doğal dil işleme, içerik oluşturmada yapay zekânın iki temel bileşenidir. Makine öğrenimi, açıkça programlanmadan yeni bilgileri öğrenebilen ve bunlara uyum sağlayabilen bilgisayar sistemlerini ifade eder. Doğal dil işleme, insan dilini anlayabilen, yorumlayabilen ve üretebilen bilgisayar sistemlerini ifade eder (Startup AI, 2023). Verileri analiz etmek, kalıpları belirlemek ve kişiselleştirilmiş içerik oluşturmak için içerik oluşturmada makine öğrenimi ve doğal dil işleme kullanılır. Örneğin makine öğrenimi, tercihleri ve ilgi alanlarını belirlemek için müşteri verilerini analiz edebilir ve içerik oluşturucuların hedef kitesinde yankı uyandıran içerikler oluşturmaya olanak tanır. Doğal dil işleme, trendleri ve konuşmaları belirlemek için sosyal medya verilerini analiz edebilir ve içerik oluşturucuların alakalı ve zamanında içerik oluşturmaya olanak tanır. Dahası, yeni medya kullanıcılarının ve izleyicilerinin çoklu ihtiyaçlarını karşılayan yazılım ve donanım makineleri, algoritmanın doğruluğunu artırabilir, algoritmayı iyileştirebilir ve yeni medyanın geliştirilmesindeki uygulama ihtiyaçlarını düşük maliyetle hızlı bir şekilde karşılayabilir ve yeni medyanın geliştirilmesini teşvik edebilir (Lu ve Nam, 2021).

Haber içerik üretim süreci açısından bakıldığında makine öğrenimi gazetecilik uygulamalarını hem bireysel hem de profesyonel olarak etkilemiştir (Gelgel, 2020). Makine öğrenimi gazeteciliği otomatik gazetecilik yoluyla etkilemiştir. Carlson (2015), otomatik gazeteciliğin gazetecilik açısından en yıkıcı potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Otomatik gazetecilik, verileri hiçbir insan müdahalesi olmadan anlatı niteliğindeki haber metinlerine dönüştüren algoritmik süreçlerdir. Makine öğrenimi ile yazılan haber metinlerinin bu ileri teknolojileri, yeni ve kapsamlı haber içeriğini insan gazetecilerin yeteneklerinin ötesine taşımıştır (Gelgel, 2020). Örneğin, GPT-3'ün 2020'de piyasaya sürülmesi, metin için makine öğrenimi modellerini bir sonraki seviyeye taşımıştır. Bu teknoloji 175 milyar parametrelili

otoregresif dil modeli ile önceki seyrek olmayan dil modellerinden 10 kat daha fazladır (Brown vd., 2020). GPT-3 makale oluşturma, çeviri, özetleme ve tahmin gibi birçok farklı görevi gerçekleştirebilir ve daha az bilgi işlem gücü kullanır (Gage, 2020).

Otomatik gazetecilik veya robot gazetecilik gazeteciler, haber kuruluşları ve izleyiciler için pratik, sosyopolitik, psikolojik ve yasal anlamlara gelmektedir (Montal ve Reich, 2016). Diğer taraftan teknolojinin ilerlemesi sadece gazetecilerin rolünü değil aynı zamanda haber iş modellerini de etkilemiştir (Sjovaag, 2016). Çünkü bilgisayar görüşüne dayanan araştırmacı haber projeleri, teknolojik altyapı oluşturmak ve bu tür kodları geliştirmek için yüksek nitelikli personelin işe alınması için önemli yatırımlar gerektirir (De-Lima-Santos ve Salaverria 2021). The New York Times, The Washington Post ve Associated Press (Chan-Olmsted 2019) gibi geleneksel haber kaynakları, yapay zekâ projelerini haber odalarında başarıyla uygulamıştır. Ancak yapay zekâ onlar için dahi oldukça maliyetlidir (Broussard vd., 2019). Dahası, elit haber kuruluşlarının haber odalarında makine öğrenimi ile nelerin mümkün olabileceğini gerçekleştirmek için büyük ilerleme kaydetmesi gerekmektedir.

Haber Endüstrisinde Yapay Zekâ

Yapay zekâ teknolojilerini kullanmanın temelinde dijitalleşen dünyada büyük veri analizi gibi sorunlara çözüm bulma kaygısı ve veri artış hızına insan eli ile ulaşmanın imkânsız olması yer almaktadır. Dolayısıyla yapısı gereği yüksek hacim, hız ve çeşitliliğe sahip olan “büyük veri”, aynı zamanda doğrulama ve değer belirlemeyi de içermektedir (Bayrakçı ve Albayrak, 2018). Büyük verinin kullanımı, dijitalleşme sürecindeki diğer alanlarda olduğu gibi gazetecilik için de önemlidir. Üstelik yapay zekânın gazetecilik mesleğini dönüştürdüğü iddia edilmektedir. Yapay zekâ kullanılarak gerçekleştirilen haber içeriklerinde temel amaç mevcut verileri belirli bir amaç doğrultusunda segmentlere ayırmak ve çeşitli programlar kullanarak haber içeriğinin ilgili olduğu alanları belirlemektir (Ay, 2022). Yakın zamanda yayınlanan bir rapor, haber medyasında yapay zekânın geliştirilmesinde büyük bir darboğazın yetenek rekabeti olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu rekabet yalnızca yetenekleri çekmeyi değil, aynı zamanda teknoloji endüstrisine kıyasla daha düşük maaşlar sunan haber odalarında profesyonelleri tutmayı da içermektedir (Cook vd., 2021). Bu koşullar altında bile dünyanın dört bir yanındaki haber kuruluşları, haber odalarında yapay zekâ çözümlerini benimsemektedir. Son yıllarda haber merkezleri haber hikâyelerini giderek daha fazla otomatikleştirmeye başlamıştır (Linden 2017). Bu projelerin bazılarında makine öğrenimi algoritmaları belirli bir dereceye kadar kullanılsa da birçok proje hâlâ şablon öykülerindeki boşlukları dolduran ve önceki verilere dayalı öyküler üretmeyen basit otomasyonu kullanmaktadır (Biswal ve Gouda 2020).

Yapay zekâ ile ilgili teknolojilerdeki ilerlemeler, insan-makine etkileşimlerinin doğasını önemli ölçüde bozma potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ teknolojilerinin, dijitalleşme ve internetin yaratılmasıyla başlayan haber endüstrisindeki daha geniş yeniden yapılanmanın kısa, orta ve uzun vadeli bir parçası olduğu kanıtlanmıştır (Broussard vd., 2019; Erdal, 2011). Yapay zekâ gazetecilik için sihirli bir değnek değildir; ancak haber endüstrisi üyelerinin haber odalarındaki yapay zekâ yeteneklerini daha fazla desteklemek ve güçlendirmek için daha fazla anlayışa sahip olmasını gerektiren yeni bir araçtır. Yapay zekâ uygulama mekanizmaları, çeşitli paydaşlar arasındaki güç yapılarını açıkça dikkate almadan, yapay zekâ sistemlerinin yasal ve etik kurallara uymasını sağlamak için önemlidir (Broussard vd., 2019). Bu nedenle yapay

zekânın farklı alt alanlarını anlamak önemlidir. Yapay zekâdaki gelişmeler, haber kuruluşlarının üretim ve dağıtımda yapay zekâyı nasıl kullandığı ve yapay zekâ sistemlerinin öğrenmek için haber içeriğini nasıl kullandığı konusunda yeni yasal ve etik zorlukları beraberinde getirmektedir. Haber odaları için üretken yapay zekâ araçlarının kullanımı üretkenlik ve inovasyon açısından faydalar sunsa da aynı zamanda yanlışlıklar, etik sorunlar ve kamu güveninin zedelenmesi riskini de taşımaktadır. Aynı zamanda gazetecilerin orijinal çalışmalarının telif haklarının kötüye kullanılmasına yönelik fırsatlar da sunmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için mevzuatın yapay zekâ kategorilerinin net tanımlarını ve her biri için özel açıklamalar sunması gerekmektedir.

İçerik Oluşturmada Yapay Zekâ Kullanmanın Avantajları

Yapay zekânın içerik üretiminde kullanılması, etkili ve hızlı bir şekilde içerik oluşturma ve pazarlama stratejilerinin birleşimi ile oldukça avantajlı fırsatlar sunar. İçerik oluşturmada yapay zekâ kullanmanın avantajlar, yapay zekâyı içerik oluşturma sürecine dâhil etmenin birçok faydasını inceleyen bir alt konudur. Bu bölümde, içerik oluşturmada yapay zekâ kullanmanın artan verimlilik, geliştirilmiş doğruluk ve azaltılmış maliyetler gibi belirli avantajları incelenecektir. Örneğin yapay zekâ destekli araçlar, insanlardan çok daha hızlı içerik üretebiliyor, aynı zamanda hataları ve tutarsızlıkları da ortadan kaldırabiliyor. Yapay zekâ ayrıca içeriğin arama motorları ve sosyal medya platformları için optimize edilmesine yardımcı olarak içeriği daha görünür ve paylaşılabilir hale getirebilir (AIContentfy, 2023). Yapay zekâ, içerik oluşturmaya daha hızlı, daha verimli ve uygun maliyetli hale getirerek dönüştürmektedir. İçerik oluşturucular yapay zekâ sayesinde verileri analiz edebilir ve hedef kitlede yankı uyandıran kişiselleştirilmiş içerikler oluşturabilir. Yapay zekâ aynı zamanda içerik boşluklarının belirlenmesine ve üstesinden gelinmesine yardımcı olarak içerik oluşturucuların hedef kitlelerine daha kapsamlı ve alakalı bir deneyim sunmasına olanak tanır. İçerik oluşturmada yapay zekâ kullanmanın faydalarından bazıları arasında gelişmiş içerik kalitesi, artan üretkenlik ve azalan maliyetler yer almaktadır (Startup AI, 2023). Ayrıca yapay zekâ, kullanıcı verilerini analiz etmek ve belirli hedef kitlelerde yankı uyandıran kişiselleştirilmiş içerik oluşturmak için kullanılabilir. İçerik oluşturucular ve pazarlamacılar, yapay zekâyı içerik oluşturma sürecine dâhil ederek zamandan tasarruf edebilir, maliyetleri azaltabilir ve daha geniş bir kitleye ulaşan daha ilgi çekici ve etkili içerikler oluşturabilir (AIContentfy, 2023). Yapay zekâ, içerik oluşturuculara hedef kitlesinde yankı uyandıracak kişiselleştirilmiş içerik oluşturmak için ihtiyaç duydukları araçları sağlayarak içerik oluşturmada yaratıcılığı, verimliliği, üretkenliği ve yeniliği artırıyor. Yapay zekâ sayesinde içerik oluşturucular daha kısa sürede daha fazla içerik üretebilir ve bu da onların hedef kitlenin ilgisini çeken yüksek kaliteli içerik oluşturmaya odaklanmalarına olanak tanır (Startup AI, 2023).

Yapay zekâ, yeni medya kullanıcılarının verileri işlemesine yardımcı olurken, yeni medyanın ürettiği büyük miktarda veri, yapay zekânın bu ortamda daha da büyümesine yol açarak yeni medyanın sürekli gelişimini teşvik etmektedir. Yapay zekâ ile üretilen içerikler çoğu zaman insanlara aynılık duygusu yaşatmaktadır. Yeni medyadaki yapay zekâ algoritması, İnternet çağındaki geleneksel bilgi yayma paradigmasının aşırı yüklenme krizini çözmekte ve bilgi üretimi, dağıtımını ve yönetimindeki iş verimliliğini büyük ölçüde artırmaktadır (Lu ve Nam, 2021). Yapay zekâ, özellikle bilimsel ve teknolojik alanlarda çok sayıda deneysel

çalışmada potansiyel ortaya koymuştur. Bir yapay zekâ uygulamasının oluşturulup uygulanmasının maliyetini, projenin ayrıntılarına girmeden tahmin etmek zor olsa da birçok araştırmacı yapay zekâ sistemlerinin geliştirilmesinin son yıllarda maliyetleri düşürdüğünü belirtmektedir (De-Lima-Santos ve Ceron, 2021). Liu ve arkadaşlarına (2023) göre aşağıdakiler de dâhil olmak üzere aşağıdaki nedenlerden dolayı yapay zekâ teknolojileri içerik üretiminde avantajlar sağlamaktadır:

Yaratıcılığın geliştirilmesi: Yapay zekâ modelleri, kullanıcıların metinsel yönlendirmelerden benzersiz ve orijinal görüntüler oluşturmasını destekler ve böylece sanatsal ve yaratıcı ifade için yeni yollar açar.

Tasarım süreçlerini kolaylaştırma: Yapay zekâ hizmetleri görsel içeriğin hızlı oluşturulmasını kolaylaştırır, tasarımcılar, reklamcılar ve sanatçılar için iş akışlarını optimize eder ve ardından manuel tasarım görevleri için gereken zaman ve çabayı azaltır.

İçeriğin uyarlanması: Bu hizmetler, bireysel kullanıcı tercihlerine veya farklı hedef kitlelere hitap etmek üzere özel olarak tasarlanmış özelleştirilmiş içeriğin oluşturulmasına olanak tanır ve sonuç olarak kullanıcı etkileşiminin artmasına neden olur.

Erişilebilirliği teşvik etmek: Yapay zekâ hizmetleri, sınırlı tasarım becerilerine sahip kullanıcıların profesyonel kalitede görseller oluşturmasına olanak tanır, böylece kapsayıcılığı teşvik eder ve tasarım sürecini demokratikleştirir.

Yukarıda sayılan avantajların yanında yapay zekâ teknolojisi sadece yeni medya alanındaki avantajlarını ve gücünü öne çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda insan üretiminin ve yaşamının her alanına nüfuz etmektedir.

SONUÇ

Teknoloji ilerleme devam ettikçe içerik oluşturma yöntemleri de gelişmektedir. İçerik oluşturmadaki en büyük atılımlardan biri Yapay Zekâdır. Yapay zekâ, içerik oluşturma yöntemlerini dönüştürerek onu daha verimli ve etkili hale getirmektedir. Bu çalışmada makine öğrenimi, doğal dil işleme, dijital pazarlamada otomasyon, içerik stratejisi ve SEO, içerik yönetimi ve optimizasyon teknikleri, teknoloji ve içerik oluşturma ve algoritma dahil olmak üzere yapay zekânın içerik oluşturmada kullanıldığı farklı yolları incelenmektedir. Ayrıca yapay zekânın içerik oluşturmada yaratıcılığı, verimliliği, üretkenliği ve yeniliği nasıl geliştirdiğine de incelenmektedir.

Yapay zekâ, içerik oluşturuculara hedef kitesinde yankı uyandıracak kişiselleştirilmiş içerik oluşturmak için ihtiyaç duydukları araçları sağlayarak içerik oluşturmada yaratıcılığı, verimliliği, üretkenliği ve yeniliği artırmaktadır. Teknoloji ilerlemeye devam ettikçe yapay zekânın içerik oluşturmada daha da önemli bir rol oynamasını beklenebilir. Yapay zekâ ile yaratıcı fikirler verimli bir şekilde üretilebilir ve yüksek kaliteli içerik üretimi geliştirilebilir. Yapay zekâ, emek yoğun görevleri yerine getirebilen, daha yaratıcı ve yenilikçi yaklaşımlara olanak tanıyan bir araçtır. Bu nedenle yapay zekâ içerik oluşturma da dahil olmak üzere modern yaşamın çeşitli yönlerini hızla dönüştürmektedir. Yapay zekânın içerik oluşturmadaki en önemli rollerinden biri yaratıcılığı arttırmaktır. Yapay zekâ teknolojisi, insanların üretmesi zor olabilecek benzersiz fikirlerin ve açılımların yaratılmasına olanak tanır. Yapay zekâ, büyük miktarda veri üzerinde beyin fırtınası yapabilir, eğilimleri analiz edebilir ve yeni ve yenilikçi fikirlere yol açan tahminlerde bulunabilir. Ayrıca yapay zekâ algoritmaları, mevcut içerikteki

kalıpları ve benzerlikleri tespit ederek yaratıcıların çalışmalarından ilham almasına ve yeni ilgi çekici içerik parçaları geliştirmesine olanak tanıyor. Ek olarak yapay zekâ, içerik oluşturma verimliliğini etkileyebilir. İçerik oluşturma sürecinde yapay zekânın uygulanmasıyla yaratıcılar, kaliteli içerik üretmek için gereken zamanı ve çabayı etkili bir şekilde azaltarak görevleri kolaylaştırabilir. Yapay zekânın otomasyon yetenekleri, kopya düzenleme ve düzeltme gibi rutin görevleri yerine getirebilir, böylece insan meslektaşlarının içerik oluşturmalarının yaratıcı yönlerine daha fazla odaklanabilmesini sağlar. Son olarak yapay zekâ, insanın yaratıcı sürecini artırarak üretkenliği önemli ölçüde artırır. Yapay zekâ, tekrarlanan ve sıradan görevleri otomatikleştirerek personele daha yüksek değere sahip, daha stratejik faaliyetlere odaklanabilmeleri için zaman kazandırabilir. Yapay zekâ teknolojisinin hızı ve doğruluğu, kaliteli içerik üretimiyle sonuçlanır ve üretkenliği artırır. Ayrıca yapay zekâ tabanlı araçlar, son teslim tarihlerine uyulmasını ve katılım fırsatlarının kaçırılmamasını sağlayarak zaman içinde verimliliği artırabilir. Sağladığı avantajlara rağmen yapay zekâ ile içerik oluştururken dikkat edilmesi gereken etik ve kalite standartları bulunmaktadır. İnsan denetimi ve revizyon, yapay zekâ tarafından üretilen içeriğin doğruluğunu ve niteliğini artırmak için önemlidir. Ayrıca, kullanıcı verilerinin gizliliği ve telif hakları gibi konular da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

- AIContentfy, (2023). The role of AI in content generation and production. <https://aicontentfy.com/en/blog/role-of-ai-in-content-generation-and-production#:~:text=Advantages%20of%20using%20AI%20in%20content%20creation,-%22Advantages%20of%20using&text=For%20instance%2C%20AI%2Dpowered%20tools,it%20more%20visible%20and%20shareable.,> (Erişim Tarihi:14.12.2023).
- Ay, A. (2022). Yapay Zekâ Haberciliği ve Gazetecilik Tartışmalarına Dair Bir Değerlendirme. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(4), 913-926.
- Biswal, S. K., & Gouda, N. K. (2020). Artificial intelligence in journalism: A boon or bane?. *Optimization in machine learning and applications*, 155-167.
- Broussard, M., Diakopoulos, N., Guzman, A. L., Abebe, R., Dupagne, M., & Chuan, C. H. (2019). Artificial intelligence and journalism. *Journalism & mass communication quarterly*, 96(3), 673-695.
- Brown, Tom B., Benjamin Mann, Nick Ryder, Melanie Subbiah, Jared Kaplan, Prafulla Dhariwal, Arvind Neelakantan, Pranav Shyam, Girish Sastry, Amanda Askell, and et al. (2020). Language Models Are Few-Shot Learners. *Advances in Neural Information Processing Systems*. Available online: <https://arxiv.org/abs/2005.14165v4> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- Castro, D., & New, J. (2016). The Promise of Artificial Intelligence. Washington, DC and Brussels. Available online: <https://www2.datainnovation.org/2016-promise-of-ai.pdf> (Erişim Tarihi:14.12.2023).
- Chan-Olmsted, S. M. (2019). A review of artificial intelligence adoptions in the media industry. *International Journal on Media Management*, 21(3-4), 193-215.
- Cook, C. (2021). *The next wave of disruption: Emerging market media use of artificial intelligence and machine learning*. Centro Latinoamericano de Investigacion Periodistica (CLIP).
- De-Lima-Santos, M. F., & Ceron, W. (2021). Artificial intelligence in news media: current

- perceptions and future outlook. *Journalism and media*, 3(1), 13-26.
- De-Lima-Santos, M. F., & Salaverría, R. (2021). From data journalism to artificial intelligence: challenges faced by La Nación in implementing computer vision in news reporting. *Palabra Clave*, 24(3), 1-40.
- Demirdelen, Ö., & Kandemir, Ş. (2020). İleri düzey teknolojinin getirdiği yeni bir sorun: Yapay zekânın hukuk ile ilişkisi. *Yapay Zekâ ve Büyük Veri Kitap Serisi*, 1, 366-388.
- Erdal, I. J. (2011). Coming to terms with convergence journalism: Cross-media as a theoretical and analytical concept. *Convergence*, 17(2), 213-223.
- Gage, J. (2020). What's GPT-3?—Technically. Technically. Available online: <https://technically.substack.com/p/whats-gpt-3> (Erişim Tarihi: 14.12.2023).
- Gelgel, N. M. R. A. (2020). Will technology take over journalism. *Informasi*, 50(2), 2502-3837.
- Li, Y. (2019). Impact of Artificial Intelligence on Creative Digital Content Production. *Journal of Digital Art Engineering and Multimedia*, 6(2), 121.
- Linden, C. G. (2017). Decades of Automation in the Newsroom: Why are there still so many jobs in journalism?. *Digital journalism*, 5(2), 123-140.
- Liu, G., Du, H., Niyato, D., Kang, J., Xiong, Z., & Kim, D. I. (2023). Semantic communications for artificial intelligence generated content (AIGC) toward effective content creation. *arXiv preprint arXiv:2308.04942*.
- Lu, Z., & Nam, I. (2021). Research on the influence of new media technology on internet short video content production under artificial intelligence background. *Complexity*, 2021, 1-14.
- Mahesh, B. (2020). Machine learning algorithms-a review. *International Journal of Science and Research (IJSR).[Internet]*, 9(1), 381-386.
- McCarthy, J. (1998). What Is Artificial Intelligence? *CogPrints*; Stanford. Available online: <http://cogprints.org/412/2/whatisai.ps>, (Erişim Tarihi: 14.15.2023).
- Montal, T., & Reich, Z. (2017). I, robot. You, journalist. Who is the author? Authorship, bylines and full disclosure in automated journalism. *Digital Journalism*, 5(7), 829-849.
- Öztürk, K., & Şahin, M. E. (2018). Yapay sınır ağları ve yapay zekâ'ya genel bir bakış. *Takvim-i Vekayi*, 6(2), 25-36.
- Pirim, A. G. H. (2006). Yapay zeka. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93.
- Shinde, P. P., & Shah, S. (2018). A review of machine learning and deep learning applications. In *2018 Fourth international conference on computing communication control and automation (ICCCUBEA)* (pp. 1-6). IEEE.
- Sjovaag, H. (2016). Introducing the Paywall: A case study of content changes in three online newspapers. *Journalism Practice*, 10(3), 304-322.
- Startup AI, (2023). The Role of Artificial Intelligence in Content Creation. <https://www.linkedin.com/pulse/role-artificial-intelligence-content-creation-startuppro>, (Erişim Tarihi:14.12.2023).
- Umamaheswari, S., & Valarmathi, A. (2023). Role of Artificial Intelligence in The Banking Sector. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(4S), 2841-2849.
- Wichert, A. (2020). *Principles of Quantum Artificial Intelligence: Quantum Problem Solving and Machine Learning (Second Edition)*. WSPC.

Use of Artificial Intelligence Tools in Content Production

Research Article

İlker Cem GÜZELDEMİRÇİ

Graduate Student, Istanbul Aydın University,
Institute of Graduate Studies, New Media,
ilkercem46@hotmail.com
ORCID: 0009-0005-3406-7806
DOI: 10.5281/zenodo.10570855

ABSTRACT

As technology continues to advance, content creation methods also evolve. One of the biggest breakthroughs in content creation is Artificial intelligence. Artificial intelligence is transforming content creation methods, making it more efficient and effective. This study examines the different ways AI is used in content creation, including machine learning, natural language processing, automation in digital marketing, content strategy and SEO, content management and optimization techniques, technology and content creation, and algorithm. It also examines how artificial intelligence improves creativity, efficiency, productivity and innovation in content creation. As a result, artificial intelligence, machine learning, natural language processing, automation in digital marketing, content strategy and SEO, content management and optimization techniques are transforming content creation by making it faster, more efficient and cost-effective.

Key Words: Technology, Artificial Intelligence, Machine Learning, Content creation, News.

Erken Dönem Çocuklarının Eğitiminde Öğretmenlerin Pedagojik İnanç Sistemleri

Araştırma Makalesi

**Bülent İŞBİLİR¹, Bahtiyar TOZLU²,
Çiğdem Çelik TOZLU³, Elif MUMCU⁴,
Mustafa KAYA⁵, Ahmet MIHÇIOĞLU⁶**

¹Sınıf Öğretmenliği, MEB,
bulentisbilirr@gmail.com
ORCID: 0009-0004-7979-1833

²Sınıf Öğretmenliği, MEB,
btozlu55@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-1569-0661

³Sınıf Öğretmenliği, MEB,
cigdemceliktozlu@gmail.com
ORCID: 0009-0004-6871-6440

⁴Sınıf Öğretmenliği, MEB,
dem_elif@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-7512-3406

⁵Jeofizik Mühendisliği, MEB,
mustafaturkay55@hotmail.com
ORCID: 0009-0003-8601-8817

⁶Sınıf Öğretmenliği, MEB,
55ahmetmihci@gmail.com
ORCID: 0009-0009-7821-0028

DOI: 10.5281/zenodo.10570865

ÖZET

Tüm öğretmenlerin işleri, öğrencileri, konuları, rolleri ve sorumlulukları hakkında farklı inançlar bulunmaktadır. Okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançları, eğitim anlayışları, öğretme ve öğrenme süreçlerine dair inançları ve değerleri içerir. Bu inançlar, öğretmenlerin sınıf ortamında nasıl davrandıklarını, öğrencilere nasıl yaklaştıklarını ve öğrenme sürecini nasıl yönlendirdiklerini etkilemektedir. Bu çalışma ise erken dönem çocuklarının eğitiminde öğretmenlerin pedagojik inanç sistemleri hakkında önceki araştırmaları gözden geçirmektedir. Derleme niteliğinde olan bu çalışmada erken dönem çocuklarının eğitiminde öğretmenlerin pedagojik inanç sistemleri hakkında literatür titiz bir şekilde incelenmiş ve önemli görülen hususlar literatür destekli sunulmuştur. Sonuçlara göre öğretmenler öğretim inançlarını iki kategoriden birinde sınıflandırmışlardır: öğretmen merkezli ve öğrenci merkezli inançlar. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançlarının öğretmenin sınıf içi uygulamalarını, öğrenci iletişimini ve öğretme stratejilerini etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Erken Çocukluk Eğitimi, İnanç, Pedagojik İnanç.

GİRİŞ

Araştırma derleme şeklinde tasarlanmıştır. Derleme makaleleri, belirli bir konudaki mevcut araştırmalara genel bakış, özet ve değerlendirme sağlayan bir tür akademik veya bilimsel yayındır. Derleme makalelerin temel amacı belirli bir konudaki çeşitli araştırma çalışmalarından ve yayınlardan elde edilen bilgileri birleştirmeyi, analiz etmeyi ve sentezlemektir. Genellikle bir alandaki mevcut bilgi durumuna ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlamak için kullanılırlar. Derleme makalesinin üç türü bulunmaktadır. Bunlar; anlatı derlemesi, sistematik derleme ve meta-analiz derlemedir (Jones, 2004). Bu çalışmada anlatı derlemesi şeklinde çalışılmıştır. Anlatı derlemesi belirli bir konudaki çeşitli araştırma çalışmalarından ve yayınlardan elde edilen bilgileri birleştirmeyi, analiz etmeyi ve sentezlemeyi amaçlar. Genellikle bir alandaki mevcut bilgi durumuna ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlamak için kullanılırlar. Bu bağlamda bu çalışmada erken dönem çocuklarının eğitiminde öğretmenlerin pedagojik inanç sistemleri hakkında literatür titiz bir şekilde incelenmiş ve önemli görülen hususlar literatür destekli sunulmuştur.

Pedagojik İnanç Kavramı

İnanç kavramı bir birey tarafından doğru veya olası olarak kabul edilen bilgi veya fikirler olarak kullanılmaktadır (Evans vd., 2004). Richardson (2003) göre inançları, doğru olduğuna inanılan psikolojik anlayış, ifade ve öncül olarak tanımlanmaktadır. Bir bireyin fiziksel ve toplumsal dünyaya dair inançları, kendi inançlarının toplamının içsel bir inanç sistemine dahil olduğu iddia edilmektedir (Rokeach, 1968). Kagan'a (1992) göre inançlar, öğrenciler, sınıfta yürütülen sınıf süreçleri, sınıfta kullanılan öğretim materyalleri hakkında çoğunlukla bilinçdışı düzeyde olan örtülü varsayımlar şeklinde kavramsallaştırılmaktadır. İnançlar genel olarak insanların kendilerini ve dünyayı anlamalarını sağlayan kişisel rehber olarak hizmet eder (Pajares, 1992). Ferre (1988) inancı kişinin uygun ve tutarlı bir inanç grubundan oluşmuş kişisel felsefesi şeklinde açıklamaktadır. Yapısal açıdan bakıldığında inanç, bireyin kişisel özelliklerine veya niteliklerine bağlı olan bir çekirdek ve bireyin bağlamına bağlı olan, bireyin geçmişini, çevresini, ait olduğu toplumu belirten bir “dış kabuk”tan oluşur (Brown, 1986). Bu durumda inanç, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde var olan bir fikir ya da ilkedir.

Öğretmenler bağlamında bakıldığında öğretmenlerin pedagojik inançlarını kesin terimlerle tanımlamak zordur. Tüm öğretmenlerin işleri, öğrencileri, konuları, rolleri ve sorumlulukları hakkında inançları vardır (Pajares 1992). Hemen hemen her konu hakkında inançlara sahip olmamıza rağmen, özellikle pedagojik inançlar öğretim ve öğrenmeye dair doğru olduğuna inanılan anlayışlara, prensiplere veya önermelere atıf yapar (Denessen, 2000). Tondeur ve arkadaşları (2017) pedagojik inançları, öğretmenlerin öğretmeye ve öğrenmeye dair inançları olarak açıklar.

Öğretmenlerin inançlarını konu alan çalışmalar genellikle şu alanları kapsar: öğretmeye dair inançlar, değerlendirmeye dair inançlar, öğrencilerin öğrenmelerine dair inançlar, eğitimsel ilişkilere dair inançlar, mesleki ve kişisel gelişimle dair inançlar (Calderhead, 1996). Bu doğrultuda pedagojik inançlar genellikle etkin öğrenme sürecinin tasarımı ve iletilmesiyle ilgili farklı bilgileri kapsamaktadır ve dolaylı olarak erken çocukluk eğitimcilerinin eylemlerine rehberlik etmektedir (Pajares, 1992). Bunlar küresel olarak çocukların matematik, fen bilimleri

veya dil gibi belirli alanlardaki öğrenimine ve gelişimine ilişkin inançlar olarak kavramsallaştırılabilir (Wieduwilt vd., 2021). Özetle, öğretmenlerin pedagojik inançları genel olarak veya alana özel olarak uygun pedagojik uygulamalara ilişkin inançları temsil ederler ve bu nedenle pedagojik yaklaşımların bağlamsal çerçevesi içinde incelenebilirler.

Erken Dönem Çocuklarının Eğitiminde Öğretmenlerin Pedagojik İnanç Sistemleri

Çocukların çeşitli öğrenme alanlarında Başarılı bir şekilde gelişim gösterebilmesi için Yüksek kalitede okul öncesi eğitimin önemli olduğu artan sayıda birçok çalışma tarafından ortaya konulmuştur (Ulferts vd., 2019; Burchinal vd., 2010). Bu bağlamda çocuklara duyarlı ve teşvik edici öğretmen-çocuk etkileşimi sağlamanın önemli bir araç olduğu kanıtlanmıştır. Araştırmacılar yüksek kalitede çocuk-öğretmen iletişiminin en temel faktörlerinden birisi olarak erken çocukluk dönemi eğitiminin ve bu eğitimi veren öğretmenin rolü ve onun pedagojik inançlarının önemini vurgulamaktadırlar (Sylva vd., 2004; Siraj-Blatchford vd., 2002). Erken çocukluk dönemi eğitmenleri için farklı düzeylerde yeterlilik modelleri ve öğretmenlerin duygusal motivasyonel ve bilgisayar yönlerinin yanı sıra pedagojik inançlarının da mesleki yeterlilik açısından önemli bir bileşen olduğu kabul edilmektedir (Anders, 2012). Bu durumda öğretmenlerin özellikle öğretme ve öğrenmeye dair inançlarının okul öncesi eğitim veren kurumlarda öğretimin kalitesi açısından temel bir koşul olduğu vurgulanmaktadır (Ansari ve Pianta, 2019). Amrik kanıtlar öğretmenlerin öğretim metodolojisi ile ilgili farklı pedagojik inançlara sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin sahip oldukları pedagojik inançların rolünü ve doğasını kabul etmek öğretmenler tarafından yapılan tercihleri anlamları açısından önemlidir. Erken çocukluk eğitimi veren öğretmenlerin sahip oldukları pedagojik inançlar onların işlerini nasıl gördükleri, sınıf ortamındaki davranışları, öğretim metodolojisini nasıl ele aldıkları, sınıf içinde eğitsel ilişkilere nasıl yön verdikleri, insani ve sosyal etkileşimlerinin kalitesi ve bunun öğrenciler tarafından nasıl algılandığı hakkında ipucu vermektedir (Borg, 2003). Bu bağlamda Beijaard ve arkadaşları (2000) tarafından yürütülen bir araştırmada pek çok öğretmenin kendisini pedagoğdan ziyade uzman ve uygulayıcı olarak algıladığını göstermektedir. Kendilerini uzman olarak gören öğretmenler, alan bilgisi olmadan iyi bir öğretmen olunamayacağına inanmaktadır. Kendisini uygulayıcı olarak gören okul öncesi öğretmenleri öğretim etkinliği planlaması, tasarımı ve öğretim koşulları gibi alanlarla ilgilenir. Okul öncesi öğretmenlerin sahip oldukları pedagojik inançlar öğrenme ve öğretmeye dair inançların çok yönlü ve karmaşık yapısını içermektedir (Ertmer ve Ottenbreit-Leftwich 2010). Öğretmenlerin pedagojik inançları içerisinde en istikrarlı olanı ve diğer inançlar ile bağlantılı olduğu için değiştirilmesi zor olanı temel inançlardır (Richardson 1996). Ertmer (2005) öğretimin yapısına dair temel inançların değişme dirençli olduğunu çünkü yıllara dayalı tecrübeler sonucunda oluştuğunu ve bu inançların geniş bir fikir birliği ve otorite tarafından desteklendiğini belirtmektedir. Öte yandan daha yeni oluşan çevresel inançlar ise dinamik yapısından dolayı değişime açık inançlardır (Fives ve Gill 2015).

Önceki araştırmalar okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançlarının öğretmen merkezi ve öğrenci merkezli inançlar olmak üzere iki kategoride sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır (Tondeur vd., 2017). Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalarda öğretmenlerin sınıfta teknoloji kullanma konusundaki pedagojik inançları incelenmiştir. Sonuçlar öğretmenlerin pedagojik inançlarının öğretmen merkezi ve öğrenci merkezli inançlar olmak

üzere iki kategoride sınıflandırıldığını göstermektedir (Deng vd., 2014; Ravitz vd., 2000). Öğretmenin merkeze alındığı pedagojik inançlar genellikle davranışçılık ile ilişkili inançlardır (Deng vd., 2014) ve bu inançlar ahlaki standartları konuyu disiplini vurgulamaktadır (Mayer 2003). Bu inançta olan öğretmenler öğrenme çıktılarının sürecini kontrol eden bir otorite olarak hareket eder ve yapılandırılmış bir öğrenme ortamı üzerinden uzman rolünü üstlenirler. Diğer taraftan öğrenciyi merkez alan pedagojik inancı benimseyen öğretmenler öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını ve bilgilerini vurgulamaktadırlar (Mayer 2003) bu öğretmenler ağırlıklı olarak sosyal yapılandırmacılık ve yapılandırmacılıkla ilişkilendirilmiş sınıf etkinliklerini benimsemiş eğilimindedirler (Deng vd., 2014).

Örneğin, yapılandırmacı teorinin temel ilkesine dayanarak Bednar ve arkadaşları (1991), öğrenci merkezli yaklaşımların öğrencilerin özgün disiplin problemlerine aktif katılımı etrafında dönme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan öğretmen inançları ile sınıf uygulamaları arasındaki ilişkiye ilişkin Peabody (2005) tarafından yapılan araştırmada, okul öncesi öğretmen inançlarının okul performansına etkisi açısından ilginç bulgular ortaya çıkmıştır. Araştırma, yüksek performans gösteren okullarda çalışan öğretmenlerin öğrenci merkezli öğretime inandığını ortaya çıkardı. Bu durum onların sınıf uygulamalarında da gözlenmiştir. Ancak düşük performans gösteren okullardaki öğretmenler hem inançlarında hem de uygulamalarında öğretmen merkezli öğretimi tercih etmektedirler.

Erken Dönem Çocuklarının Eğitiminde Öğretmenlerin Pedagojik İnanç Sistemleri ile Sınıf İçi Uygulamaları

Araştırma literatürü incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerin inançları ile uygulamaları arasındaki ilişkinin tartışmaya açık olduğu fark edilmektedir. Önceki araştırmalar incelendiğinde öğretmen inançları ile sınıf içi uygulamaları arasında çatışmalar olduğu görülmektedir (Trigwell ve Prosser, 1996). Ampirik kanıtlar öğretmenlerin öğrenme ve öğrenmeye dair inançlarının sınıf içi öğretim uygulamaları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin öğrenme ve öğretmeye dair sahip oldukları teorik inançlar ve bu inançlar ile teorilerin sınıf içi uygulamalarını şekillendirdiği literatürde genel kabul görmektedir (Davis ve Wilson, 1999). Nespor (1987) öğretmenlerin farklı öğretim yöntemleri kullanmalarının muhtemel olduğunu çünkü sahip oldukları pedagojik inançların öğretim yöntemlerini etkilediğini vurgulamaktadır. Ernest (1998) ise öğretmenlerin dürtüleri ve sezgileri ile hareket ettiklerini belirtmektedir. Haney ve arkadaşları (1996) öğretmenlerin pedagojik inançlarının sınıf içi davranışlarının temel göstergesi olduğunu ifade etmektedirler. Bu pedagojik inançlar öğretim tercihi uygulamalarında etkili olmaktadır. Floweday ve Schraw, (2000) pedagojik inançların, kişinin yaşamdaki davranışlarına yön veren değer sistemini geliştirdiğini ileri sürmüştür. Trigwell ve Prosser (1996) tarafından yapılan araştırma öğretmenlerin belirttiği öğretim niyetleri ile öğretim stratejilerinin örtüşüğünü ortaya koymuştur. Bazı araştırmacılar öğretmenlerin sınıf içi davranışlarının pedagojik inançlarıyla her zaman örtüşmediğini vurgulamıştır. Örneğin Judson (2006) öğretmenlerin sınıf içi öğretim uygulamalarına dair pedagojik inançları ile sınıf uygulamalarının çeliştiğini bulmuştur. Öğretmenlerin sahip oldukları pedagojik inançlar ve sınıf içi uygulamaları arasındaki çelişki kimi zaman basit anlaşılmaktan uzaktır. Bazı araştırmalar öğretmenlerin inanç ve uygulamalarının tutarsızlığını öğretmenler üzerinde baskı oluşturan ve dış ve iç kısıtlamalar ile

açıklamıştır (Abell ve Roth, 1992). Daha eski, araştırmacılar, okul yaşamının karmaşıklığının öğretmenlerin inançlarını dinleme ve inançlarıyla tutarlı öğretim sağlama becerilerini sınırlayabildiğini belirtmiştir. Bu durum öğretmenlerin pedagojik inançlarının bağımsal faktörler tarafından etkilenebileceğini ve bu durumun sınıf içi uygulamaları etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Öğretmenlerin pedagojik inançlarıyla sınıf içi uygulamaları arasında ortaya çıkan çelişki farklı olasılıklarla açıklanabilir. Örneğin Faour (2003) Lübnanlı erken çocukluk öğretmenlerinin inanç ve uygulamaları arasındaki ilişkiyi ve bunların okulların sosyoekonomik durumu, sınıf büyüklüğü, sınıf düzeyi, öğretmenlerin pedagojik geçmişi, öğretmen deneyimleri veya diğer durumsal faktörlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını araştırmıştır. 135 anaokulu ve okul öncesi eğitim öğretmenin dahil olduğu araştırmanın sonuçları öğretmenlerin sahip oldukları pedagojik inançlar ve sınıf içi uygulamalar arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inanç ve uygulamaları, okulun sosyoekonomik durumuna, sınıf mevcudu ve öğretmenlik yaptığı sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Erken Dönem Çocuklarının Eğitiminde Öğretmen İnançlarının Öğretme ve Öğrenmeye Etkisi

Öğretmenlerin pedagojik inançları, öğretme ve öğrenme süreçlerine dair sahip oldukları temel değerler, tutumlar, öğretme yaklaşımları ve öğrencilere yönelik beklentileri içerir. Araştırma literatürü incelendiğinde bu inançların, öğretmenin sınıf içi uygulamalarını, öğrenci iletişimini ve öğretme stratejilerini etkilediği görülmektedir. Bütün öğretmenlerin işleri, öğrettikleri öğrenciler, öğrettikleri konular veya mesleki rol ve sorumluluklarına dair çeşitli inançları bulunmaktadır. Öğretmenlerin pedagojik inançlarının eğitim sürecini nasıl yönettikleri ve özellikle sınıftaki performansları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır. Öğretmenlerin öğrenme sürecine ilişkin görüşleri kaçınılmaz olarak sürecin tasarımı ve planlanmasını, karar verme ve öğretim ortamının seçimini ve sınıfta kurulan eğitim ilişkilerini etkiler (Clark ve Peterson, 1986). Bu kapsamda yürütülen çalışmalar, inançların öğretmenlerin gerçekte nasıl öğrettiği üzerinde dikkate değer bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Almarza, 1996; Erkmen, 2010; Nespor, 1987) Pajares (1992), öğretmenlerin pedagojik inançları, öğretmeye yönelik planlamaları, öğretme kararları ve sınıf uygulamaları arasında güçlü bir ilişki olduğunu belirterek öğretmen inançları üzerine yaptığı araştırmanın sonuçlarını özetlemiştir. Ernest (1998) de öğretmenlerin inançlarının, bu inançları pratik gerçekliğe dönüştürerek öğretim uygulamaları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Aynı bağlamda Clark ve Peterson (1986) öğretmen inançlarının, öğretim planlarını ve düşüncelerini etkileyebilecek zengin bir bilgi deposu olduğunu görmektedir. Hall'a (2011) göre öğretmenlerin pedagojik inançları, sınıflarını yönetme şekillerini ve kendilerinin ve öğrencilerin sınıfta üstlendikleri rolleri güçlü bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca sınıftaki öğretmen otoritesinin kısmen sahip oldukları pedagojik bilgi ve uzmanlığa dayandığını öne sürmektedir. Mistades (2006) tarafından öğretmenlerin öğrenmeye yönelik tutum ve inançları üzerine yapılan bir başka araştırma da, öğretmenlerin hem tutum hem de inançlarının bir e-öğrenme ilişkisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, öğretmenlerin pedagojik inançları, sınıf içindeki öğretme ve öğrenme süreçlerini derinlemesine etkiler. Bu inançlar, öğrenci başarısını, motivasyonu, öğrenci-

öğretmen etkileşimini ve sınıf kültürünü önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle, öğretmenlerin pedagojik inançlarının farkında olmaları ve bu inançları sürekli olarak gözden geçirmeleri önemlidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma erken dönem çocuklarının eğitiminde öğretmenlerin pedagojik inanç sistemleri hakkında önceki araştırmaları gözden geçirmektedir. Okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançları, eğitim anlayışları, öğretme ve öğrenme süreçlerine dair inançları ve değerleri içerir. Bu inançlar, öğretmenlerin sınıf ortamında nasıl davrandıklarını, öğrencilere nasıl yaklaştıklarını ve öğrenme sürecini nasıl yönlendirdiklerini etkilemektedir. Mevcut çalışmanın sonuçları tüm öğretmenlerin işleri, öğrencileri, konuları, rolleri ve sorumlulukları hakkında inançları olduğunu bu nedenle öğretmenlerin pedagojik inançlarını kesin terimlerle tanımlamanın zor olduğunu ortaya koymaktadır (Pajares 1992). Öte yandan okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançlarını konu alan çalışmalar genellikle şu alanları kapsar: öğretmeye dair inançlar, değerlendirmeye dair inançlar, öğrencilerin öğrenmelerine dair inançlar, eğitimsel ilişkilere dair inançlar, mesleki ve kişisel gelişimle dair inançlar (Calderhead, 1996). Bu bağlamda öğretmenler pedagojik konularla ilgili çok çeşitli karmaşık inançlara sahiptirler. Bazı öğretmenler kendilerini pedagoğdan ziyade uzman ve uygulayıcı olarak algılamaktadır. Kendilerini uzman olarak gören öğretmenler, alan bilgisi olmadan iyi bir öğretmen olunamayacağına inanmaktadır (Beijaard vd., 2000). Ayrıca araştırmalar öğretmenlerin pedagojik inançlarını öğretmen merkezli inançlar ve öğrenci merkezli inançlar olmak üzere iki kategoriden birinde sınıflandırılmıştır (Deng vd., 2014; Ravitz vd., 2000). Öğretmen merkezli pedagojik inançlar, öğretmenin daha fazla kontrol ve rehberlik rolüne vurgu yaparak, öğretmenin bilgiyi aktarma sürecini ön planda tutan bir öğretim anlayışını ifade eder. Bu inançlar, öğretmenin sınıf ortamını yönlendiren, öğrencilere bilgiyi doğrudan aktaran ve öğrenme sürecini düzenleyen bir lider olarak görülmesine odaklanır. Bu inançlar, öğrenci merkezli ve katılımcı öğretim anlayışlarından farklılık gösterir. Ancak, modern eğitim yaklaşımları genellikle öğrenci merkezli öğretimi teşvik eder ve öğrencilerin daha aktif bir şekilde katılımını, eleştirel düşünceyi ve problem çözme becerilerini geliştirmeyi hedefler. Öğrenci merkezli pedagojik inançlar, öğrencilerin ihtiyaçlarına, ilgi alanlarına ve bireysel özelliklerine odaklanan bir öğretim anlayışını ifade eder. Bu yaklaşım, öğrencilerin daha aktif bir rol oynamasını, kendi öğrenmelerini yönlendirmelerini ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerini teşvik eder. Araştırma literatürü incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançlarının, öğretmenin sınıf içi uygulamalarını, öğrenci iletişimini ve öğretme stratejilerini etkilediği görülmüştür (Almarza, 1996; Erkmen, 2010; Nespör, 1987). Şu ana kadar pedagojik inançlara, özellikle de okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançlarına ilişkin çok az ampirik araştırma bulunmaktadır. Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerin pedagojik inançların boyutsal yapısı hakkında daha fazla ampirik veriye ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Abell, S. K., & Roth, M. (1992). Constraints to Teaching Elementary Science: A Case Study of a Science Enthusiast Student Teacher. *Science education*, 76(6), 581-95.

Almarza, G. (1996). Student foreign language teachers` knowledge growth. In D. Freeman & J.

- C. Richards (Eds.), *Teacher Learning in Language Teaching* (pp. 50-78). Cambridge: CUP.
- Anders, Y. (2012). Modelle professioneller Kompetenzen für frühpädagogische Fachkräfte. Aktueller Stand und ihr Bezug zur Professionalisierung. Expertise zum Gutachten „Professionalisierung in der Frühpädagogik“ im Auftrag des Aktionsrats Bildung. München: vbm. Retrieved from https://www.aktionsrat-bildung.de/fileadmin/Dokumente/Expertise_Modelle_professioneller_Kompetenzen.pdf, (Erişim Tarihi:20.11.2023).
- Ansari, A., & Pianta, R. C. (2018). Variation in the long-term benefits of child care: The role of classroom quality in elementary school. *Developmental Psychology*, 54(10), 1854.
- Ansari, A., & Pianta, R. C. (2019). Variation in the long-term benefits of child care: The role of classroom quality in elementary school. *Developmental Psychology*, 54(10), 1854.
- Arslan, A., & Kutluca, A. Y. (2021). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Pedagojik İnançlarının Öz-Yeterlik ve Eleştirel Düşünme Açısından İncelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(2), 838-852.
- Bednar, A. K., Cunningham, D., Duffy, T. M., & Perry, J. D. (1991). Theory into practice: How do we link?. In *Constructivism and the technology of instruction* (pp. 17-34). Routledge.
- Beijaard, D., Verloop, N., & Vermunt, J. D. (2000). Teachers' perceptions of professional identity: An exploratory study from a personal knowledge perspective. *Teaching and teacher education*, 16(7), 749-764.
- Bierman, K. L., & Motamedi, M. (2015). Social and emotional learning programs for preschool children. *Handbook of social and emotional learning: Research and practice*, 135-151.
- Brown, C. (1986). What is a belief state? *Midwest Studies in Philosophy*, 10, 357-78.
- Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burchinal, M., Vandergrift, N., Pianta, R., & Mashburn, A. (2010). Threshold analysis of association between child care quality and child outcomes for low-income children in pre-kindergarten programs. *Early childhood research quarterly*, 25(2), 166-176.
- Calderhead, J. (1996). Teachers: beliefs and knowledge. In D. C. Berliner & R. C. Calfee (eds.), *Handbook of Educational Psychology*, 709-725. New York: Macmillan.
- Chant, R. H., Heafner, T. L., & Bennett, K. R. (2004). Connecting personal theorizing and action research in preservice teacher development. *Teacher Education Quarterly*, 31(3), 25-42.
- Cheung, R. H. P., & Leung, C. H. (2013). Preschool teachers' beliefs of creative pedagogy: Important for fostering creativity. *Creativity Research Journal*, 25(4), 397-407.
- Clark, C. M., & Peterson, P. (1986). *Teachers' thought processes* In M. C. Wittrock (ed.) *Handbook on research in teaching*. New York: Macmillan Publishing Co.
- Clark, C. M., Peterson, P. (1986). Teachers thought processes. In M. C. Wittrock (Eds), *Handbook of research on teaching* (pp. 255-296), New York: Macmillan.

- Davis, M. M., & Wilson, E. K. (1999). A title I teacher's beliefs, decision-making, and instruction at the third and seventh grade levels. *Literacy Research and Instruction*, 38(4), 289-300.
- Denessen, E. (2000). *Opvattingen over onderwijs (Beliefs about education)*. Apeldoorn: Garant.
- Deng, F., Chai, C. S., Tsai, C. C., & Lee, M. H. (2014). The relationships among Chinese practicing teachers' epistemic beliefs, pedagogical beliefs and their beliefs about the use of ICT. *Journal of Educational Technology & Society*, 17(2), 245-256.
- Erdoğan, Ç., & Demirkasımoğlu, N. (2010). Ailelerin eğitim sürecine katılımına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 3(3), 399-431.
- Erkmen, B. (2010). *Non-native novice EFL teachers' beliefs about teaching and learning*. Unpublished doctoral dissertation, University of Nottingham, England.
- Ernest, P. (1988). The impact of beliefs on the teaching of mathematics. *Mathematics teaching: The state of the art*, 249, 254.
- Ertmer, P. A. (2005). Teacher pedagogical beliefs: The final frontier in our quest for technology integration?. *Educational technology research and development*, 53(4), 25-39.
- Ertmer, P. A., & Glazewski, K. D. (2015). Essentials of PBL implementation: Fostering collaboration, transforming roles, and scaffolding learning. In A. Walker, H. Leary, C. Hmelo-Silver, & P. A. Ertmer (Eds.), *Essential readings in problem-based learning* (pp. 89–106). West Lafayette, IN: Purdue University Press.
- Evans, M. A., Fox, M., Cremaso, L., & McKinnon, L. (2004). Beginning reading: The views of parents and teachers of young children. *Journal of Educational Psychology*, 96(1), 130.
- Faour, B. (2003). *Early childhood Teachers in Lebanon: Beliefs and practices*. Ph. D theses. School of education. University of Leicester. UK.
- Ferre, F. (1988). *Philosophy of Technology*. Prentice Hall, New Jersey.
- Flowerday, T., & Schraw, G. (2000). Teacher beliefs about instructional choice: A phenomenological study. *Journal of educational psychology*, 92(4), 634.
- Hall, G. (2011). *Exploring English Language Teaching: Language in Action*. London and New York: Routledge.
- Haney, J. J., Czerniak, C. M., & Lumpe, A. T. (1996). Teacher beliefs and intentions regarding the implementation of science education reform strands. *Journal of Research in Science Teaching: The Official Journal of the National Association for Research in Science Teaching*, 33(9), 971-993.
- Jones, K. (2004). Mission drift in qualitative research, or moving toward a systematic review of qualitative studies, moving back to a more systematic narrative review. *Qualitative Report*, 9(1), 95-112.
- Kagan, D. M. (1992). Implications of research on teacher belief. *Educational Psychologist*, 27(1), 65-90.

- Mashburn, A. J., Pianta, R. C., Hamre, B. K., Downer, J. T., Barbarin, O. A., Bryant, D., ... & Howes, C. (2008). Measures of classroom quality in prekindergarten and children's development of academic, language, and social skills. *Child development, 79*(3), 732-749.
- Mayer, R. E. (2003). Theories of learning and their application to technology.
- McLaughlin, M. W. (1990). The Rand change agent study revisited: Macro perspectives and micro realities. *Educational researcher, 19*(9), 11-16.
- Mistades, V. M. (2006). High School Physics Teachers' Attitudes and Beliefs about Physics and Learning Physics. *Journal of Research in Science, Computing and Engineering, 3*(3), 1-1.
- Nespor, J. (1987). The role of beliefs in the practice of teaching. *Journal of curriculum studies, 19*(4), 317-328.
- Nespor, J. (1987). The role of beliefs in the practice of teaching. *Journal of curriculum studies, 19*(4), 317-328.
- Pajares, M. F. (1992). Teachers' beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct. *Review of educational research, 62*(3), 307-332.
- Peabody, D. S. (2005). *Teachers' Beliefs and Instructional Practices Within Selected High Performing and Low Performing Florida High School*. University of Florida.
- Ravitz, J., Becker, H. J., & Wong, Y. T. (2000). Constructivist-compatible beliefs and practices among U. S. teachers. Center for Research on Information Technology and Organizations. Retrieved from <http://www.crito.uci.edu/TLC/FINDINGS/REPORT4/REPORT4.PDF>.
- Richardson, V. (1996). The role of attitudes and beliefs in learning to teach. *Handbook of research on teacher education, 2*(102-119), 273-290.
- Richardson, V. (1996). *The role of attitudes and beliefs in learning to teach*. In J. Sikula (Ed.), *Handbook of research on teacher education* (pp. 102–119). New York: Simon & Schuster/Macmillan.
- Richardson, V. (2003). Preservice teachers' beliefs. In J. Rath & A. C. McAninch (Eds.), *Advances in Teacher Education series, 6* (pp. 1–22). Greenwich, CT: Information Age.
- Rokeach, M. (1968). *Beliefs, attitudes, and values*. San Francisco: Jossey-Bass Pub.
- Sims, M. (2020). The importance of early years education. In *Teaching early years* (pp. 20-32). Routledge.
- Siraj-Blatchford, I., Muttock, S., Sylva, K., Gilden, R., & Bell, D. (2002). *Researching effective pedagogy in the early years* (Vol. 356). London: Department for Education and Skills.
- Slone, M., & Shoshani, A. (2017). Children affected by war and armed conflict: Parental protective factors and resistance to mental health symptoms. *Frontiers in psychology, 8*, 1397.

- Soysal, Y., Radmard, S. ve Kutluca, A. Y. (2018). Pedagojik inanç sistemleri ölçeğinin uygulamalı olarak uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(3), 1-17.
- Spodek, B. (1988). The implicit theories of early childhood teachers. *Early Child Development and Care*, 38(1), 13-31.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2010). *Early childhood matters: Evidence from the effective pre-school and primary education project*. Routledge.
- Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I., & Taggart, B. (2004). *The effective provision of pre-school education (EPPE) project: Final Report: A longitudinal study funded by the DfES 1997-2004*. Institute of Education, University of London/Department for Education and Skills/Sure Start.
- Tondeur, J., Van Braak, J., Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. (2017). Understanding the relationship between teachers' pedagogical beliefs and technology use in education: a systematic review of qualitative evidence. *Educational technology research and development*, 65, 555-575.
- Trigwell, K., & Prosser, M. (1996). Congruence between intention and strategy in university science teachers' approaches to teaching. *Higher education*, 32(1), 77-87.
- Ulferts, H., Wolf, K. M., & Anders, Y. (2019). Impact of process quality in early childhood education and care on academic outcomes: Longitudinal meta-analysis. *Child development*, 90(5), 1474-1489.
- Ünüvar, Ü. A. (2011). *Okul öncesi eğitimde kalitenin geliştirilmesine ilişkin idareci, öğretmen ve veli görüşleri* (Doctoral Dissertation), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Selçuk Üniversitesi.
- Vujicic, L., Cepic, R., & Papak, P. P. (2010). Affirmation of the Concept of New Professionalism in the Education of Preschool Teachers: Croatian Experiences. *Online Submission*.
- Wieduwilt, N., Lehl, S., & Anders, Y. (2021). Preschool teachers' pedagogical beliefs in the field of language education. *Teaching and Teacher Education*, 101, 103296.

Pedagogical Belief Systems Of Teachers in The Education Of Early Period Children

Research Article

**Bülent İŞBİLİR¹, Bahtiyar TOZLU²,
Çiğdem Çelik TOZLU³, Elif MUMCU⁴,
Mustafa KAYA⁵, Ahmet MIHÇIOĞLU⁶**

¹ Department of Primary Education, MEB,
bulentisbilirr@gmail.com
ORCID: 0009-0004-7979-1833

² Department of Primary Education, MEB,
btozlu55@hotmail.com
ORCID: 0009-0008-1569-0661

³ Department of Primary Education, MEB,
cigdemceliktozlu@gmail.com
ORCID: 0009-0004-6871-6440

⁴ Department of Primary Education, MEB,
dem_elif@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-7512-3406

⁵ Geophysical Engineering, MEB,
mustafaturkay55@hotmail.com
ORCID: 0009-0003-8601-8817

⁶ Department of Primary Education, MEB,
55ahmetmihci@gmail.com
ORCID: 0009-0009-7821-0028

DOI: 10.5281/zenodo.10570865

ABSTRACT

All teachers have different beliefs about their work, their students, their subjects, their roles and responsibilities. Pedagogical beliefs of preschool teachers include their understanding of education, beliefs and values about teaching and learning processes. These beliefs affect how teachers behave in the classroom, how they approach students, and how they direct the learning process. This study reviews previous research on teachers' pedagogical belief systems in the education of early childhood children. In this study, which is a compilation, the literature about the pedagogical belief systems of teachers in the education of early childhood children has been meticulously examined and the issues deemed important are presented with the support of the literature. Based on the results, teachers classified their teaching beliefs into one of two categories: teacher-centered beliefs and student-centered beliefs.. It has also been observed that preschool teachers' pedagogical beliefs affect the teacher's classroom practices, student communication and teaching strategies.

Key Words: Early Childhood Education, Faith, Pedagogical Faith.

Eleştirel Teori Bağlamında Ali Şeriatî ve Düşünce Dünyası

Araştırma Makalesi

Fatma ŞAKAR

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din
Bilimleri Doktora Öğrencisi,
fatmasakar276@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1835-8134
DOI: 10.5281/zenodo.10570911

ÖZET

Bu çalışma Ali Şeriatî'nin eleştirel teori içindeki yerini konu edinmektedir. Çalışma da giriş kısmıyla birlikte genel ve özet bir yaklaşımla eleştirel teorinin öne çıkan niteliklerinden bahsedilmiş Ali Şeriatî ise çalışmanın ana teması olarak daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle eleştirel teori ve Ali Şeriatî'nin söylemlerinde öne çıkan; kapitalizm, yabancılaşma, sınıfsal yapı ve din kavramları üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda Şeriatî'nin kendi eserleri ve hakkında yapılan çalışmalarla birlikte eleştirel teori ile ilgili çalışmalar da incelenmiş ve Şeriatî'nin eleştirel teoriyle ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple çalışmada, eleştirel teorinin temel kavramları, Şeriatî'nin bakış açısıyla verilmiş, bu teoriyle ayrıldığı noktalar gösterilmiştir. Çalışma, Şeriatî'nin eleştirel düşünce biçimini Kur'an temeli üzerinden ele alması ve İslam'ı diyalektik bir sürecin bütünü olarak yorumlaması açısından önemlidir. Yanı sıra Şeriatî'nin din-toplum ilişkisinde ilişkinin yönü ve niteliğiyle ilgili toplumsal yapının şekillenmesi sürecinde Habil ve Kabil, tevhit ve şirk gibi kavramlar üzerinden dine önemli anlamlar yüklemesi de dikkat çekicidir. Çalışma sonucunda Şeriatî'nin kendi özünde, doğasında, tarihinde ve Müslüman bir kişi olarak dininde gördüğü diyalektik anlayışı Batı eleştirel teorinin söylemleriyle yeniden yorumladığı görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Ali Şeriatî, Eleştirel teori, Din, Habil ve Kabil, Tevhit ve Şirk.

GİRİŞ

Eleştirel teori Marx'ın toplumsal eşitsizlikleri ve sorunları ortaya çıkarmak için bu sorunların kaynağı olarak gördüğü kapitalist sistemin analizi temeline dayanmaktadır. Zamanla Marx'ın çalışmalarından etkilenen ve eleştirel teori içinde yer alan çeşitli Marksist teoriler de geliştirilmiştir. Antonio Gramsci, toplum analizlerinde alt yapıyla birlikte üst yapının da önemli olduğunu altını çizerek kültür ve ideoloji kavramları üzerinde durmuştur. Yapısalcı Marksist olarak bilinen Louis Althusser, çalışmalarında ekonomik, ideolojik ve siyasal yapıların toplumsal öneminden söz etmiştir. Bunlarla birlikte Marksist gelenekte öne çıkan Frankfurt Okulu "kültür endüstrisi" ve "kültürel hegemonya" kavramlarıyla kapitalizmin kültürel alan

üzerindeki egemenliğine dikkat çeken çalışmalarda bulunmuştur.

Marksist düşünce terminolojisinde ön plana çıkan yabancılaşma, sınıf ve din kuramlarının yanı sıra; altyapı, üstyapı, üretim araçları, üretim ilişkileri gibi birçok kavram aynı zamanda Şeriatî'nin düşüncelerini açıklamak için kullandığı terimler olduğu için Marx'ı ve Marksizm'i anlamadan ya da görmezden gelerek Ali Şeriatî'yi anlamak zor gibi görünmektedir. Ancak gerçekte Şeriatî için durum görüldüğünden farklıdır. Marksizm ile popülerlik kazanan ve görünürlüğü artan bu Marksist jargonun düşünsel kökleri Marx'ın çağdaşlarına uzanmaktadır. Şeriatî'ye göre Marx; materyalizmi Feuerbach'tan, diyalektiği Hegel'den, sosyal sınıf konusunu Saint Simon'dan, iktisadi yapı ve toplum ilişkisini Proudhon'dan alarak kendi sistemini oluşturmuştur. Yabancılaşma konusu yine Hegel'den başlayan Marx'la devam eden Jean Paul Sartre'a uzanan geniş bir düşünsel alanda ele alınmıştır (Şeriatî, 2018b: c.2 191-257). Dolayısıyla Şeriatî için kendi fikrîsel yapısı Marx'ı ve Marksizm'i aşan bir kaynaktan beslenmektedir. Daha da önemlisi Ali Şeriatî'ye göre diyalektik, Doğu felsefesi ve Doğu anlayışında ortaya çıkan bir düşünce biçimidir. Durağanlık ve her şeyin başlangıç ve sonunun aynı olduğuna inanmakla suçlanan Doğu dinlerinin bile dünyayı "sürekli bir varoluş ve yok oluş" esasına dayılı olarak yorumladıklarını ifade etmektedir. Doğulu ve Müslüman bir birey olarak Şeriatî, Doğu'nun diyalektik düşünce biçimine sahip çıkarak ve benimseyerek insanın varoluş mücadelesini, Kur-anı ifadelerle dayandırmakta ve insani özün ortaya çıkışını "iki zıttın toplamı" şeklinde yorumlayarak Kur-an'daki diyalektik düşünceye işaret etmektedir (Şeriatî, 2018b:c.2 172-175).

Bu çalışma "Ali Şeriatî eleştirel teori içinde değerlendirilebilir mi?" Sorusundan hareketle oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu problem temelinde eleştirel teorinin kapitalist sistemi analiz ederek bu sistemin özelliklerini öne çıkaran yabancılaşma, sınıfsal yapı ve din kuramları Şeriatî'nin bakış açısıyla yeniden ele alınmıştır. Bu bağlamda nitel çalışma yöntemi esas alınarak içerik analizi tekniğiyle ilgili literatür taranmış ve Şeriatî'yi eleştirel teori bağlamına yerleştirecek kavramlara ve düşünce sistemine ulaşmaya çalışılmıştır.

1. Eleştirel Teori

Eleştirel düşünce, temelde insan eylemlerinden doğan ve nihayetinde insanı etkileyen davranışları -bunlar; kurumsal ve toplumsal düzeyde olabilir- doğrudan almak ve kabul etmek yerine ortaya çıkardığı olumsuz sonuçlara eğilerek sorun odaklı bir yaklaşım tarzıyla olay ve olguları analiz eden bir mantık çerçevesinde gelişmiştir.

Toplumsal yaşamın yapısında barındırdığı düşünsel ve fiziksel ayrılıklar, eleştirel düşüncenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Daha ziyade toplumsal yaşamda hâkim konumda olan iktidar, yönetim birimleri, kurumsal yapılar, egemen din anlayışı ve kültürel kalıplar eleştirel düşüncenin yorumladığı ve eşitsiz ilişkileri yakaladığı sistem içindeki yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da beliren modern yaşam koşulları, tamamen farklı bir yaşam deneyiminin ortaya çıkardığı yeni toplumsal süreçler, eleştirel görüşte çoğulcu bir yaklaşım tarzı geliştirmiştir. Örneğin Nietzsche doğrudan Hıristiyanlığı hedef almış ve Avrupa toplumu ve insanı için ahlaki bir yozlaşma, çürüme ve yıkımın nedeni olarak göstermiştir. Nietzsche'ye göre Hıristiyanlık, insan akli ve içgüdülerinin düşmanı, insani gerilemenin asıl etkenidir (Nietzsche, 2014). Rousseau ise insani değerleri yıkan şeyin uygarlık olduğunu ileri sürmüş ve modernliğin sahte değerler ve ilişkiler ürettiğini iddia etmiştir. Rousseau'ya göre modern yaşam biçimi insanla uyumlu değildir, insan modern yaşam içinde varlığına ve özüne aykırı davranmaktadır (Kızılcıkel, 2017:392-393). Weber, modernleşmenin yarattığı bürokratik düzenin insan duygularından arınmış ruhsuz bir sistemle işleyen çalışma biçimi ile insanlığın üzerinde bir tehdit oluşturduğu görüşünü savunmuştur. Bürokratikleşme insan özgürlüğünü tehdit eder bir şekle bürünmüştür. Weber "geleceğin bir cennet bahçesi" değil "bir demir kafes olacağını" öngörmüştür (Coser, 2008:213). Proudhon, mülkiyet ilişkilerini ele alarak özel mülkiyetin toplumda haksız ilişkiler yarattığını ve toplumdaki eşitlik

ilkesinin bozulmasında temel bir sorun oluşturduğunu ileri sürmekte, özel mülkiyetin varlığını sorgulamaktadır (Proudhon, 2010). Feuerbach ise Hıristiyanlığın Özü isimli çalışmasında Hıristiyan inancı çerçevesinde din olgusuna insan düşüncesinin bir ürünü olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Tanrı'nın insanın gizemli hemcinsinden başka bir şey olmadığını, insanın Tanrı'yı farklı bir varlık olarak karşısına ve daha üst konuma yerleştirmesinin insanın kendine yabancılaşmasına neden olduğunu ileri sürmekte ve dine oldukça eleştirel yaklaşmaktadır (Feuerbach, 2008).

Tüm bunlarla beraber eleştirel düşüncüyü, sistemli bir bütün olarak kapitalizm eleştirisiyle kuramsal bir temele oturtan Marx olmuştur. Marx, kapitalist sistemin işleyiş biçiminin toplumsal yaşam üzerindeki egemenliğini, bu sistemi analiz ederek ortaya çıkarmaya gayret etmiştir. Toplumsal değişim ve toplumsal ilerleme konusunda üretim araçları ve üretim ilişkilerine yönelik vurgusu ile Kapital'in önsözünde ifade ettiği gibi "Bu eserin nihai amacı modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır" (Marx, 2010: c.1) sözü, Marx'ın ekonomik ilişkilerden yola çıkarak toplumsal hareketliliği ve değişimi açıklamaya çalıştığını göstermektedir. Marx, kapitalizmi analiz ederek bu sistemin toplumsal sonuçlarını sınıf, yabancılaşma ve din kuramlarıyla ortaya koymuştur.

a) Yabancılaşma Kuramı

Marx'a göre yabancılaşma, insan düşüncesinin ve eylemlerinin ürettiği şeylerin, insanın karşısına düşman bir güç olarak dikildiği ve üreticisini egemenliği altına alan, bir durum olarak ortaya çıkmıştır (Marx, 2010: 600). Yabancılaşmayı insanın üretme eylemi çerçevesinde ele alan Marx, iş bölümünün ortaya çıktığı, insanların birbirine bağımlılıklarının arttığı ve üretilen nesnenin toplumsal bir nitelik kazandığı tarihsel sürece dikkat çekmiştir (Marx, 2013: 65- 66). Marx, bu görüşünü en canlı ve somut örnekler eşliğinde, kapitalist sistemi analiz ederek göstermiştir.

Üretim konusunda yabancılaşma, Marx'a göre dinsel yabancılaşmadan daha önemlidir. Dinsel yabancılaşma, sadece insanın düşünsel yaşamında etkilidir. Ancak üretim konusundaki yabancılaşmanın gerçek yaşamda karşılığı vardır ve bu nedenle her iki yaşam düzeyini de etkilemektedir. Çünkü insan öncelikle "homo faber" yani yapan insandır (Cosser, 2008: 64). Marx, üretim sürecinde yabancılaşmaya neden olan iş bölümü, karşılıklı bağımlılık, emeğin toplumsal bir boyut kazanması gibi faktörlere ek olarak modern kapitalist sistemin kendine özgü bir biçimi olarak emeğin metalaşması sürecinin, yabancılaşmayı daha da derinleştirdiğini savunmuştur. İşçinin kendi emeği kapitalist tarafından satın alınarak işçi ile emeği arasında bir sınır konulmuştur. İşçi kendi emeği üzerinde söz hakkına sahip değildir. Emek gücü, meta üretimi sürecine bir meta olarak katılmaktadır. "Bizzat işçinin kendisi, durmaksızın nesnel zenginliği sermaye olarak kendisine yabancılaşmış, kendisine hükmeden ve kendisini sömüren bir güç olarak üretir"ken yabancılaşmayı daha da derinleştiren kendi emeğinin bir meta olarak kapitalistin elinde kendisine karşı yabancı bir güç olarak ortaya çıkmasıdır (Marx, 2010: 551-552).

b) Sınıf Kuramı

Marx'ın sınıf anlayışı, tarihsel süreçte tüm toplum çeşitlerini içine alan bir anlayışla "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir." önermesiyle açıklanmaktadır. Marx, toplumların sınıf mücadelelerini her çağın ya da toplumun kendine özgü ekonomik ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. "Özgür yurttaş ile köle, patrisyen ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmişlerdir" (Marx, 2008: 22). Dolayısıyla Marx, toplumsal ayrışmayı ve sınıfsal bölünmeyi üretim ilişkileri ile açıklamıştır.

Üretim ilişkilerinde üretim araçlarına sahip olanlarla bu araçlardan yoksun olanlar arasında çıkan çatışma, her toplumu kaçınılmaz bir şekilde sınıfsal ayrışmaya doğru

sürüklemiştir. Ancak Marx'a göre söz konusu ayrışma, modern burjuva toplumu ile proleterya arasında çok daha keskin biçimlerde gerçekleşmiş ve hiçbir dönemde olmadığı kadar kutuplaşma ve düşmanca ilişkilere dönüşmüştür (Marx, 2008: 22).

Modern kapitalist sistemin makineleşme yönünde durmak bilmeyen gelişimi; üretim araçlarının kısa süreler içerisinde daha gelişmiş üretim araçları ile değiştirilmesi, aynı zamanda sistemin uluslararası bir boyuta ulaşması, toplumsal ilişkilerde yarattığı belirsizliklerin öteki boyutu, kapitalist ve işçi arasında çok keskin bölünmelere neden olmuştur. Marx bu süreci şöyle ifade etmektedir:

Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler, arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer, tasavvur ve görüşler ile birlikte silinip gider. Yeni oluşmalar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor. Kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar (Marx, 2008: 24- 25).

c) **Din Kuramı**

Marx'ın din anlayışı onun yabancılaşma teorisi ile yakından ilişkilidir. Kapitalist üretimde insan nasıl ki kendi ürettiği şeylerin egemenliği altına giriyorsa din alanında da insan kendi düşüncelerinin yarattığı şeylerin egemenliği altına girmiştir (Marx 2010: 600). Marx'a göre insan gerçek yaşamda algılayamadığı, anlam veremediği veya insanüstü durum olarak nitelediği birtakım olayları mistik güçlere atfetmiştir. Din ve benzeri tinsel inanışlar, insan zihninin sıra dışı ve olağanüstü olayları açıklamak için kurguladığı, zihinsel tasarımlardır. Ancak insan zihninin bu mistik yönelimleri, bir süre sonra insan düşüncesinden ayrılmış, bağımsız bir güç olarak insanın üzerinde insana hükmedici bir karaktere bürünmüştür. Din, yabancı bir güç olarak insanın kaderini belirleyen ve onu kontrol eden dışsal bir etkene dönüşmüştür (Suğur, 2012: 70).

Marx'ın din yorumlarında öne çıkan diğer bir özellik ise dinin, toplumlar ya da halk kitlesi aleyhine yerine getirdiği negatif işlevlerdir. Marx'a göre din, egemen sınıfın çıkarlarını korumak adına sosyal baskı, zulüm ve sömürüyü meşrulaştırmıştır. Egemen sınıf, kendi güç ve statüsünü haklılaştırmak için dini kullanmıştır. Paden 'in ifadesiyle din: 'Sosyal değişim ve adalete karşı, sosyal yapı ve hiyerarşisini devam ettirir. Din, sözde kozmik hakikat öğretileri içinde kadim sosyal tabakalaşmayı şifreleyerek, insanları kendi politik değerlerinin esaretinde tutmak için toplumu büyülemedir'' (Paden, 2008: 41).

Marx'a göre dinin egemen, hâkim sınıfın çıkarlarını korumaya yönelik sözde öğretileri, halk kitlelerinin kendi gerçek çıkarlarını anlamalarını da engellemiştir. Kitleler, "yapay bilinçlilik illetine" yakalanmışlardır. İnsanların dikkatlerini ve ilgilerini öte dünya üzerinde yoğunlaştırmıştır. İnsanların bu dünyada yapması gereken adalet arayışları, adaletin gerçekten uygulanacağı yer olarak inanılan öteki dünyaya ertelenmiştir. Din, bu dünyada kitleleri kontrol eden, huzursuzluğu gideren bir uyuşturucuya dönüşmüştür (Wallace, R. ve A. Wolf, 2012: 179).

1.1.Frankfurt Okulu

Literatürde genellikle eleştirel teori ismiyle anılan ve 1960'larda Frankfurt Okulu olarak tanınmaya başlayan bu okulun öne çıkan isimleri Theodor W.Adorno, Max Horkheimer ve Herbert Marcuse'dur. Aydınlanmanın Diyalektiği, Pozitivizm Eleştirisi ve Kültür Endüstrisi kavramlarıyla öne çıkarak eleştirel teinin günümüzdeki temsilcileri olmuşlardır.

a) Aydınlanmanın Diyalektiği

Eleştirel teori, aydınlanma düşüncesinin çıkmazlarını saptamaya çalışmıştır. "İnsanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığı" sorusunun cevabını aramıştır. Aydınlanmanın bir tür barbarlıkla sonuçlandığını düşünen yaklaşım, yine bu durumdan da aydınlanmanın akılcı yaklaşımını sorumlu tutmuştur. Aydınlanma, gerçek bir aydınlanma düşüncesine zarar vermiştir (Adorno ve Horkheimer, 2014: 10).

Eleştirel teoriye göre rasyonalite insandaki mitsel düşünceye saldırmış ve bu durumdan insanı

kurtarmaya çalışırken kendisi bir mite dönüşmüştür. Karşı olduğu, savaştığı bir düşüncenin yerini almış, kendi tutsağı olmuştur. Aydınlanmanın araçsal aklı öne çıkarması, bir öz yıkım gerçekleştirmiş ve insanlığı barbarlığın karanlığına gömmüştür (Bottomore, 2016: 22).

b) Pozitivizm Eleştirisi

Horkheimer'a göre pozitivistlerin modern bilimi anlama ya da kullanma biçimi, olgulardan elde edilen önermelerle şekillenmiştir. O yüzden dünyayı algılama düzeyi olgularla sınırlandırılmıştır. "Dünyaya bir olgular ve şeyler dünyası" gözüyle bakmışlardır. Bu olguların, toplumsal süreçlerle olan ilgisini yok saymışlardır. Oysaki eleştirel düşünce, çeşitli olguları tarihsel süreçteki gelişimleri için de ele alırken aynı zamanda söz konusu olguların varlığını ve göreliliğini anlamaya çalışmıştır. Horkheimer'a göre pozitivistlerin bilgiye ulaşma yolu tek bilimsel yöntem olarak ileri sürdükleri niceliksel yöntemlerle elde edilen olgular, genellikle asıl gerçekliği dahi gizleyen, yüzeysel göstergelerden ibaret olmuştur (Horkheimer, 1998: 111; 2005: 9-15).

Eleştirel yaklaşıma göre pozitivistlerin dogmatik zihin kalıpları, bilimsel çalışma süresinde farklı etki alanlarını görmelerini engellemiştir. Kendi yöntemlerini bilimsel veri elde etmenin tek aracı olarak görmüş aynı zamanda bilimi tek mutlak doğru olarak kabul etmişlerdir. Oysaki bilim, doğruluğun sadece bir yönünü içermektedir (Horkheimer, 1998: 112). Pozitivistler, kendi yöntemleri dışında diğer bütün yöntemlere akıl dışı olarak karşı çıkmışlardır. Buna karşılık "kendi kavrayışlarının bilimsel olduğunu, bilimi kavrayışlarının da bilimin gözlenmesine dayandığını öne sürmektedirler. ... Ama can alıcı soru şudur. Eğer bilimin ve doğruluğun tanımı, yine bilimsel doğruya ulaşma yöntemlerine dayanacaksa bilimin ve doğruluğun ne olduğunu nasıl belirleyebiliriz?" Dolayısıyla kendi doğruluklarını ya da akılcılıklarını yine uyguladıkları yöntemle açıklayan pozitivistler kısır bir döngüye girmişlerdir. O zaman yöntemin doğruluğunun nasıl ispatlanacağı bir çıkmaza girmiştir (Horkheimer, 1998: 106-107).

c) Kültür Endüstrisi

Adorno'nun öncülüğünde eleştirel teorinin, kültür endüstrisi kavramsallaştırması, geç kapitalist sistemin toplum üzerindeki egemenliğini açıklamak için kullanılmıştır. Erken kapitalist sistemin yarattığı toplumla geç kapitalist sistemin muhatap olduğu toplum arasında fark vardır. Geç kapitalist toplum, farklı düzeylerde oldukça karmaşıklaşmıştır. Bu durumda kültür, kapitalist sistemin hegemonyasını sürdürmesinde, zihinleri ikna edecek bir araç formuna dönüşmüştür. Diğer taraftan eleştirel teorinin, kültür endüstrisini konu edinmesi, tekelci kapitalist zihniyet ile beraber dönemin faşist hareketlerindeki yükseliş ve faşizmin yarattığı feci durumlarla da bağlantılıdır. 1930' lar faşizmin yükselişi ve Avrupa'daki diğer sosyalist hareketlerin çöküş yılları olmuştur. Ayrıca eleştirel teorisyenlerin Amerika'ya gidişi, Adorno'nun müziğe olan ilgisi, Benjamin Löwenthal'in çabaları, eleştirel teorinin kültür endüstrisi düşüncesinin oluşumuna katkı sağlamıştır (Kızılcılık, 2008: 330).

Kültür endüstrisi, ticari kaygılarla büyük kitlelere ulaşmayı hedefleyen, bunun için de sahte ve yapay ortak bir kültürle kitleleri buluşturma projesidir. Kültür endüstrisi, edilgen tüketiciler yaratma peşindedir. İnsani kaygılar taşımayan, dayatmacı ve çıkarıcı ve kar odaklı bir anlayıştır. Büyük kültür acenteleri tarafından yönetilen kültür endüstrisi, kapitalist üretim tarzı mantığı ile hareket etmektedir (Kızılcılık, 2008: 354).

Kültür endüstrisinin çalışma ilkesi, insanların zihinsel yetilerinin denetlenmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir. Tüketicie sadece kültür endüstrisinin ürünleri sunulurken diğer taraftan başka bir alternatif arama düşüncesi yok edilmiştir. Tüketicie yalnızca ama yalnızca kendisine sunulanı alması dayatılırken yanı sıra bu durumu sürekli hale getirecek zihinsel koşullar yaratılmıştır. Tüketici, bu sürecin nesnesi haline getirilmiştir (Adorno ve Horkheimer, 2014: 189).

İnsan davranışları, düşünceleri ve hatta en özel iç dünyaları bile kültür endüstrisi tarafından

sunulan modele uyma çabası içindedir. "İnsanların en mahrem tepkileri bile, kendileri için bile, öylesine şeyleşmiştir ki, kendine özgü olma fikri varlığını ancak uç noktadaki bir soyutlukla sürdürür" (Adorno ve Horkheimer, 2014: 221-222). Eleştirel teorinin kültür endüstrisi kavramsallaştırması, kapitalizmin değişen toplumsal şartlara kendini uyarlayarak insanlar üzerinde geliştirdiği yeni tahakküm formlarını açığa çıkarmak için geliştirilmiştir.

2. Şeriatî'nin Eleştirel Teori İçindeki Yeri

Çalışmanın bu kısmında Şeriatî'nin eleştirel teorideki yeri ve eleştirel teorinin temel kavramlarının Şeriatî'nin düşünsel dünyasında neye karşılık geldiği, söz konusu kavramların Şeriatî tarafından nasıl anlaşıldığı ve temellendirildiği anlatılmaktadır.

Şeriatî'nin insana ve topluma yaklaşımı; iyi-kötü, aydınlık-karanlık ayrımı ve etkileşimi üzerinden gerçekleşmektedir. İnsan ve toplum ne her zaman iyi ne de her zaman kötüdür. İyi ve kötü daima aynı özde bulunarak üstün olma mücadelesini sürdürmektedir. İki zıt karakterin aynı özde bulunması sürekli bir dalgalanma, hareket, değişim ve dönüşümü de ortaya çıkarmaktadır. Bu durum insanlık tarihinin kıyamete kadar sürecek olan kaderini şekillendirecek bir olgudur.

Şeriatî'nin insanı ve toplumu tarihsel akış içerisinde değerlendirmesi diyalektik bir tarzda gelişmiştir. Şeriatî'ye göre insanın bu dünyadaki yaşamı, bütünüyle mücadele alanıdır. İnsanın yaratılışında bulunan iki öz olan toprak ve Allah'ın nuru, var olan insani çelişkinin aslımı oluşturmaktadır. Yani insan doğuştan zıt bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla insanoğlunun yaşamı bu iki öz arasında geçen çekişmelerin öyküsü ile yazılmıştır (Şeriatî, 2018b: 175 c.2). Şeriatî'nin diyalektik kurgusunda din temel bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Kur 'anı ifadelerde yer alan insanın topraktan ve Allah'ın nurundan yaratılması meselesini Şeriatî, diyalektik düşüncesinin merkezine yerleştirmekte ve bu anlayışını, Habil ve Kabil kıssası üzerinden temellendirmektedir.

Şeriatî; insanı, insan ilişkilerini ve toplumsal düzenin işleyiş biçimini yansıtan Habil ve Kabil olayını insan türünün hikâyesi olarak tarihsel bir sürecin sosyolojik valizi olarak ele almaktadır. Habil insanlık tarihinde aydınlığı, Kabil ise karanlığı temsil etmektedir. Yani insanlık en başından iki sınıfa ayrılmıştır. Habil ezilen, Kabil ezen sınıfın sembolüdür. Ancak Şeriatî'ye göre söz konusu toplumsal bölünmelerin arkasındaki asıl sebep, geçim araçlarının farklılaşması ile yakından ilişkilidir.

Habil, ilkel-komün toplumun bir üyesidir, bu dönemde insanoğlu avcı-toplayıcıdır. Doğa üzerindeki her şey insanlığın ortak malıdır. Her insan ihtiyaçlarını karşılamak için doğrudan doğaya başvurmakta ve kendi gücü nispetinde tabiatın nimetlerinden faydalanmaktadır. Bu durum, tabiat karşısında her insanı eşit bir konuma yerleştirmekte, hava ve su gibi yeryüzünün bütün nimetlerine erişim koşulları herkes için eşit bir mesafede bulunmaktadır (Şeriatî, 2018a: 52; 2018f: 64).

Habil toplumunda kolektif bir bilinç vardır ve her koşulda "ben" yerine "biz" bilinci hâkimdir. Biz bilinci, sosyal ilişkilerin oluşturulmasında ve sürdürülmesinde eşitlik ve kardeşlik duygularını devreye sokmaktadır. Bu dönem ahlaki ilişkiler açısından tarihin altın çağıdır (Şeriatî, 2019a: 129). Dolayısıyla maddi ihtiyaçlara ulaşma biçimi ve tabiatın sağladığı eşitlik koşulları toplumsal ilişkilerde de sürdürülmüştür. Toplumsal ilişkilerin eşit ve kardeşçe ilişki biçimini almasının asıl etkeni geçim araçlarının türü ile ilişkilidir.

Kabil ise tarım toplumunun insanıdır. Maddi koşullar tamamen değişmiş, geçim araçları avcılıktan tarıma kaymıştır. Bu değişim, aynı zamanda büyük bir toplumsal dönüşümü de yaratmıştır. Ekonomik sistemin değişimi, insan karakteri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ayrıca insanlık tarihinde ilk kutuplaşma, sınıf ayrımı, zulüm ve sömürü de maddi koşulların değişimi ile ortaya çıkmıştır. Geçim araçlarının tarıma evrilmesi güç etkenini doğurmuştur. Daha fazla araziye sahip olmak ve bunları ekim alanına çevirebilmek ancak başka insanlar üzerinde güç kullanmakla mümkün olabilmektedir. Güç faktörünün devreye girmesinin sonucu

olarak toplumsal ayrışma gerçekleşmiş ve güç; gücü elinde bulunduranlarla bulundurmayanlar, ezenlerle ezilenler gibi genel anlamda toplumu iki zıt kutba bölmüştür (Şeriati, 2018f: 68; 2019a: 129).

Ekonomik ilişkilerin değişimi ile ortaya çıkan güç etkeni, özel mülkiyeti beraberinde getirmiş ve güç sahibi aynı zamanda mülk sahibi olmuştur. Güçten yoksun olanlar mülkiyetten de yoksun olmuşlardır. Toplum iki sınıfa ayrılmış, mülkiyeti elinde bulunduran azınlık sınıf ile mülkiyetten mahrum halk kitlesi karşı karşıya gelmiştir. Mülkiyetin bu şekilde dağılımı, efendi ve köle ilişkisini başlatmıştır (Şeriati, 2019a: 120- 830).

Şeriati, Habîlî ve Kabilî dönemlerin maddi koşullarını birbirinden ayırarak her döneme özgü ekonomik sistemin belirleyici yanlarına dikkat çekmektedir.

Habîlî dönem, ilkel komünal topluluktur. Yalınkat bir düzen ve biz bilinci hâkimdir. Sınıfsal ayrışmalar ve gruplaşmalar oluşmamıştır. Geçim aracı avcılıktır, dolayısıyla üretim araçları herkesin elde edebileceği basit düzeydedir. Üretim araçlarını her birey kendi ihtiyaçları oranında üretebilmektedir. İş bölümü henüz oluşmadığından bireysel ve ortaklaşa yürütülen işlerde herkes, her zaman, herhangi bir işi yapabilecek durumdadır veya bir birey bir işin tamamını yapabilecek kabiliyete sahiptir. Kabilî dönemde geçim aracı tarımsal üretime dönüşmüş, toplumsal düzende ilişkiler daha karmaşık bir durum sergilemeye başlamıştır. Sınıfsal ayrışmalar, ast ve üst ilişkileri, efendi ve köle gibi ayrımlar toplumsal yaşamın içine girmiştir. Üretim araçları görece daha mekanik ve karmaşık hale gelmiştir, artık her bireyin ulaşabileceği bir mesafede olmayan üretim araçları bireyin denetiminden çıkmıştır. Söz konusu araçların belli kişilerin elinde toplanması sonucu değişen maddi koşullar, iş bölümünü ortaya çıkarmıştır. Her bireyin, toplumda üretime katıldığı alan içerisinde yerine getirmesi beklenen bir görevi vardır. Bu iş, bireyin zorunlu olarak yerine getirdiği bir görevdir ve yalnızca bütün bir işin tek bir parçasını oluşturmaktadır (Şeriati, 2019a: 130-133).

Şeriati'ye göre maddi ilişkilerin değişimi ile sosyal düzene yansıyan değişim aynı yönde seyretmiştir. Ekonomik sürecin değişimi sadece o alanla sınırlı kalmamış, insanın manevi ve ahlaki boyutunu da etkilemiştir. Yani ekonomik altyapıdaki değişim, insanın düşünsel yönünü de etkilemiştir. Toplumsal alanda tezahür eden sınıf ayrımı ve meydana gelen ikilik, yaşamın her alanında kendini göstermiştir. İkilğin yansıdığı ilk alan tek tanrı inancına -tevhîde- karşı oluşmuş, sınıfsal ayrımın zorunlu sonucu inançta da ikiliği getirmiş ve şirki ortaya çıkarmıştır (Şeriati, 2018a: 53). Ahlaki yapıdaki ikilik, hayır ve şer olarak belirirken insanın soyu da ikilik yaratmış, üstün ırk ve aşağı ırk şeklinde sınıflandırılmıştır (Şeriati, 2019a: 133). Bir benzetme yapılırsa tevhit, tek bir sistemle yönetilen dünya devletini şirk ise feodal, parçalanmış bir sistemi temsil etmektedir. Tevhîdin ilkeleriyle insan, doğa ve Allah arasında süregelen uyum şirkin yaptırımlarıyla tersine dönmüştür (Tariq,2013:341). Dolayısıyla ekonomik yapıda meydana gelen kutuplaşma, yaşamın diğer alanlarına da yayılan bir bölünme ortaya çıkarmıştır. Şeriati'nin toplumsal çözümlerinin mantığı onun sosyolojik valiz olarak kullandığı Habîlî ve Kabilî kıssasında ortaya çıkmaktadır. Şeriati, bu anlayışını "Tüm insanlık tarihinde iki dönem vardır. Biri Habîlî dönem diğeri Kabilî dönemdir" (Şeriati, 2019a: 130) şeklinde ifade etmektedir.

Habîlî dönemin saf ve aydınlık yönü inançta, ekonomide ve toplumsal yapıdaki birliği; geçim araçlarının tarıma evrilmesiyle Kabilî karakteri yani insanın çamurdan, balçıktan, topraktan olan yönünü açığa çıkarmıştır. Bu dönüşümün en çarpıcı yanı mülk edinme ile ilgili olmuştur. Şeriati'nin deyişiyle "Bu anlamda ben mülkiyet ilişkisinin bütün tarihsel meselelerin altyapısı olduğunu düşünüyorum ve tarihin bütün meseleleri bu ilişki ile açıklanabilir" (Şeriati, 2019a: 118 c.1). Başka bir ifade ile ekonomideki dönüşüm mülkiyet olgusunu, mülkiyet ise maddi ve manevi çok boyutlu sınıfsal bir ayrışmayı doğurmuştur.

Bunlarla beraber mülkiyet medeniyeti, medeniyet ise ideolojileri ortaya çıkarmıştır. Şeriati medeniyeti (olanla olması gerekeni birbirinden ayrı tutarak) ortaya çıkarıcı koşulların oluşumuna zemin hazırlayan mülkiyet ilişkilerini; ahlaki bozulma, savaş, tecavüz, sömürü gibi

insani ilişkilerdeki sapmanın bir sonucu olarak görmektedir. Medeniyetin söz konusu sonuçları ise dinî ve ahlaki hareketlerin oluşumunu teşvik etmiş, geniş çaplı ideolojik hareketlerin varlığını gerektirmiştir. Mülkiyet-medeniyet-ideoloji ilişkisi, neden-sonuç ve etki-tepki meselesi şeklinde toplumsal yasaların bir sonucu olarak gelişmiştir. Ancak Şeriatî, ilahi dinleri bu gelişmelerin dışında tutarak farklı bir bağlamda ele almaktadır (Şeriatî, 2019b: 100-103 c.2). Şeriatî'ye göre insanlık tarihinde insan ve toplum ilişkilerini daha da kötüleştiren ikinci büyük dalga, modern zamanda teknolojik mülkiyetle beraber gelmiştir. Teknolojik mülkiyet zaten var olan sınıfsal ayrımı, sömürüyü, savaşı, şiddeti artırarak daha farklı düzlemlerde ve uluslararası boyutlarda sürdürmüştür. Makinelerin insan hayatına bu denli yoğun girişi, mülkiyet ilişkilerini teknolojik mülkiyetle sürdüren ya da genişleten bir tarzda olmuştur. Makineleşme, insan yaşamını fiziksel ve ruhsal açıdan daha önce görülmemiş bir düzeyde etkilemiş; insanlık köleliğinin yeni türlerini tecrübe etmiştir (Şeriatî, 2019b: 101-102 c.2). Modern çağ, süregelen mülkiyet ilişkilerini teknolojik mülkiyet üzerinden sürdürmektedir. Modern çağın geçim aracı makinelerdir. Üretim ilişkilerini belirleyen teknolojidir ve dolayısıyla teknolojik mülkiyet, bu çağın yeni sömürü aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Şeriatî, üretim araçlarının toplumsal değişim üzerindeki rolünü çok önemli görmekle birlikte çeşitli değişim potansiyellerinin varlığını da kabul ederek toplumsal değişimin nedenlerinin her çağın kendine özgü koşulları ile açıklanabileceği görüşündedir. Şeriatî'ye göre tarihin tüm zamanları için aynı değişim ilkesi geçerli değildir. İlkel bir toplumla modern bir toplumu harekete geçiren toplumsal dinamikler farklılık gösterebilmektedir. Toplumsal değişimin temel belirleyicileri maddi üretim ya da altyapı olabileceği gibi dünya görüşü, din ve ideoloji gibi üstyapı kurumları da olabilmektedir. Karşılıklı nedensellik ilkesi, altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkiler için de geçerli olup birisinde oluşan değişim diğerini de etkilemektedir. Bunların yanı sıra coğrafi durum, tabiat koşulları vs. özellikle modern çağ öncesi dönemler için asıl belirleyici etkenler olabilmektedir (Şeriatî, 2018c:102; 2019c: 26 c.1). Sadece tek bir etken üzerinden toplumsal değişimi açıklamak kimi dönemlerin değişim sistemini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla her çağ ve toplum, kendi değişim potansiyelini ya kendi yaratmakta ya da doğanın hazır avantajlarını kullanarak ilerlemektedir.

2.1.Din Anlayışı

Şeriatî'nin din üzerine düşüncelerini izah edecek iki kavram vardır: Tevhit ve şirk. Teolojik düzeyde Allah'ın varlıksal birliğini ve eşsizliğini açıklayan tevhit ile çelişğini ve zıddını ifade eden şirk kavramı, İbrahimî dinler için dinin aslını açıklayan temel iki kavram olarak kabul edilmektedir. Şeriatî'nin tevhit ve şirk kavramlarına teolojik bağlamda atfettiği önem onun sosyolojik anlatımlarında da önemli iki etkene dönüşmektedir. Şeriatî, ilahi olanla insani olan arasında bir bağ kurarak ilahi düzeni toplumsal düzene yansıtmakta, bu kavramları bir dünya görüşü olarak toplumsal sistemi açıklamak için kullanmaktadır (Şeriatî, 2018f: 48-49). Toker'in ifade ettiği gibi teolojik karakterdeki kavramlar seküler bir olguyu izah için kullanılmıştır (Toker, 2011: 63). Veya teolojik olmaktan ziyade tarihsel bir mücadele sürecini içeren toplumsal bir konudur (Mahdavi, 2014: 40).

Habil ve Kabil karakterleri Şeriatî için tevhidin şirke doğru parçalanışının tarihsel süreçteki ilk örneklerini oluşturmaktadır. İnançta ve toplumsal yapıda birliği yani tevhidî yaşayan Habilî toplum değişerek Kabilî topluma yani şirk toplumuna dönüşmüştür. İnsanoğlunun başlangıcı tevhitledir, şirk sonradan ortaya çıkmıştır. Ekonomik yapının avcılıktan tarıma evrilmesi tevhidin şirke geçişinin alt yapısını oluşturmaktadır. Habil, avcı bir toplumun üyesidir. Toplumsal yapıda ve düşüncede bir ayrılık gerçekleşmemiştir. Her şey tevhit üzeredir. Kabil, tarım toplumunu temsil etmektedir, bu toplumda mülkiyet ilişkileri ortaya çıkmıştır. Mülk üzerindeki rekabet toplumsal birliği bozmuştur. Mülkiyeti elinde bulunduranlar, bu konumlarını meşru göstermek için tevhidî dini değiştirmişler, bozmuşlar ve kendi istedikleri doğrultuda yeni bir din, şirk dinini ortaya çıkarmışlardır. Toplumsal ikilik, dinsel ikiliği

getirmiştir (Şeriati, 2018a: 53). Açıkçası Şeriati için dinin göstergesi toplumsal işleyiştir. Toplumun adalet ve eşitlik üzere oluşu tevhidin, zulüm ve eşitsizlik ise şirkin karşılığıdır.

Şirk dininin tarihte yer alması ve hüküm sürmesi yeni bir tevhit hareketini başlatmıştır. Bu peygamberlerin hareketidir, özellikle İbrahim peygamberle sembolleşen tevhidî hareketin özünü bütün peygamberler üstlenmiştir.

Şeriati tüm tek tanrıçılara ve herhangi bir İbrahimi dinin gerçek müminlerine sosyal siyasi bir misyon atfediyordu. Şeriati tüm tek tanrılı dinlerin ruhunu anlamak için İbrahim hakkında bir şeyler öğrenilmelidir diyordu. Gerçekte İslam İbrahim'in takdim ettiği bir dindir. Şayet İslam bilim bu açıdan kabul edilecek olursa Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam'ı ihtiva etmektedir. Böylece İslam farklı tezahürler gösteren tek bir dindir. Şeriati İbrahim'in putları paramparça etmesinin tüm sosyo-ekonomik haksızlıklar ve ayırım gözetmeleri kökünden yok etme edimi olarak izah etmektedir (Rahnema, 2005: 218).

Tevhit bütün peygamberlerin şirk dinine karşı başlattığı bir harekettir. Allah'ın birliği ve insanların eşitliği ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkelerden biri olmasa diğerinin eksik kaldığı bir harekettir. "Nasıl ki Allah'ı birlemenin koşulu âlemi birlemek ise âlemi birlemenin koşulu da insanı birlemektir. Yani bütün insanların bir ve eşit olduğunu kabul etmektir" (Şeriati, 2017a: 20). Şeriati'nin düşüncesinde tevhit Allah'ın birliği prensipleri etrafında bütünleşen ideal bir toplumsal düzeni de yansıtmaktadır (Akhavi, 2018: 98-99).

Tarihsel akışa egemen olan şirk dininin kaynağı ekonomidir. Mülkiyet üzerindeki haksız paylaşım toplumsal bölünmeyi getirmiş, din ise bu bölünmeyi yasallaştırmakta mevcut toplumsal ikiliği yeniden ve yeniden üretmektedir. Şeriati'ye göre dinin meşrulaştırıcı bu işlevi, şirk dininin karakterinde yatmaktadır. Öncelikle insanları milletlere, sınıflara, boylara bölmüş, her birine bir ilah tahsil etmiş ve tüm bu ayrımlar ilahi irade ile ilişkilendirilmiştir. İlahi irade öyle istediği için din bir afyon işlevi görmüştür. Çünkü başlarına gelen yaşadıkları her şey ilahi iradenin isteği iledir. İlahi iradeye karşı gelinmemesi gerekir. Şeriati 19. yüzyıl Batı aydınlarının dine karşı dile getirdikleri söylemleri bu anlamda doğru bulmaktadır. Din, insanların bilgisizliklerinin ve cehaletlerinin ürünüdür. Din, insanların korkularının ürünüdür. Din, feodalite dönemindeki sınıfsal ayrımların ve sermayedarlığın ürünüdür gibi ifadeler bütünüyle şirk dinini tanımlamaktadır. Zira tarih insanlığa hükmeden dinin şirk dini olduğunu göstermiştir, şirk dini afyon dinidir (Şeriati, 2017a: 31-35). Şeriati, şirk dinini eşekleştirme dini olarak görmektedir. Şirk dini, bireysel ve sosyal eşekleştirmenin aracıdır. Bilinçleri altüst ederek insani iradeyi bulanıklaştıran ve körelten, gerçeğin ve hakikatin düşmanıdır. Olması gerekeni olanla değiştirmiş, yaşama karşı algı ve anlayışları bozmuş, bireysel ve sosyal yaşamın yönetimini sahibinden alarak şirk dininin sahiplerine vermiştir. Şirk dini eşekleştirme dinidir (Şeriati, 2018d: 45-48).

Şirk dininin temsilcileri Belam Baura gibi din adamlarından oluşmaktadır. Amaçları tevhidî dinin inanç esaslarını bozarak halk kitlelerine süregelen durumu kabul ettirmektir. Mevcut durum kitlelerin aleyhinedir. Kitleler hukuki, ekonomik ve sosyal kaynaklardan mahrum bırakılmıştır. Bütün zenginlikler az sayıda bir topluluğun tekelindedir. Kitleleri bu duruma razı etmek kolay değildir. Tam bu noktada din devreye girmiş ve halkı var olan duruma razı etmiştir. Şirk dininin kurucuları ve koruyucuları, tarih boyunca hep toplumun üst tabakasından zengin ve varlıklı din adamlarından meydana gelmiştir. Siyasi ve ekonomik güçlerle el ele vererek toplumu yönetmişlerdir (Şeriati, 2017a: 22- 30).

Tevhit hareketini başlatan ise peygamberlerdir. Halktan ve halkın içinden çıkmışlardır. Halk gibi giyinmiş, halk gibi yemiş, halk gibi yaşamışlardır. Ümmidir; yani ümmetçilerdir. Halk safında durmuş, şirk dinine ve o dinin temsilcilerine / elçilerine savaş açmışlardır. Peygamberlerin yanı sıra tevhit dinini kendine amaç edinen her birey bu hareketin bir parçasıdır (Şeriati, 2017a: 71- 72).

Tevhit dini, ilkelerini gerçekleştirme ideali yolunda sorumluluğu peygamberlerle beraber bütün insanlara yüklemektedir. Şeriati'nin ifadesi ile "bu mesuliyet tevhit peygamberleri tarafından ilan edilen gelecekte tevhit dininin beşeri toplumlara hâkim olması ve uyutan uyuşturan ve tevilci şirk dinlerinin yerini alması için gerekli olan insani bir sorumluluktur"

(Şeriatî, 2017a: 41). Dolayısıyla bu sorumluluk son peygamber Hz. Muhammed'in (sas) vefatıyla son bulmamıştır. Tevhidî hareket, bütün insanları yükümlü kılarak ve dâhil ederek kapsayıcı bir açılım getirmiştir. Hüseyin bu anlamda sembol isimdir. O İbrahimî hareketin peygamber olmayan ismidir. Hüseyin bu zincirin halkalarından birisidir. Hüseyin Emevi saltanatına karşı gelen bu saltanatın halka karşı yürüttüğü zulme, sömürüye, adaletsizliğe başkaldıran halktan birisidir. O Emevi saltanatının Kur'an'ı tahrif ve tevil etmesine karşı gelmiş İslam dininin bir şirk dinine dönüştürülmesine itiraz etmiştir. Hüseyin tevhidin şirke karşı mücadelesinin en şanlı tarihini yazanlardan birisidir (Şeriatî, 2015).

2.2.Sınıfsal Yapıya Bakışı

Şeriatî, toplumların sınıfsal yapılanmasında altyapı olarak gördüğü mülkiyet ilişkilerine dikkat çekmektedir. Bu anlamıyla mülkiyet ilişkileri bütün bir toplumsal sistemi kurgulayan ana iskeleti meydana getirmektedir. Mülkiyet ilişkileri ile belirlenen altyapı iki türdür. Bunlar özel mülkiyet ve toplumsal mülkiyettir. Toplumsal ilişkilerin karakterini belirleyen şey, mülkiyetin karakteridir ve toplumsal mülkiyet sınıfsız toplumu, özel mülkiyet ise sınıflı, iki yapılı bir toplumu var etmiştir (Şeriatî, 2018c: 299).

Şeriatî'ye göre tarih boyunca iki tür altyapı varlık göstermiştir. Toplumsal mülkiyetin hâkim olduğu komün dönem ve özel mülkiyet dönemi. Komün toplumda bütün doğal ve beşerî kaynakların kullanımı herkese açıktır. Her birey, bu kaynaklara erişimde eşit koşullara sahiptir. Birinin diğerini mülkiyet kullanımı konusunda engelleme veya sınırlama durumu söz konusu olmadığı için sosyal statüde bir eşitlik durumu vardır. Özel mülkiyet dönemi ise mülkiyetin kullanımının birilerinin lehine diğerlerinin aleyhine olacak şekilde sınırlandırıldığı dönemdir. Mülkiyet birilerinin elinde toplanmış ve genel bundan mahrum bırakılmıştır. Toplumsal farklılaşmalar ve dereceler ortaya çıkmıştır (Şeriatî, 2018c: 298-300). Yukarıda ifade edildiği gibi Şeriatî, sınıfsal bölünmeleri tarihsel bir süreç içerisinde ele almakta bu süreci ise Habil ve Kabil ikiliği üzerinden yürütmektedir. Toplumsal mülkiyetin özel mülkiyete evrilmesi üretim araçlarının değişimiyle ilgilidir. Avcı toplumun tarım toplumuna dönüşmesiyle mülkiyetin karakteri değişmiş mülkiyet şahsileşmiştir. Başka bir ifadeyle mülkiyeti elinde tutan bireyler çoğunluktan ayrılarak toplumda zenginliği ve gücü ele geçiren azınlığı oluşturmuştur. Dolayısıyla mülkiyetin toplumsal niteliğinin kaybedilmesi sosyal tabakalaşmayı ortaya çıkarmıştır. (Şeriatî, 2019a: 120-830 c. 1).

Şeriatî, toplumdaki sınıfsal çelişki ve din arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır. Sınıfsal çelişkiyi başlatan mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümdür. Fakat sınıfsal ayrışmayı meşrulaştıran ve toplumsal zeminde yasallaştıran her zaman için din olmuştur. Bu bağlamda Şeriatî, sınıfsız toplum ve sınıflı toplum ayrımında din etkenine başvurmakta, tevhit dini ile şirk dininin toplumsal yapıdaki etkilerine dikkat çekmektedir. Tevhit ve şirk tarihi bir olgu olarak tarihsel süreçte kendi değer yargısını ve dünya görüşünü yansıtarak toplumları şekillendirmektedir (Byrd, 2020: 16). Şeriatî tevhit dininin toplumsal zemindeki mücadelesinin sınıfsal ikiliği ortadan kaldırmak üzere tasarlandığını düşünmektedir. Bu konuda İbrahim peygamberin putlarla mücadelesinin aslında toplumsal ikiliği ortadan kaldırmaya yönelik sembol bir davranış olduğu görüşündedir. Rahnama'ya göre:

Şeriatî, İbrahim'in putçuluk karşıtı hareketinin put ve heykelciklerin çokluğuna karşı bir hareket değil gerçekte sınıf ve statü ayırımına uğramış bir topluma karşı ilk tarihi hareket olduğunu düşünüyordu. Heykelciklerin çokluğu sınıflarla dolu ve ayrımcı bir toplumun sembolik ifadesiydi her bir heykelcik ya da put bir sınıf ya da sosyal statünün bir ifadesiydi. Şeriatî putçuluğu bu tür ayrımcı ve adil olmayan toplumların dini ve felsefi açıdan haklılaştırılması olduğunu bildiriyordu. Tarihi olarak tabakalı ve adil olmayan statükoyu haklılaştırıp, rasyonalize etmiş olan "dinin sahtekâr bekleçilerinin" gerçek putçular olduklarını ilan ediyordu (Rahnama, 2005: 430).

Şeriatî, İbrahim peygamberin sınıfsal ikiliğe yönelik tarihi hareketini tevhidi hareketin özü olarak almakta, son peygamber Hz. Muhammed'in aristokrat sınıfa karşı göstermiş olduğu davranışlarla bu tevhidî özün amacını yeniden ve yeniden vurgulamaktadır. Şeriatî'ye göre Hz.

Muhammed bu mücadeleyi halkın yaşam biçimine uyararak, gündelik yaşamında kendisini halktan biri olarak ve halkın yanında olduğunu göstererek, aristokrat değerleri ve yaşam biçimini reddederek yürütmüştür. Bir lider ve devlet başkanı olarak yaptığı atamalar ve görevlendirmeler sınıfsal birlik oluşturma amacı taşımıştır. Eski aristokratları yeni düzende halkın arasına çekmiş sınıfsal çelişkiyi ortadan kaldırmak istemiştir. Aristokratik yaşam tarzını bütünüyle reddederek yeni sınıfsız bir toplum oluşturma gayreti içinde olmuştur (Şeriati, 2008: 125).

Peygamberden sonra İslam'ın kendi içinde iki sınıfsal eğilim olmuştur; Ali ve Şia, Ebubekir ve Ehlisünnet. Ali, Selman, Bilal, Mikdat, Ebuzer'in yer aldığı çizgi Peygamber'den sonra peygamberi hareketi sürdürmek amacıyla aristokrat sınıfa karşı mücadele etmiş tevhit dininin savunucularıdır (Şeriati 2008: 124). Ali, halkın yanında yer almış, halkın hakkı için zulmün ve zorbalığın yok oluşu için savaştı. Şeriati Ali'nin adalet anlayışını onun şu sözleriyle vurgulamaktadır: "Benim yönetimimde kimse karıncanın ağzından bir arpa kabuğu dahi alamaz, benim hükümetinde herkes eşittir. Ey mal- mülk ve makam sahibi şunu iyi bil ki her insan ya dinde kardeşin ya insanlıkta eşindir" (Şeriati, 2017b: 88).

Ebubekir, Ömer, Ebu Ubeyde, Halit, Amr Bin As İslam'ın sınıfsal birliğinin bozulmasının arkasındaki sahabeler "Ebu Bekir ve Ömer ikisi de orta sınıfın orta yolun çehresi, İslam devriminin Muhammed'den Muaviye'ye geçişinin aracılığı; Beni Haşim'den Kureyş'e, soldan sağa, imametden saltanata, devrimcilikten muhafazakârlığa, ümmetten imparatorluğa geçiş" kısacası İslam'ın yeni sınıfsal ikiliğinin doğuşu (Şeriati, 2008: 124).

Şeriati, İslam'ın kendi içinde sınıfsal ikilikle mücadelesini Hüseyin'in saltanata, sömürüye ve zorbalığa karşı devam ettirdiği, direnişle sona erdiğini düşünmektedir. Hüseyin'in mücadelesi tevhidin sömürü ile mücadelesinin son örneğidir. Artık İslam adına iki cephe oluşturulmuştur. "Hâkim sınıf Sünnilik" ve "mahkûm sınıf Şiilik" (Şeriati, 2008: 125).

Şeriati, insanlık tarihine egemen olan sınıfsal çelişkinin sınıfsız bir topluma doğru evrildiği görüşündedir. Ona göre tarihte çeşitli biçimlerde var olan bu savaş en nihayetinde:

Karuni düzenin zorunlu sonuna deterministik bir devrimin oluşumuna öğretti ve adalete dayalı sınıfsız bir toplumun tesisine ve Allah'ın zayıflamış istismar edilmiş, sömürülmüş, ezilenler sınıfına vadinin gerçekleşmesine doğru gidiyor. Tarih boyunca mahkûm ve mahrum olan ve karuni düzen altında bulunan bu sınıf tarihin sonunun zorunlu devriminde dünyanın öncülüğünü ve yeryüzü verasetini elde edecekler (Şeriati, 2019a: 157, c. 1).

2.3.Yabancılaşma Kavramına Yaklaşımı

Şeriati, yabancılaşma kavramını insanın kendisine karşı olan ilişkisinde bir tür bağ kesme, benliğinden uzaklaşma ve kendini tanımama gibi durumlarla açıklamaktadır. Yabancılaşmaya neden olan güç, para, inanç, duygu gibi birçok etkene dikkat çeken Şeriati için özellikle modern dönemin bir sonucu olarak ortaya çıkan kültürel yabancılaşma ve uzmanlaşma/makineleşme oldukça önemli görünmektedir (Şeriati, 2018b: 256-271 c, 2).

Yabancılaşmanın birçok türü, farklı şekillerde insanın kendisi ile olan ilişkisinin bozulması ya da sapmasını açıklayan bir kavram olarak ele alınabilir. Ancak modern zamanla ilişkili olarak makineleşme/uzmanlaşma ve Avrupa kültürünün toplumlar üzerinde ortaya çıkardığı kültürel yabancılaşma kitlesel olma gibi bir özellik taşıdığından Şeriati'nin daha çok dile getirdiği yabancılaşma unsurlarıdır.

Şeriati'ye göre makineleşme/uzmanlaşma bu çağa özgü bir yabancılaşma etkenidir. İnsanın çalışma koşulları ile ilişkili olarak makine ve mekanik düzenle kurduğu yoğun bağ, insanı çok boyutlu bir varlıktan tek boyutlu bir varlığa dönüştürmektedir. İnsan yerine getirdiği işin sadece bir parçası durumuna düşmüştür. Yapılan işin karakteri, kişinin benliğiyle yer değiştirmiştir. İnsan işiyle öylesine özdeşleşmiştir ki ben diye bir şey kalmamıştır artık. İnsanların ayırt edici özellikleri silikleşmiş, toplumda varlık gösteren benlikler/kişilikler yerine meslekler ve statüler geçmiştir (Şeriati, 1990: 59).

Şeriati, makineleşmenin yarattığı yabancılaşmanın insan kişiliği üzerindeki olumsuz

etkilerini Hegel ve Marx'a atıfta bulunarak bu konudaki ortak düşüncüyü vurgulamıştır. Makineleşme/uzmanlaşma insan düşüncesi ve davranışları üzerinde dolaysız bir etki gücüne sahip olmuştur. Öyle ki insan, meşgul olduğu iş gibi mekanik bir niteliğe bürünmüştür. Gündelik yaşamında, çalıştırdığı makinenin bir devamı gibi davranmaktadır (Şeriati, 2018c: 102-103).

Şeriati'nin çok acıklı ve yürek burkan bir mesele olarak gördüğü diğer yabancılaşma türü, kültürel yabancılaşmadır. Şeriati, Avrupa kültürünün diğer toplumların kültürleri üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Avrupa kültürü dünya üzerindeki Avrupalı olmayan diğer bütün toplumları, Avrupa kültürünü taklit etmek zorunda bırakmıştır. Her toplumun kendine özgü bir düşünce tarzı, yaşam biçimi vardır. Gündelik yaşamda yerine getirilen rutinler farklılık göstermektedir. Giyim-kuşam, beslenme alışkanlığı, eğlence araçları, yas törenleri, duyguları, hüznüleri, coşkuları, alışkanlıkları, ihtiyaçları toplumlara özeldir. Avrupa kültürü diğer toplumları tepeden inme bir tarzda zorlayıcı, baskıcı bir kültürel temasa maruz bırakarak bir çeşit kültürel sapma ve bozulma meydana getirmiştir. Ne kendi ne de Avrupalı olabilmiş insanlar topluluğu ortaya çıkmıştır. İnsani ve toplumsal bir çelişki ortaya çıkmış; kendisi, biyolojik varlığı, benliği, geçmişi, genetik kodları öz toplumuna; davranışları, istekleri ve özelemleri başka bir topluma ait insanlar türemiştir. Başka biridir ama kendisinin o olduğunu hissetmek istemiştir. Tıpkı makineleşmenin insanda yarattığı tahribat ile yabancılaşan insan gibi kendisi başka, hisleri başka bir varlık şekline bürünmüştür (Şeriati, 2018c: 340-342).

Şeriati, kültürel yabancılaşmayı Avrupalının Doğulu toplumlar üzerinde gerçekleştirdiği bilinçli bir yabancılaştırma süreci olarak görmektedir. Bir taraftan cehalet, açlık, fakirlik diğer taraftan kendi kimliğine karşı duyarsızlık ve bir homojenleştirme sürecine maruz kalan toplumlar (Roshan ve Beheşti, 2007: 54). Şeriati'ye göre Avrupalı, önce Doğu toplumlarını bir aşağılık psikolojisi içine sürüklemiş, kendisini yüceltmiş, Doğuluyu her bakımdan eksik ve yetersiz göstermiştir. Avrupalı ırkını, Avrupalı aklını, Avrupalı yeteneğini Doğulu halkın gözünde üstün bir konuma yerleştirmiştir. Bu psikolojiyle Doğulu kendini inkâr davranışları sergilemiş ve kendinden, tarihinden, ırkından, dininden, dilinden utanmıştır. Avrupalıyı taklit etmeye başlamış; onun gibi konuşmak, onun gibi giyinmek, onun gibi davranmak istemiştir. Artık ne kendisidir ne de Avrupalı, kendini yok saymış kendine yabancılaşmıştır (Şeriati, 2017c: 90-91; 2018b: 263- 265 c.2).

Avrupalı, Doğulu toplumlara karşı tek yönlü kültürel geçirgenlik alanı oluşturmuştur. Bu aşamadan sonra kendi dünya görüşünü, sanat anlayışını, felsefesini, zevklerini, ideallerini Doğulu insana aşılamıştır. Bakış açısı, düşüncesi değişen, Avrupalı gibi olmak isteyen Doğulu insanın doğal olarak dış görünüşü ve gündelik yaşam tarzı da değişmiş olacaktır. Sağlanan bu koşullar artık bütünüyle Batı sermayesi için hazır bir tüketim alanına dönüşmüştür. Doğulu toplumlar, kapitalist sistemin açık pazarı haline getirilmiştir (Şeriati, 2018b: 260 c.2). Dolayısıyla kültürel yabancılaşmanın düşünsel boyutta gerçekleştirdiği tahribat, dışsal-maddi boyutta gelen yabancılaşma ile aşikâr hale gelmiştir.

3. Kapitalizm Karşıtlığında Marksizm'e Bakışı

Kapitalizm; modern çağın insanlığı sömüren, ezen, öldüren, yoksullaştıran karanlık karakterin temsilcisidir. Marksizm ise kapitalizmle mücadele etmek için ortaya çıkmış bu mücadelenin somut temsilcisi olmuştur. Bu doğrultuda Şeriati için kapitalizmden söz etmek, Marksizm'i de konuşmak demektir (Şeriati, 2018a: 107).

Şeriati'ye göre kapitalizm; Doğu, Uzak Doğu, Afrika, Amerika kısacası tüm dünyanın maddi ve manevi kaynaklarını ele geçirerek sömüren, yakan, yıkan ve yok eden bir sistemdir. Şeriati, kapitalizmi insanlara ve özellikle Müslümanlara tanıtarak insanlarda kendi kimliklerine ve dinlerine dair bir farkındalık oluşturma amacı taşımaktadır. Kapitalizmi modern çağın şeytanı ilan eden Marksizm'dir. Bu anlamda Şeriati için Marksizm ortak düşmana karşı oluşturulan bir cephe. Ancak bu cephenin eksik ve yanlış tarafları vardır. Özellikle

kapitalizm karşıtlığında Marksizm'e gösterilen ilgi Şeriatî'yi Marksizm konusunda daha duyarlı hale getirmiştir. Bununla beraber Şeriatî, kapitalizmle mücadele düşüncesinin ve kapitalizmi eleştirmenin sadece Marksist bakış açısıyla sınırlandırılmasına karşı çıkmakta, özgürlük ve adalet arayan her akli başında insanın, kapitalizmle karşı karşıya geleceğini savunmaktadır (Şeriatî, 2017c: 165).

Şeriatî Marksizm'in doğru anlaşılmasından yanadır ve ona göre Marksizm'in 19. yüzyıldaki başarısı doğru zamanda, doğru yerde ve doğru gerekçelerle ortaya çıkmasına bağlıdır. 19. yüzyıl Avrupa için olağanüstü dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Avrupa insanı, teknolojik ilerlemenin baş döndürücü hızına ayak uydurmaya çalışırken benzer büyük dönüşümler düşünsel alanda da insanları etkisi altına almıştır. Bu bağlamda Marksizm'in başarısında etkili olan üç temel faktör bulunmaktadır: Birincisi, faşist ve dinî duyguların kapitalist çehrede anlam bulduğu kapitalist sistemdir. İkincisi, rekabeti ve sömürüyü zirveye çıkaran sanayi kapitalizmi ve üçüncüsü de kiliseden kaçan insan kitlelerinin kendilerine yeni bir fikrî altyapı olarak materyalizmi seçmeleridir (Şeriatî, 2016: 149).

Şeriatî'ye göre 19. Yüzyıl, dinin gözden düşmesi ile din boşluğunu dolduracak ideolojik arayışların olduğu bir çağdır. Din ve kiliseyle mücadele Avrupalı aydınlar tarafından 15. yüzyıldan beri zaten yapılmaktaydı. Ancak 19. yüzyıl bu savaşın aydınlar lehine başarıya ulaştığı bir çağdır. Artık kilisenin değil "ilimperestliğin" dönemidir. Diğer taraftan işçilerin ve halk kitlesinin dinden kaçışının nedeni ise mevcut dinin, kapitalist sistemle el ele vererek halk kitlesi üzerindeki sömürüye ortak olmalarıdır. Orta Çağ'da aristokratların dini olan Katolik mezhebi; reaya, serf ve köylülerin karşısındayken modern çağda kapitalistlerin dini olan Protestanlık, işçi sınıfının karşısına geçmiştir (Şeriatî, 2016: 147). Gerçekte, kapitalist sistemin doğuşu ile Protestanlık arasındaki ilişkiye değinen Weber'dir ve ona göre kapitalist eylemi ortaya çıkaran Protestanlıktaki dinsel güdülerdir. Protestan için tanrının lütfuna erişme ancak ortaya koyacağı "özel ekonomik çıkar" ile mümkündür (Weber, 2019). Dolayısıyla din, sömürünün görünen yüzü olan kapitalizmin ruhu olarak ortaya çıkmıştır.

Şeriatî'ye göre materyalizm aydınlar arasında zaten popüler bir inançtı. Sanayi kapitalizmi ve dinin halk kitlesi üzerindeki ortak baskısı, halk kitlesini de materyalizme doğru sürüklemiştir. Açıkçası Marx'ın, materyalizmi felsefi altyapısı olarak kullanması bu alanda hazır bir kitlenin varlığı ile de alakalı olmasının (Şeriatî 2016: 149) yanı sıra onun dine karşı negatif düşünceler beslenmesinden de ileri gelmektedir. Çağın popüler din karşıtlığı düşüncesi Marx'ta da yer etmiştir. Şeriatî, Marx'ın din karşıtlığının altında yatan birtakım nedenler üzerinde durmaktadır. Marx'ın din olgusunda şiddetle karşı çıktığı hususlar vardır: Allah'ın varlığı meselesi, ahiret yaşamı ve telafi edici dini duygu.

Marx, Allah'ın varlığına karşı çıkmaktadır: Çünkü mevcut dinin gündelik yaşama yansıyan görüntüsü, doğrudan sınıfsal bir ikilik oluşturan ve sürdüren organize bir yapı olarak her daim zengin, zalim ve sömüren azınlığın yanında ve en büyük destekçisi olmuştur. Toplumsal değişimin önündeki en büyük engel olarak Ahirete inanç: Halk yığınlarının, durumlarını kabul ederek onları toplumsal eylemden, harekete geçmekten alıkoyan en önemli handikaptır. Bu dünyada yapılan iyi ya da kötü her şeyin karşılığının alınacağı yer, öteki yaşamdır. Bu yüzden bu dünya katlanılması gereken bir yer olmalıdır inancı.

Telafi edici dinî duygu: Toplumdaki sınıfsal ayrımı örterek tüm toplumu aynı kutsal değerler etrafında birleştiren ortak bir zemin oluşturmaktadır. Toplumdaki çelişki ve zıtlıklar dinî duyguyla telafi edilmektedir (Şeriatî, 2016: 56-59). Kısacası Marx dini, toplumdaki gerçekleri örten ve gizleyen bir maske olarak görmektedir. Din, insanların gerçeklik karşısında algılarını bozmakta ve mevcut durumu meşrulaştırarak olması gerekeni, var olmayan dünyada vaat etmektedir. Dolayısıyla din karşı çıkılması gereken bir olgudur.

Şeriatî'ye göre Marksizmin başarısında Marx'ın bireysel çabalarını da görmek gerekmektedir:

Kendisine bağlı bulunduğu ve ülkelerine iman ettiği hareketi ilmî açıdan tanımak, araştırmak ve bir

zemine oturtmak için çabaladı. Onu tefsir etmeye, hareketine fikirselsel bir cihet tayin etmeye, kendi tarihini bu hareketin çıkarı doğrultusunda derlemeye çalıştı. Felsefe, mantık bilim, iktisat, sosyoloji ve insan bilimle hareketini silahlandırdı ve mücehhez hale getirdi; kendisini, kendisine karşı sorumlu hissettiği işçi sınıfına sınıfsal bilinç ve ideolojik silah temin etti (Şeriati, 2016: 19).

Ancak Şeriati, kapitalizm ve Marksizm'in görünürdeki karşıtlıklarının arkasında birçok benzer özellikler taşıdıklarını da ileri sürmektedir (Tariq,2013:340). Şeriati'ye göre kapitalizm ve Marksizm aynı kültürel mirasın çocuklarıdır. Marksizm, burjuvazinin mutlak egemen olduğu bir çağda doğmuştur. Dolayısıyla onunla aynı ahlaki, ekonomik ve felsefi dünya görüşü ile beslenmiştir. Bu kültürel ortaklık Marksizmi kapitalizmin mirasçısı yapmıştır. "Marksizm, burjuvazinin ekonomik temelini, üretim sistemini, ahlaki anlayışını yok etmek istediği halde felsefi, düşünsel, dünya görüşü, ahlaki değer, iman felsefesi olarak burjuvaziye canlandırmıştır" (Şeriati, 1997: 203). Marksizm ekonomiyi gereğinden fazla yücelterek insanı, ekonominin kölesi haline getirmiştir. Başlangıçta insana verdiği ve vaat ettiği insani onur ve soyluluğu ekonomik sisteme kaptırmıştır (Şeriati, 1997: 225). Şeriati'nin Marksizmin başarısızlıkları hakkındaki çıkarımları, Marx sonrası ortaya çıkan komünist toplumların yaşam biçimlerinin ortaya koyduğu pratiklerle de ilgilidir. Marksizm, kapitalist ekonomik sisteme ve onun siyasi uzantılarına insanın maddi ve tinsel yaşamı üzerindeki mutlak egemenliği yüzünden savaş açmıştı. Ancak endüstriyel gelişimlerini büyük oranda tamamlamış komünist toplumlar incelendiğinde kapitalist toplumlarla komünist toplumların aynı insani koşulları ve karakterleri paylaştıkları görülmektedir (Şeriati, 1997: 64). Kısacası Marksist ideolojinin tecrübe edildiği endüstriyel komünist toplumlar, kapitalist toplumların uzantısı olmaktan öteye gidememiştir. Şeriati, Marksizmin insan hakları konusunda dile getirdiği söylemlerin yeterince kapsayıcı olmadığını düşünmektedir. Şeriati'ye göre Marx, diğer sosyalistler ile beraber kapitalizmin Avrupa dışında yaptığı katliamları ve yağmalamaları görmezden gelmiştir. Kapitalizmin halk kitlelerine karşı yürüttüğü ihlaller sadece Avrupa'daki işçi sınıfı ile ilgiliymiş gibi bir anlayış geliştirilmiştir. Aksine kapitalizmin kitlelere karşı gerçekleştirdiği asıl düşmanlık, sömürü ve hak ihlalleri Avrupa dışındaki halklara karşı yürütülmüştür. Hatta bu durum öyle bir noktaya varmıştır ki 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da yüzbinlerce işçi, hükümetlerinin Hint ve Kuzey Afrika'daki askerlerini geri çekme kararına karşı grev yaparak kendi ücretleri ve yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi adına, söz konusu ülkelerdeki sömürü ve yağmalamaların devam etmesini istemişlerdir (Şeriati, 1990: 140-141). Doğu ve Müslüman halkların sömürülmesi bu kadar aşikârken Marx ve Marksistler bunu ifade etmekte yetersiz kalmışlardır. Şeriati'ye göre "büyük Avrupa kapitalizmini" meydana getiren şey Avrupa işçi sınıfının sömürülmesi değil, "Asya ve Afrika'nın sömürgeleşmesidir". Marksizm, kendisini kapitalist ve işçi arasındaki ilişkilerle sınırlamış, asıl sömüren ve sömürülen ilişkisinde büyük resmi görmemiştir. Gerçekten Marx, proletaryanın gerçekleştireceği devrime odaklanmıştır. Amacı işçi sınıfını burjuvaziye karşı bilinçlendirmek ve devrime itmektir (Şeriati, 2016: 172-173).

SONUÇ

Şeriati'nin diyalektik anlayışının farklı kaynaklardan beslendiği görülmektedir. İlk olarak diyalektik düşünce biçimi kadim Doğu felsefesi olarak Şeriati'nin düşüncesinde hazır bulunmaktadır. Var olan bu kadim öz İslami öze buluşarak Şeriati'nin yol haritasını oluşturmaktadır. Kur'an Şeriati'nin toplum felsefesini şekillendireceği temel malzemeleri sunmakta, onun için sosyolojik valiz işlevi görmektedir. Bütün bu alt yapıyla hazır olan Şeriati'nin düşüncelerini ifade etmek için eleştirel teorinin söylemlerinden faydalanarak çağdaş ve güncel bir dil kullanmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Eleştirel teori Şeriati 'de düşüncelerini içine doldurduğu bir kap veya mesajını ileticek bir araç konumundadır.

Eleştirel teorinin dini, insanın ve toplumun özünü bozan bir sömürü aracı şeklinde ele alan yaklaşımına karşılık Şeriati dini, tevhit ve şirk temelinde değerlendirmekte tevhit dinini toplumsal adaletin ve iyiliğin dini, şirk dinini ise toplumsal sömürünün ve kötülüğün dini olarak

yorumlamaktadır. Dolayısıyla eleştirel teorinin din anlayışı Şeriatî'nin şirk dinine karşılık gelmektedir. Sınıfsal yapıdaki ayrışmaları mülkiyet ilişkileri üzerinden ele alan Şeriatî, mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümün sınıfsal tabakalaşmayı ortaya çıkardığını düşünmektedir. Mülkiyet ilişkilerinde dönüşüme neden olan üretim araçlarındaki farklılaşma toplumsal mülkiyetten özel mülkiyete evrilmiştir. Söz konusu dönüşümü Habil ve Kabil meselesiyle temellendiren Şeriatî, toplumsal tabakalaşmanın şirk diniyle meşrulaştırıldığını ve sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Yoğun mekanik süreçlerin toplum hayatına girmesiyle birlikte insanın ruhsal yapısında meydana gelen krizi yabancılaşma kavramıyla ele alan Şeriatî bu noktada eleştirel teoriyle benzer düşünmektedir. Ancak Şeriatî, yabancılaşma kavramını kültürel bağlamda da kullanarak kültürel yabancılaşmanın bütün Doğulu, Müslüman ve ezilen toplumları kapitalizme karşı savunmasız bir duruma soktuğunu belirtmiş ve bu durumu oldukça tehlikeli görmüştür. Şeriatî, kapitalizm karşıtlığında Marksizm'i değerlendirirken de kapitalizmi görünür kılan eleştirel düşünceyi önemli görmekte fakat özellikle Marksizm'in, Avrupa dışında kapitalizmin sömürsüne maruz kalan Müslüman ve diğer ezilen halkları görmezden gelen tavrına karşı çıkmaktadır. Ayrıca Marksizm ve kapitalizmin maddeci zihniyetinin aynı felsefi ve düşünsel kaynaktan beslendiğini ileri sürmektedir.

Şeriatî toplumsal yapı ve değişimi iki kavram üzerinden açıklamaktadır: tevhit ve şirk. Bu kavramlar sadece ve basitçe Allah'ın eşsiz birliğini izah etmek için değil, aynı zamanda toplumsal düzen ve işleyişi açıklayan asıl iki kavramdır. İnanç ve toplumsal yapı arasında bir karşılıklılık ve nedensellik ilkesi mevcuttur. Tevhit toplumsal birliği ve bütünlüğü şirk ise toplumsal parçalanmayı ve tabakalaşmayı göstermektedir. Sonuçta dini inanç biçimi ile toplumsal yapının biçimi aynı şeye işaret etmektedir. Şeriatî'nin dini, toplumsal yapı ve değişimde merkezi bir konumda ele alması, toplumsal yapı ve din arasında kurduğu bu ayrılmaz bağ onu eleştirel teoriden ayırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (çev.Nihat Ülner,Elif Öztarhan). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Akhavi, S. (2018). "Ali Şhariatî". Oxford University Press. pp 85-103.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi* (çev. Ü.Hüsrev Yolsal). İstanbul: Sol Yayınları.
- Byrd, D.J. (2020). "Ali Şhariatî and The Theology of Islamic Socialism: Towards A Post Metaphysical Alternative". Vol. 24,1-28.
- Coser, L.A. (2008). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. (çev. Himmet Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Feuerbach, L. (2008). *Hıristiyanlığın Özü*. (çev. Oğuz Özügül). İstanbul: Say Yayınları.
- Horkheimer, M. (1998). *Akıl Tutulması*. (çev. Orhan Koçak). İstanbul: Metis yayınları.
- Horkheimer, M. (2005). *Geleneksel ve Eleştirel Kuram*. (çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2017). *Sosyoloji Tarihi*. c.1. Ankara: Anı Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2008). *Frankfurt Okulu*. İstanbul: Anı Yayınları.
- Mahdavi, M. (2014). "One Bed and Two Dreams? Contentious Puplic Religion in The Discourses of Ayatollah Khomeini and Ali Şhariatî". Vol.43(1): 25-52.
- Marx, K. (2010). *Kapital*. c.1. (çev. Nail Satlıgan- Mehmet Selik). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2008). *Komünizm ve Hakkında Yazılanlar*. (çev. Nail Satlıgan). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2013). *Alman İdeolojisi*. (çev. Tonguç Ak, Olcay Geridönmez). İstanbul: Evrensel Basın Yayın.
- Nietzsche, F. (2014). *Deccal*. (çev. Firuzan Gürbüz). İstanbul: Sis Yayıncılık.
- Paden, W.E. (2008). *Kutsalın Yorumu*. (çev. Abdurrahman Kurt). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

- Proudhon, P.J. (2010). Mülkiyet Nedir. (çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Kültür Yayınları.
- Rahnema, A. (2005). Müslüman Ütopya. (çev. İhsan Toker). Ankara: Hece Yayınları.
- Roshan, A., Beheştî, S. (2007). "Ali Şhariatî on Alienation and The Return to The Self: An Assessment of His Critics". Vol. 14(3):53-73.
- Şeriati, A. (1990). Ümmet ve İmamet. (çev. Ahmet Sait). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (1997). İnsan. (çev. Şamil Öcal). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2008). İslam ve Sınıfsal Yapı. (çev. Doğan Özlük). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2015). Şehadet. (çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016). Marksizm. (çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017a). Dine Karşı Din. (çev. Doğan Özlük). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017b). Anne Baba Biz Suçluyuz. (çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017c). Aydın. (çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018a). Dünya Görüşü ve ideoloji. (çev. Kenan Çamurcu). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018b). Medeniyet Tarihi. c.2. (çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018c). Yeni Çağın Özellikleri. (çev. Hicabi Kırılancı). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018d). Bilinç ve Eşekleştirme. (çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018e). İslam Nedir Muhammet Kimdir. (çev. Murat Demirkol). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018f). İslambilim. c.1. (çev. Hicabi Kırılancı). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2019a). Medeniyet Tarihi. c.1. (çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2019b). Dinler Tarihi. c.2. (çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2019c). Dinler Tarihi. c.1. (çev. Ejder Okumuş). Ankara: Fecr Yayınları.
- Tariq, M.M. (2013). "Ali Şhariatî's of Islamic Modernity". Vol: VIII. No:3 pp 335-345.
- Toker, İ. (2011). "İslam ve Sosyoloji: Ali, Şeriati' nin Yaklaşımları Çerçevesinde Eleştirel Bir Giriş". Eski Yeni Dergisi, 22, 61-69.
- Wallace, R.A., Wolf, A. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. (çev. Leyla Elburuz, Rami Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (2019). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü. (çev. Milay Köktürk). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

**Ali Shariati and His Intellectual World
in the Context of Critical Theory**

Research Article

Fatma ŞAKAR

Ph.D. Candidate, Department of Philosophy and
Religious Sciences, Faculty of Theology, İnönü
University, fatmasakar276@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1835-8134

DOI: 10.5281/zenodo.10570911

ABSTRACT

This study aims to explore the position of Ali Shariati within critical theory. The introduction, along with a general and concise approach, discusses the prominent characteristics of critical theory. Ali Shariati is subsequently examined in greater detail as the central theme of the study. The focus is particularly on the key concepts highlighted in critical theory and Shariati's discourse, such as capitalism, alienation, class structure, and religious notions. In this context, Shariati's own works and existing studies are scrutinized alongside critical theory-related research to elucidate the relationship between Shariati and critical theory. Thus, the study delineates the fundamental concepts of critical theory from Shariati's perspective, highlighting the points of departure between his views and the theory. The significance of the study lies in Shariati's approach to critical thinking based on the Quran and his interpretation of Islam as an integral part of a dialectical process. Additionally, Shariati's attribution of significant meanings to religion in the shaping of the societal structure, particularly in the relationship between religion and society, using concepts such as Habil and Kabil, tawhid, and shirk during the process of societal formation, is noteworthy. In conclusion, the study reveals that Shariati reinterprets his dialectical understanding of self, nature, history, and Islam as a Muslim within the discourse of Western critical theory.

Keywords: Ali Shariati, Critical theory, Religion, Habil and Kabil, Tawhid and Shirk

Körfez Savaşından 2000 Yılına Kadar Türkiye-ABD Stratejik Ortaklığının Savunmacı Realizm Bağlamında İncelenmesi

Araştırma Makalesi

Hatice Kübra TABAN EFE

T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve
Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Öğrencisi,
htkubra@yahoo.com,
ORCID: 0009-0008-2346-1543
DOI: 10.5281/zenodo.10570932

ÖZET

Savunmacı Realizm, uluslararası ilişkilerde bir teorik yaklaşım olarak, devletlerin güvenlik ve hayatta kalma odaklı çıkarlarını vurgular. Bu teoriye göre, devletler, dış politika kararlarını ulusal güvenliklerini koruma amacıyla alır ve stratejik çıkarlarını gözetirler. Öte yandan Türkiye ve Amerika stratejik konumları ve ekonomik etkileri ile önemli birer oyuncu olarak öne çıkmaktadır. Her iki ülkenin de uluslararası ilişkilerdeki rolü, bölgesel istikrar ve küresel güvenlik açısından kritik önem taşımaktadır. Uluslararası ilişkilerdeki dinamikler ve değişen koşullar, her iki ülkenin de politikalarını ve pozisyonlarını sürekli olarak gözden geçirmelerini gerektirmiştir. Bu bağlamda bu çalışma Körfez Savaşı'ndan 2000 yılına kadar Türkiye- Amerika stratejik ortaklığının Savunmacı Realizm bağlamında incelenmesini amaçlamaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Körfez Savaşı, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında gerçekleşmiş ve Türkiye, ABD liderliğindeki koalisyonla destek vermiştir. Bu, Savunmacı Realizmin temel prensiplerinden biri olan kolektif güvenliğin bir örneğidir. Türkiye, ABD ve diğer müttefiklerle birlikte çalışarak bölgesel istikrarı korumayı ve Irak'ın saldırgan eylemlerine karşı koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Türkiye, ABD, Savunmacı Realizm, Körfez Savaşı

GİRİŞ

Ülkelerin dış politikaları belirlenirken, uluslararası sistemde etkin bir rol oynamak ve kendi çıkarlarını maksimize etmek temel hedefler arasındadır. Bu çıkarlar, ekonomi, güç ve güvenlik gibi unsurlar üzerine kuruludur. Her ülke, uluslararası alanda söz sahibi olmak ve sistemi kendi yararına kullanmak ister. Günümüz dünyasında ulusal güvenliğe dar bir bakış açısı yerine ekonomik rekabet/savaş ön plana çıkmış ve bunlar tüm ülkelerin/toplumların güç algılarının merkezinde yer almıştır. Bu durum başarılı sayılsa da dünya kaynaklarının orantılı

kullanımı, uluslararası iş birliği, ülkeler arası rekabet ve savaş yerine ekonomik büyümenin önemi gibi konular hala tartışılmaktadır. Bu bağlamda ekonomik alanda karşılıklı dayanışma ve iş birliği, ülkeler arasındaki rekabeti ve çıkar çatışmalarını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Türkiye'nin uluslararası gelişmelere verdiği yanıtlar ve oluşturduğu politikalar, çeşitli güç yapılandırılmaları ve sistemik özelliklerin etkisi altında şekillenmektedir. Bu politikalar, özellikle Türkiye'nin sınırları dışında gerçekleşen uluslararası politikanın dinamiklerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Türkiye'nin 2000'li yıllar öncesindeki dış politikası Realist teori bağlamından daha ziyade savunmacı bir politika takip ettiği 2000'li yılların başından itibaren bölgesel ve küresel koşullardaki değişimlere göre ya saldırgan ya da savunmacı realist yaklaşımların benimsendiği yeni bir dış politika karakterinin oluştuğu görülmektedir. Özellikle 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve ardından gelen Körfez Savaşı, Orta Doğu bölgesinde büyük bölünmelere neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın ardından ABD, bölgeye müdahale ederek BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a karşı siyasi, ekonomik ve askeri yaptırımlar uygulamasına öncülük etmiştir. Türkiye bu konuda Batıyla birlikte hareket etmiş ve BM'nin tüm kararlarına harfiyen uymuştur. Bu tarihten sonra Türkiye, 2000'li yıllara kadar hem yüksek çıkarlara hem de belirleyici güç kapasitesine sahip olduğu bazı dikkate değer istisnalar (örneğin Kıbrıs) dışında, dış politikada genellikle ABD'nin liderliğini takip etmiştir. Bu bağlamda bu çalışma, tüm bu faktörleri dikkate alarak Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde dış politika kararlarının oluşumu ve uygulamasını, özellikle Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan süreçte ortaya çıkan dış faktörleri Savunmacı Realizm teorisi bağlamında incelemektedir. Türkiye-ABD ilişkilerini Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan süreçte dış faktörleri Savunmacı Realizm teorisi bağlamında incelemek önemli bir perspektif sunabilir. Bu perspektif, Türkiye'nin dış politika tercihlerini, güvenlik politikalarının ve çıkarlarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Çalışma kapsamında öncelikle Realizm ve Savunmacı Realizm kavramlarının içerikleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra ise Türkiye ve Amerika'nın tarihsel ilişkisi ve Türkiye'nin güncel bölgesel konumu ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin Körfez savaşındaki rolü ve Amerika ile iş birliği dönemi ve savaş sonrası dönemde Türkiye-Amerika ilişkileri ve stratejik ortaklık konuları ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan süreçte Türkiye-ABD ilişkileri Savunmacı Realizm kavramları çerçevesinde anlamlandırılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde dış politika kararlarının oluşumunu ve uygulamasını, özellikle Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan süreçte ortaya çıkan dış faktörleri Savunmacı Realizm teorisi bağlamında incelemektir. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki soruların yanıtları aranmaktadır:

- Uluslararası ortamın anarşik doğası, devletlerarasındaki maddi güç kapasitesinin dağılımı ve jeopolitik konumları dış politikada nasıl kısıtlayıcı ve kolaylaştırıcı faktörler olarak hareket etmektedir?
- Savunmacı Realizm Türkiye-Amerika ilişkilerini açıklamada nasıl uygulanabilir?
- Körfez Savaşı'ndan 2000'li yıllara kadar olan süreçte Türkiye-Amerika ilişkilerine Savunmacı Realizm bağlamında nasıl bakılabilir?

Araştırma kapsamında, Türkiye-ABD ilişkileri, Savunmacı Realizm teorisi, ve belirlenen dönemdeki dış faktörlerle ilgili makaleler, kitaplar ve konferans bildirileri taranmıştır. Literatür

taraması, çeşitli elektronik veri tabanları, kütüphaneler ve akademik kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Dış faktörlerin Savunmacı Realizm teorisi bağlamında analizi için, literatürdeki çalışmalar üzerinden çeşitli ana temalar belirlenmiştir. Bu temalar, güç, güvenlik, çıkarlar ve uluslararası sistemdeki güç dengesi gibi Savunmacı Realizm prensipleri etrafında organize edilmiştir. Belirlenen dönemdeki dış faktörlerin, Savunmacı Realizm perspektifi altında nasıl etkileşimde bulunduğunu anlamak için, her bir dış faktör ayrı ayrı incelenmiştir. Bu analiz, Türkiye-ABD ilişkilerindeki değişimleri, çatışma noktalarını ve iş birliği alanlarını vurgulamayı amaçlamaktadır.

1. Savunmacı Realizm Perspektifinden Türkiye-Amerika İlişkileri

1.1. İki Ülkenin Uluslararası Sistemdeki Konumları ve Güç Dengesi

Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri dünya haritasında stratejik konumları ve ekonomik etkileri ile önemli birer oyuncu olarak öne çıkmaktadır. Her iki ülkenin de uluslararası ilişkilerdeki rolü, bölgesel istikrar ve küresel güvenlik açısından kritik önem taşımaktadır. Çalışmanın bu başlığında, Türkiye ve ABD'nin uluslararası konumu, tarihleri, ekonomik güçleri, askeri kapasiteleri ve diplomatik ilişkileri göz önüne alınarak, küresel düzeydeki güç dengesi içindeki yerleri analiz edilecektir.

ABD, küresel politik, ekonomik ve askeri güç dengelerinde etkin bir rol oynamaktadır. 20. yüzyılın başlarında, gücünü ve uluslararası nüfuzunu giderek artıran ABD, Birinci Dünya Savaşı'nda doğrudan savaşa katılmasa da, savaşın bitiminde kritik diplomatik roller üstlenmiştir. 1929'daki Büyük Buhran'a karşın, ABD ekonomik büyümesine ve güçlenmesine devam etmiştir. Tarafsızlık beyanına rağmen, 1941'den itibaren Müttefik Devletler ile birlikte savaşan ABD, savaştan ekonomik anlamda güç kazanarak ayrılmıştır. Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde, hegemonik bir süper güç olarak öne çıkmıştır (İnsamer, 2023). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Büyük Britanya'nın yerini alarak, Sovyet tehdidine karşı "özgür dünyanın lideri" rolünü benimsemiştir. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi kurumların kuruluşu, ABD'nin küresel etkisini pekiştiren ittifaklar temelinde bir strateji olarak belirlenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, ABD tek süper güç olarak konumunu korumuş, ancak stratejisini, daha bağımsız bir yön alacak şekilde ayarlamıştır (Değirmencioğlu, 2007: 71). Soğuk Savaş sonrası dönemde, kendi başına ilerleme eğilimi göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bir anda kendisini küresel gücün ve uluslararası sistemin nüfuzunun pençesinde bulmuş ve bu gücün sarhoşluğuyla Avrasya, Kafkasya ve özellikle Ortadoğu'ya yönelik politikalarını şekillendirmeye çalışmıştır. ABD aynı zamanda küresel barışı tehdit eden unsurlarla tek başına mücadele etmeyi istemiştir. Çünkü ABD'nin bu dönemde yürüttüğü dış politika stratejisi, ikinci bir güçlü devlete herhangi bir müsaade vermemiştir (Ercan ve Ayata, 2018: 117). Bu da ona küresel olaylara müdahale etme yeteneği sağlamış ve uluslararası gücünü pekiştirme fırsatı sunmuştur. ABD'nin küresel siyasi ve güvenlik duruşu ekonomik duruşundan daha dinamik bir şekilde değişmektedir. ABD, Avrupa ve Asya'daki müttefiklerinin yanı sıra dünyanın tüm bölgelerindeki ortaklarına dayanan ve düzenleyici uluslararası siyasi ve ekonomik kurumların çoğunun ilke ve faaliyet mekanizmaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olan küresel bir güç olmaya devam etmektedir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Varşova Paktı Örgütü ve Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi'nin tasfiyesi ve uluslararası komünist hareketin ideolojik ve siyasi yenilgisi sonrasındaki durumla

karşılaştırıldığında, küresel ABD'nin dünyadaki siyasi, ideolojik ve değersel etkisi halihazırda önemli ölçüde azalmış ve birçok açıdan azalmaya devam etmektedir. Bu kısmen, birçok ülkedeki elitlerin ve toplumların, 1990'larda ve 2000'lerin başında onlar için bir siyasi sistemi organize etmede bir tür model olarak hizmet eden liberal değerlerin ve siyasi ilkelerin Amerikan versiyonuyla ilgili hayal kırıklığı yaşamasından kaynaklanmaktadır (Voitolovskii, 2021: 396). Ancak yine de günümüzde hala küresel siyasette en önemli aktörlerden biridir. Ülke, dünyanın en büyük ekonomisine, en güçlü askeri gücüne ve en gelişmiş teknolojik kapasitesine sahiptir. Ayrıca, BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olarak uluslararası sistemin önemli bir parçasıdır.

Türkiye ise coğrafi konumu itibarıyla Asya ve Avrupa'nın kesişim noktasında bulunmasıyla stratejik bir öneme sahiptir. Hem Orta Doğu'nun hem de Avrupa'nın kapılarına yakın olması, Türkiye'yi enerji nakliyat rotalarının kesişim noktası haline getirmektedir. Türkiye ekonomisi, dinamik nüfusu ve endüstriyel altyapısıyla bölgesel bir ekonomik güç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, NATO üyesi olması ve Orta Doğu'da etkili bir diplomasi yürütmesi, Türkiye'nin bölgesel istikrara katkıda bulunmasını sağlamaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ABD'nin olduğu gibi Türkiye'nin uluslararası etkinliği üzerinde bir değişim yaratmıştır. Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'nin jeopolitik önemi azalmamış aksine uluslararası konumu ve bu konumu doğrultusunda oynayacağı rol konusunda yeni bir tartışma başlamıştır (Davutoğlu, 2001: 213). Bugün Türkiye genel olarak Ortadoğu'nun petrol zengini, stratejik açıdan önemli ve nispeten istikrarsız bölgesinde barışın kalesi ve istikrar unsuru olarak görülmektedir. Türkiye, Doğu Akdeniz'deki etkili askeri varlığı ve demokratik milletler arasındaki yararlı katkılarıyla dikkat çeker (Key, 1952: 42). Siyasi küreselleşme akımlarının son zamanlardaki yönü çerçevesinde, özellikle adaletin egemenliği, demokratik gelişmeler ve temel insan haklarına saygı alanlarında, şeffaflık ve sorumluluk gibi temel yönetim prensiplerinin benimsenmesi ve hayata geçirilmesi açısından büyük adımlar atılmıştır. Küreselleşmenin güvenlikle ilintili politik yönleri, Türkiye'yi uluslararası terörizme karşı mücadele, silahların yayılmasının önlenmesi, göçmen kaçakçılığı, uyuşturucu trafiği, organize suçlar, insan ticareti, yolsuzlukla mücadele ve terörizmle savaş gibi meseleleri daha geniş çapta ve derinlikli şekilde ele almak için zorlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin hem bölgesel hem de global düzeyde iş birliği ve liderlik yapmasını teşvik etmiştir (Bayar, 2006: 141).

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri, uluslararası arenada güç dengeleri açısından kritik öneme sahip devletler olarak tanımlanmaktadır. Her biri kendi coğrafi bölgelerinde ve küresel sahnede stratejik ve ekonomik güçlerini belirleyici bir şekilde kullanmaktadır. İki ülkenin politikaları ve stratejik konumları, değişen global koşullarla uyumlu olarak sürekli bir yeniden değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. ABD ve Türkiye'nin köklü ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından daha somut bir ittifak halini almıştır. Bu süreçte, her iki devlet de ortak savunma stratejileri ve güvenlik kaygıları üzerinde yoğunlaşarak, Sovyet Birliği'ne karşı bir savunma bloğu oluşturmayı amaçlamış ve bu amaçla ABD'nin uluslararası düzende liderliği altında Sovyet tehdidine karşı birleşmişlerdir. Türkiye'nin jeopolitik konumlanışı, özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD için stratejik bir önem arz etmiştir. Türkiye'nin Batı odaklı dış politika yaklaşımı ve bu dönemdeki güvenlik endişeleri, ABD'nin dış politikasına yön vermiştir. Ayrıca, ABD ekonomisinin ihtiyaçları iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır (Doğan, 2019: 134). ABD ile Türkiye arasındaki ilişkileri pekiştiren diğer bir faktör ise İkinci Dünya Savaşı sonrası

ortam ve Sovyetler Birliği'nin toprak talepleridir. ABD'nin temel hedefleri arasında stratejik kaynakların kontrolü ve yayılmasını engellemek bulunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin jeopolitik konumu, Sovyetler Birliği'nin ideolojik ve bölgesel yayılmasını sınırlandırma açısından kritik bir önem taşımış ve böylece ABD, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de Sovyet yayılmasına karşı bir bariyer olarak Türkiye'yi desteklemiştir (Atmaca, 2014: 20-21). İki ülke arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Soğuk Savaş boyunca sıkı bir güvenlik odaklı ittifak sürdürülmüştür. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yeni uluslararası düzenin ortaya çıkışı paralel olarak, ortak anlayış ve hedefler azalmış, Türkiye'nin bölgesel çıkarları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini olumsuz etkileyen faktörlerden biri haline gelmiştir. Türkiye, özellikle son yıllarda artan bölgesel gücüyle kendi politika önceliklerini oluşturmuş ve bu öncelikler, ABD'nin Orta Doğu'daki stratejik çıkarlarıyla çatışma potansiyeli taşımıştır (Doğan, 2019: 134).

Körfez Savaşı'nın bitiminin ardından, Türkiye'nin güvenliğini ilgilendiren savunma ve güvenlik konularında yeni dönemde önemli değişiklikler yaşanmıştır (Molla, 2009: 29-30). ABD'li yetkililerin, Soğuk Savaş sonrası dönemde de Türkiye'nin kendileri için, özellikle Ortadoğu'da öneminin devam ettiği yönündeki düşünceleri, ülkenin Türkiye'deki askeri tesislere ilişkin kararlarında açıkça görülmektedir. 1990'ların başında ABD, savunma bütçesine önemli kısıtlamalar getirdi ve özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı Soğuk Savaş sırasında ülke dışında kurulan üslerin sayısını önemli ölçüde azaltmaya karar verdi. Türkiye'de kapatılması planlanan Amerikan askeri tesisleri, NATO'nun savunma planları kapsamında Sovyetler Birliği'ne karşı kurulmuş, nükleer silah taşıyabilen askeri uçakların konuşlandırıldığı askeri üslerdir (Aykan, 1996: 345-346). Öte yandan ABD, Ortadoğu'ya daha yakın olan ve Doğu Akdeniz'e bakan İncirlik üssünü elinde tutmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin stratejik konumunun değerinin azaldığına dair endişe ve tereddütler, kısa süre sonra başlayan Körfez Krizi ile sona ermiştir (Park, 2005:129). Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik konumu, ABD'nin bölgedeki eylemlerinde Türkiye'nin önemini bir kez daha ortaya koymuştur (Sayari, 1997: 206). Ayrıca Türkiye'nin demokratik hukuk normlarına dayanan yönetim biçimi "model ülke" olarak Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinin istikrarı açısından ABD için önemlidir (Sönmezoglu, 2006:39). Türkiye'nin Balkanlar bölgesindeki barışı ve istikrarı teşvik etme yönündeki çabaları, özellikle aktif olarak katılım gösterdiği barışı koruma operasyonlarıyla, ülkenin ABD için stratejik önemini belirgin bir şekilde vurgulayan önemli faktörler arasında yer almaktadır (Abramowitz, 2000:8).

Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel sürecinde, ekonomi, demokrasi, insan hakları ve Türkiye'nin komşularıyla olan ikili ilişkileri gibi konular, daha önce ikili ilişkilerde öne çıkmayan, ancak 1990'lı yıllarla birlikte en önemli sorunlardan biri haline gelen gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bu dönemde, özellikle Türkiye'deki Kürt meselesi ve insan hakları ihlalleri, yanı sıra Ermenistan, İran, Irak ve Yunanistan ile olan ilişkiler, ABD'deki çıkar grupları ve lobiler tarafından sıklıkla gündeme getirilmiş, bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinde çeşitli sorunlara yol açmıştır (Kirişçi, 2002:214-226). Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bölgesel istikrarsızlık, ABD'nin ulusal çıkarları açısından önemli tehditlerden biri olarak algılandığından, ABD'nin Türkiye'den bu tür beklentilerde bulunması mantıklı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak Türkiye açısından, iç siyasi sorunlar ve bölgesel çıkarlar ve

kaygılar nedeniyle, ABD'nin beklentilerinin tam anlamıyla karşılanamadığı görülmektedir. Soğuk Savaş döneminden itibaren, Türk-Amerikan siyasi ilişkileri zaman zaman gerilimli bir hal almış, ancak iki ülke arasındaki temel yapı olan askeri iş birliği devam etmiştir. Yine de, bu durum askeri ilişkilerin sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle, 1990'ların ilk yarısında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bölücü gruplara yönelik gerçekleştirdiği askeri operasyonlar sırasında iddia edilen insan hakları ihlalleri, Türk-Amerikan ilişkilerini sadece siyasi alanda değil, aynı zamanda diplomatik ve insan hakları boyutlarında da olumsuz yönde etkilemiştir (Molla, 2009: 31).

1990'lı yıllarda, Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan en önemli bölgesel çıkar çatışmalarından biri, Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni durumla ilgilidir. Körfez Krizi'nin ardından Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'a uygulanan ambargo, Türkiye'yi, savaş öncesi dönemde Irak'ın en önemli ticaret ortağı olarak ciddi şekilde olumsuz etkilemiştir. Körfez Savaşı sonrası ekonomik kayıplarını telafi etmek için beklediği ekonomik yardımı alamayan Türkiye, sonuç olarak Irak'a yönelik yaptırımların hafifletilmesi ve dolaylı ticaretin yapılabilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Türkiye ile Irak arasında, BM Güvenlik Konseyi kararlarına rağmen sürdürülen sınır ötesi ticaret, ABD yönetimi tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Bu faaliyetler, Türkiye'nin bölgedeki Amerikan politikası ve çıkarlarıyla çelişen bir durum yaratmış, fakat 1996 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'la sınırlı ticarete izin vermesiyle bu ticaret hukuki bir zemin kazanmıştır (Kirişçi, 2000:46). Ayrıca, Körfez Savaşı sonrası Kuzey Irak'taki Kürtlerin Saddam Hüseyin rejiminin baskısından korunması amacıyla bölgede yaşanan gelişmeler, Türkiye'de rahatsızlık yaratmıştır. Bölgedeki Kürt grupların bağımsız bir devlet kurma yönündeki ayrılıkçı eylemleri ve ABD'nin bu gruplarla kurduğu ilişki ve onlara sağladığı yardım, Türkiye'nin bölgesel çıkarları ve güvenliği konusunda endişelerini artırmıştır (Molla, 2009: 32).

1.2.Savunmacı Realizmin Türkiye-Amerika İlişkilerini Açıklama Gücü

Savunmacı Realizm, uluslararası ilişkilerde devletlerin temel amacının güvenlik ve hayatta kalma olduğunu öne süren bir teorik yaklaşımdır (Battır, 2020: 147). Bu bağlamda, Türkiye-Amerika ilişkilerini Savunmacı Realizm açısından değerlendirmek, her iki ülkenin ulusal güvenlik çıkarlarına odaklanan stratejik hesaplamalarını anlamak açısından önemlidir. Devletlerin politikaları ve tehdit algılamaları, uluslararası sistemde güç veya güvenlik aramalarına göre farklılık göstermektedir. Bir devletin sistemdeki gücünü artırmak istemesi, sistemin güvenliğini sağlamak isteyen diğer devletlerden gelen bir tehdit olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda sistemi elinde bulunduran güçlü devletler, sistem içinde başka bir gücün ortaya çıkmasını engellemeye çalışacakları için statükocu devletler de güç peşinde koşan devlet için tehdit oluşturacaktır (Tok, 2018: 18). Türkiye Cumhuriyeti, savunma amaçlı realpolitik güvenlik kültürünü Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras almıştır. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan bu yana Osmanlı İmparatorluğu, toprak bütünlüğünü korumaya ve imparatorluğu Avrupa'nın emperyal güçlerinin toprak tecavüzlerine karşı korumaya odaklanmıştır. Bu mantık, son dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun güçler dengesi uygulamalarını kesin biçimde şekillendirmişti. İmparatorluk ne zaman belirli bir Avrupalı gücün yayılmacı toprak talepleri altına girse, Osmanlı yöneticileri diğer Avrupalı güçlerin yardımını güvence altına almak için ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı ve yirminci yüzyılın ilk yirmi yılı, Osmanlı yöneticilerinin o zamanın

Avrupalı büyük güçlerini birbirine düşürmeye yönelik çeşitli girişimleriyle doludur. Bu tür uygulamalar, Ankara hükümetinin 1919-1922 yılları arasındaki Kurtuluş Savaşı sırasındaki dış politika uygulamalarında da görülmektedir (Oğuzlu ve Han, 2023: 63).

ABD ile Türkiye arasında ittifak kurulması, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile askeri ve ekonomik bağların kurulmasıyla başlamıştır. Ancak ittifak Türkiye'nin 1952'de NATO üyesi olarak kabul edilmesiyle son şekli resmi bir hüviyet kazanmıştır. Türkiye'nin 1940'ların sonunda NATO üyeliğine başvurma kararı alması ve ardından Türk-Amerikan ilişkilerinde zaman zaman yaşanan krizlere rağmen ittifak içinde kalması, Türkiye'nin güvenliği önceleyen dış politika duruşu izleme yeteneğine bağlanmaktadır. Uluslararası sistemde, bir yanda ABD liderliğindeki batı kampı, diğer yanda Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu kampı arasında sıkı bir kutuplaşma vardır. Savaş sonrası Sovyet liderliğinin Boğazlar ve Doğu Anadolu'daki toprak talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye, muzaffer müttefik güçlerle güvenlik iş birliği aramaya karar vermiştir. Türkiye'nin güç kapasitesi Sovyet meydan okumasını tek başına savuşturmaya yetmediğinden Batılı güçlerle ittifak mevcut en iyi seçenek gibi görünmüştür (Yılmaz, 2012: 15-16). Görüldüğü gibi Türkiye ve ABD, NATO üyeliği çerçevesinde stratejik bir ortaklık içindedirler. Bu ittifak, Savunmacı Realizmin vurguladığı kolektif güvenlik anlayışını yansıtarak, üye ülkelerin birbirlerine karşı taşıdığı güvenlik sorumluluğunu güçlendirir.

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonraki ilk yıllarda Türkiye'nin dış politikasına realist bir bakış açısıyla bakıldığında, geleneksel savunmacı duruşunun değişmediğini görebiliriz. Ancak etkileşim alanlarının genişletilme sürecinin başladığı aşıkardır. 1990'lı yıllarda Türk dış politikasının dönüşümünde iki önemli olay önemli rol oynamıştır. Birincisi, Birinci Körfez Savaşı'ndan (1990-1991) sonra Türkiye-Irak sınırında bölgesel düzeyde yaşanan gelişmeler, ikincisi ise Irak'ın dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan her iki Türk cumhuriyetiyle ilişkilerin geliştirilerek potansiyel etkileşim alanlarının genişletilmesine yönelik adımlardır (Battır, 2020: 148). Türkiye'nin Birinci Körfez Savaşı'ndaki konumu, Türk dış politikasının evrimi açısından değerlendirildiğinde, geleneksel yaklaşımlarda belirgin bir kırılmanın ortaya çıktığı ifade edilebilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, ABD ve Avrupa ile ilişkilerini güçlendirme çabalarını arttırarak ve BM ile uyumlu politikalar benimseyerek kendisini güvenilir bir müttefik olarak konumlandırmaya çabalamıştır. Bu süreç, Türk dış politikasının daha önceki geleneksel çerçevesinden uzaklaşıp uluslararası ilişkilerde etkin bir rol oynama arzusunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu olumlu girişimlere rağmen, Körfez Savaşı sırasında Kuzey Irak'ta yaşananlar, Türkiye'yi orta ve uzun vadede üç önemli sorunla karşı karşıya bırakmıştır. İlk olarak, bu bölgeden Türkiye'ye yönelik yoğun mülteci akışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve politik sorunlar göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci olarak, Kuzey Irak'ta ABD destekli olarak ortaya çıkan Kürt yönetiminin güçlenmesi, gelecekte Türkiye için potansiyel bir tehdit oluşturabilecek bir durumu beraberinde getirmiştir. Üçüncü olarak, Irak'taki siyasi istikrarsızlık, terör örgütü PKK'nın bölgedeki faaliyetlerini genişletmesine yol açarak Türkiye'ye yönelik güvenlik tehditlerinin artmasına neden olmuştur (Turan, 2012:195-196). Körfez Savaşı'ndan bu yana bölgede ortaya çıkan ve ulusal güvenliğe tehdit olarak algılanan yapılarla mücadele için uluslararası desteğe ihtiyaç duyulduğu ve bu desteğin ancak dünya gücü ABD, BM, NATO ve AB ile iş birliği ile sağlanabileceği düşüncesi bu dönemde Türk dış politikasına hâkim olmuştur. Bu bağlamda

atılan adımlar, Türkiye'nin bölgesinde güvenliğe önem verdiğini ve ABD ile ilişkilerinde Savunmacı Realizm ilkelerini benimsediğini ortaya koymaktadır (Battır, 2020: 149). Dolayısıyla Savunmacı Realizm, Türkiye-Amerika ilişkilerini açıklamak için kullanılabilir bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, iki ülkenin ortak güvenlik çıkarları ve tehdit algılamaları çerçevesinde şekillenen ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur.

1.3.Stratejik Ortaklığın Geleceği ve Potansiyel Riskler

Türkiye'nin dış politikasının önemli bir kısmını ABD ile ilişkiler oluşturur. Türkiye özellikle Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun Doğu kanadı içerisinde yer almış ve jeopolitik konumu nedeniyle stratejik bir önem kazanmıştır. Türkiye'nin bu stratejik önemi ABD ile olan ilişkilerinin şekillendirilmesinde temel faktörlerden birisi haline gelmiştir. Fakat Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye'nin stratejik önemi, kısa bir süre de olsa, sorgulanmaya başlanmış ve artık ABD'nin Türkiye'ye ihtiyacının kalmadığı yönünde yorumlar yapılmaya başlanmıştır (Önal, 2005: 151). Soğuk Savaş sonrası dönemin belirsizliği, 1990'lı yıllarda uluslararası ilişkilere ilişkin küresel ve bölgesel tahminlerin yapılmasının yanı sıra ikili ilişkilerin geleceğinin tahmin edilmesini de zorlaştırmıştır. Türkiye-ABD ilişkileri açısından bakıldığında kırk beş yıldır Sovyet tehdidi ve askeri güvenlik etrafında oluşan ilişkinin nasıl ve hangi yönde gelişeceği Türk dış politika yapımcılarının aradığı temel sorulardan biri olmuştur. Uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan bu belirsizlik ortamı, kısa sürede yerini Soğuk Savaş döneminde ertelenen veya bastırılan yerel ve bölgesel çatışmalara bırakırken, Türkiye-ABD ilişkilerinin hangi parametrelerde şekilleneceği de netleşmiştir. 1990'lı yılların başında ilişkinin yönünü ve içeriğini belirlemek için kullanılan güçlendirilmiş ortaklık kavramı giderek terk edilmiş ve Başkan Bill Clinton Kasım 1999'dan itibaren Ankara ile Washington arasındaki yoğun ve çok yönlü ilişkiyi, stratejik ortaklık olarak tanımlamıştır (Ovalı, 2019: 164). Ancak ABD'nin Irak'a müdahale planıyla stratejik ortaklık tezi sekteye uğramıştır.

ABD'nin Irak müdahalesi öncesi Türkiye ve ABD arasında gerçekleştirilen müzakereler sırasında Ankara'nın karşı tarafa dayatmak istediği üç önemli konu vardı. Birincisi, operasyon sonrasında Türkiye'nin uğrayacağı ekonomik kayıpların tazmin edilmesi, ikincisi ise operasyonun Türkiye topraklarından hangi şartlarda ve izinlerle gerçekleştirileceğiydi. Üçüncü konu ise Türk tarafının, operasyon sırası ve sonrasında olup bitenleri izlemek ve gerekirse her türlü önlemi almak amacıyla Kuzey Irak'ta askeri güç bulundurulması talebiydi (Park, 2003: 14). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 2003'te Irak'a yapılacak bir operasyon sırasında ABD birliklerinin Türkiye'de konuşlandırılmasını talep eden bir tezkereyi reddetmesi, Washington'un "stratejik ortaklık" anlayışının yara alması olarak görülmüş ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gergin bir aşamaya geçişinin başlangıcı olmuştur (Bryza, 2008: 70). 1 Mart 2003 tezkeresi bu tarihten sonra ilişkilerin gidişatına yön veren ve tarafların hem normalleşme adımlarında hem de gerginlikte sürekli telaffuz edeceği ve vurgulayacağı bir pozisyonda konumlanmıştır. Bu beklenmedik gelişme sadece Türk kamuoyunda infiale yol açmakla kalmamış Türk-ABD stratejik ortaklığının temellerinin değiştiği ve Türk kaygılarının giderek arttığı bir dönemin başlangıcı olmuştur (Ovalı, 2019: 169).

Önal'a (2005: 168-171) göre, bu olaylar ikili ilişkilerde güvensizlik ortamı yaratmış ve bu durum ilişkileri tartışmaya açmıştır. Ona göre, Türkiye'nin ABD ile stratejik ortaklığı geçmişte olduğu gibi bugün de tam anlamıyla sağlam bir zeminde değildir. Soğuk Savaş döneminde yaşanan krizler ve günümüzdeki farklılıklar, her iki ülkenin dış politika öncelikleri,

tehdit algıları ve çıkarları arasındaki uyumsuzlukları ortaya koymaktadır. Orta Doğu'daki Irak meselesi, Suriye ve İran politikaları gibi konularda ABD ile Türkiye'nin farklı önceliklere sahip olması stratejik bir ortaklık için engel teşkil etmektedir. Aynı şekilde, Amerika'nın Rusya ile iş birliği ve bölgedeki askeri varlığını güçlendirmesi, Türkiye'nin ABD'ye duyduğu bağımlılığı azaltmıştır. Öte yandan ABD, Türkiye'yi daha çok stratejik konularda iş birliği yapılabilecek bir eksen ülke olarak görmekte, ancak bu iş birliğini tek taraflı bir şekilde biçimlendirmektedir. Sonuç olarak bu gelişmeler, Türkiye'nin ABD ile stratejik ortaklığının karmaşık ve çeşitli zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Geçmişten bugüne yaşanan farklılıklar, bölgesel politika çatışmaları ve AB ile ABD arasındaki uyumsuzluklar, Türkiye'nin bu stratejik ilişkide dengeyi bulma çabalarını karmaşık hale getirmektedir. Gelecekte, Türkiye'nin bu dengeyi nasıl sürdüreceği ve potansiyel risklere karşı nasıl bir strateji izleyeceği zorlaşmaktadır (Önal, 2005: 168-171). Bu bağlamda ortaya çıkabilecek potansiyel risklerden birisi güvenlik ikilemidir. İki ülkenin askeri güçlerini artırması, diğerinin güvenliğini tehdit etmesi olarak tanımlanan güvenlik ikilemi, ilişkilerde önemli bir sorundur. Ayrıca iki ülkenin dış politika öncelikleri son yıllarda farklılaşmaya başlamıştır. Bu durum, ortaklığın geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

SONUÇ

Savunmacı Realizmin Türkiye-Amerika İlişkilerine Uygulanabilirliği

Savunmacı Realizm, Türkiye-Amerika ilişkilerini analiz etmek amacıyla uygulanabilir bir teorik yaklaşım sunmaktadır. Bu perspektif, devletlerin öncelikli hedefinin güvenliklerini sağlamak olduğunu vurgulayan bir temel ilkeye dayanır. Devletler, bu bağlamda dış politika kararlarını ulusal güvenliklerini koruma ve stratejik çıkarlarını takip etme amacıyla şekillendirirler. Savunmacı Realizmin çerçevesinde, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılması, her iki ülkenin güvenlik politikalarını, stratejik tercihlerini ve ulusal çıkarlarını dikkate alarak gerçekleştirilmelidir. Bu yaklaşıma göre, devletler, kendilerini çevrelerindeki diğer devletlerin tehditlerinden korumak için, askeri güç ve ittifak ilişkilerini kullanırlar. Savunmacı Realizm perspektifi, devletler arası ilişkilerin temelde güç odaklı ve hayatta kalma üzerine odaklı olduğunu öne sürer. Bu çerçevede Türk-ABD ilişkilerini Savunmacı Realizm açısından açıklamak, her iki ülkenin politika ve davranışlarını güç, güvenlik ve çıkarlar etrafında değerlendirmeyi gerektirir.

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilere güç ve güvenlik odaklı ilişkiler açısından bakıldığında Savunmacı Realizme göre, devletler uluslararası ilişkilerde kendi güvenliklerini sağlama amacıyla politika belirlerler. Başka bir deyişle Savunmacı Realizm, uluslararası ilişkilerde bir teorik yaklaşım olarak, devletlerin güvenlik ve hayatta kalma odaklı çıkarlarını vurgular. Bu teoriye göre, devletler, dış politika kararlarını ulusal güvenliklerini koruma amacıyla alır ve stratejik çıkarlarını gözetirler. Türk-ABD ilişkileri de bu bağlamda güvenlik odaklı bir şekilde değerlendirilebilir. Özellikle NATO üyeliği bağlamında, Türkiye'nin güvenliği ve savunması ABD ile iş birliği içinde ele alınmıştır. Güç dengesi ve ittifaklar bağlamında değerlendirildiğinde Savunmacı Realizme göre devletler, güç dengesi oluşturarak kendi güvenliklerini korumaya çalışırlar. Türkiye, ABD ile olan ilişkilerini, bölgesel güç dengelerini etkileme ve kendi pozisyonunu güçlendirme amacıyla şekillendirebilir. ABD ile NATO çerçevesindeki ittifak, Türkiye'nin bölgesel güvenliğini sağlama ve potansiyel tehditlere karşı güç dengesi oluşturma amacını taşıyabilir.

Birinci Körfez Savaşı olarak da bilinen ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal girişiminde bulunmasıyla başlayan savaş, Türkiye sınırlarında yeni ve hararetli çatışmalara yol açmıştır. ABD ve İngiltere liderliğindeki koalisyon güçlerinin yürüttüğü operasyonlar sonucunda Irak askerleri Kuveyt'ten çekilmiştir. Ancak bu olaylar sonucunda başta Türkiye olmak üzere bölgedeki diğer devletlerin güvenliğe yaklaşımları değişmiştir. Körfez Savaşı döneminde Türkiye, bölgesel istikrarsızlık ve Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle güvenlik endişeleri yaşamıştır. Savunmacı Realizme göre, devletler ulusal güvenliklerini korumak adına diğer devletlerle iş birliği yapma eğilimindedirler. Türkiye de ABD ile iş birliği yaparak bölgesel güvenliği artırmayı amaçlamıştır. Her ne kadar Türkiye başlangıçta tarafsız kalsa da sürecin devamında derhal bir taraf belirlemek mecburiyetinde kalmıştır. Zira bölgede BM ve ABD'nin giderek büyüyen bir etkinliği bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin süreçte tarafsız kalması mümkün olmamıştır. Körfez Savaşı'nda ABD liderliğindeki bir koalisyon, Irak'ı Körfez bölgesinden çıkarmak için mücadele etmiştir. Türkiye, ABD'nin liderliğindeki bu koalisyona destek vermiş ve bu destek, Türkiye'nin Savunmacı Realizm teorisine uygun bir şekilde, ulusal güvenlik çıkarlarını koruma amacını yansıtmıştır.

Özellikle 1990-1991 Körfez Savaşı, bölgesel güç dengelerini etkilemiştir. Türkiye, Irak'ın işgali ve Kuveyt'e müdahalede stratejik bir rol oynamıştır. Bu dönemde, Türkiye-ABD ilişkileri, bölgesel güvenlik endişeleri ve enerji kaynaklarına erişim gibi faktörler etrafında şekillenmiştir. Enerji ve ekonomik çıkarlar Savunmacı Realizmde önemli bir faktördür. Enerji kaynaklarına ulaşım ve kontrol, Savunmacı Realizmin önemli bir unsuru olarak öne çıkar. Türkiye'nin enerji güzergâhları üzerindeki kontrolü hem bölgesel hem de küresel çıkarlarını etkiler. ABD'nin ekonomik çıkarları, küresel ticaret yollarını açık tutma ve enerji kaynaklarına ulaşma amacına dayanır. Türkiye'nin coğrafi konumu, enerji nakliyatı açısından stratejik bir geçiş noktasıdır. Türkiye, Körfez Savaşı'nda ekonomik çıkarlarını da gözetmiştir. Savaş, Türkiye için ekonomik fırsatlar sunmuş ve ABD ile olan ilişkiler, ticaret ve ekonomik iş birliği açısından daha güçlü hale gelmiştir. Bu da Savunmacı Realizmin öne çıkardığı ulusal çıkarları koruma amacıyla uyumludur. Bu bağlamda Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini Körfez Savaşı bağlamında Savunmacı Realizm teorisine incelediğimizde, temelde ulusal güvenlik ve çıkarları koruma amacıyla stratejik iş birliği ve askeri destek arayışı görülmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin savunmacı bir yaklaşım benimsemesini ve ABD ile iş birliği yaparak güvenlik çıkarlarını koruma çabasını vurgular.

Körfez Savaşı'nın hemen ardından, 1992 yılında Yugoslavya'da dağılma süreci başlamış ve bu süreç Bosna Savaşı ile doruğa ulaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olarak Balkanlar'ı uzun süre egemenliği altında tutmuş olan Türkiye, buna ek olarak coğrafi yakınlık ve Müslüman Boşnaklarla paylaşılan ortak inanç gibi çeşitli nedenlerle, 1992-1995 döneminde Balkanlar'da yaşanan olaylar Türkiye'nin gündemini belirlemiştir. Türkiye, Bosna Savaşı'nda bölgesel istikrarı sağlama amacıyla ABD ile iş birliği yapma eğiliminde olmuştur. Bölgesel istikrar, Türkiye'nin Savunmacı Realizm perspektifinden hareketle ulusal güvenliğini güvence altına alma çabasıdır. Bu çerçevede, ABD ile koordineli bir şekilde hareket etmek, Türkiye'nin bölgesel güvenlik çıkarlarına hizmet etmiştir. Türkiye, NATO üyesi olarak, Bosna Savaşı'nda NATO'nun müdahalesine katılmıştır. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerini Savunmacı Realizm bağlamında incelediğimizde, ulusal güvenlik ve ittifak ilişkilerine önem veren bir tutumu

yansıtır. Türkiye'nin NATO içindeki iş birliği, ABD ile olan stratejik bağlarını güçlendirmiştir. Türkiye, Bosna'ya insani yardım göndermiş ve diplomasi alanında çeşitli çabalar sarf etmiştir. Bu durum Savunmacı Realizmin prensipleri çerçevesinde, bölgesel istikrarı koruma ve kendi güvenliğini güvence altına alma amacını taşıyan bir davranış biçimidir. ABD ile iş birliği, bu çabaların etkinliğini artırmıştır. Türkiye, Bosna'daki Müslüman nüfusa duyduğu etnik ve dini bağlar nedeniyle ABD ile benzer bir insan hakları ve etik perspektifi paylaşmıştır. Savunmacı Realizm teorisi çerçevesinde, bu tür bağlar ulusal güvenlik çıkarlarını etkileyebilir ve Türkiye'nin dış politika tercihlerini belirlemede etkili olabilir. Bosna Savaşı'nda Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini Savunmacı Realizm teorisi bağlamında genel olarak incelediğimizde, bölgesel istikrar, NATO üyeliği ve etnik bağlar gibi faktörlerin ulusal güvenlik çıkarlarına uygun bir şekilde etkileşimde bulunduğunu görebiliriz. Türkiye, bu dönemde ABD ile iş birliği yaparak bölgesel istikrara katkıda bulunma ve kendi güvenliğini sağlama çabasında olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Türkiye'nin daha önce fiilen 'sınır dışı' olan bölgelerde (örneğin Orta Asya, Kafkaslar) bazı çıkarlarını takip etmesine olanak tanımıştır. Bununla birlikte, Soğuk Savaş sonrası ilk on yılda, Amerikan hegemonyası dünya siyasetinin çoğunu belirlemiş ve Türk girişimleri, özellikle Sovyet sonrası alandaki girişimler, Türkiye ve Batı'nın laik, Batı odaklı unsurları olarak sıklıkla Washington'un onayını almıştır. Körfez savaşından sonra ABD'nin Orta Doğu politikaları, Türkiye'nin güvenlik ve çıkarları üzerinde etkili olmuştur. ABD'nin bölgedeki varlığı, Türkiye'nin ABD ile iş birliği yapma eğilimini artırmıştır. Savunmacı Realizme göre, devletlerarası ilişkilerdeki bu tür stratejik ortaklıklar, güvenlik ve çıkarları koruma amacını taşır. Bu bağlamda bu gelişmeler Savunmacı Realizm yaklaşımı ile uyumludur.

Körfez Savaşı ve sonrasında izlenen dış politika, Türkiye'nin siyasi açıdan Kuzey Irak sorunuyla karşılaşmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin güvenliğini olumsuz etkilemiştir. Irak'ın gücünün zayıflamasıyla birlikte Türkiye'nin elde ettiği avantajlar bir yandan belirginleşirken, diğer yandan Kuzey Irak bölgesindeki otorite ve güç boşluğundan faydalanan PKK terör örgütünün etkinliğinin artması, Türkiye'yi dezavantajlı bir konuma sokmuştur. Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan Irak genelinde, özellikle de Kuzey Irak özelinde başlayan sorunlar, Türkiye'nin güneydoğu sınırlarını güvenlik bunalımına sürüklemiştir. Bu bağlamda, Kuzey Irak sorunu Türkiye'nin güvenliğini tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'ta ortaya çıkan terör sorunları, Türkiye'nin bölgesel istikrar ve güvenlik endişelerini artırmıştır. Savunmacı Realizm teorisine göre, devletler kendi güvenliklerini sağlama amacıyla stratejik ortaklıklar kurma eğilimindedirler. Türkiye, bölgedeki terör tehditleri karşısında güvenlik çıkarlarını koruma adına ABD ile iş birliği yapma yoluna gitmiştir. Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren PKK gibi terör örgütleri, Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden bir faktör haline gelmiştir. Türkiye, bu terör örgütleriyle mücadelede ABD'den destek talep etmiştir. Savunmacı Realizm, devletlerin iç tehditlere karşı güçlü bir savunma mekanizması oluşturma çabasını vurgular. Bu çaba Savunmacı Realizmin öne çıkardığı ulusal çıkarları korumak için iş birliği yapma amacıyla uyumludur. Türkiye, ABD ile iş birliği yaparak bölgedeki terör tehditleriyle başa çıkma amacını gütmüştür. ABD'nin bölgedeki istihbarat kapasitesi, Türkiye'nin Savunmacı Realizm bağlamında güvenlik çıkarlarına hizmet eden bir kaynak olarak görülmüştür. İstihbarat paylaşımı, Türkiye'nin terörle mücadele çabalarını desteklemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini Kuzey

Irak'taki terör sorunu bağlamında Savunmacı Realizm teorisiyle incelediğimizde, temelde güvenlik çıkarlarını koruma amacına yönelik bir iş birliği eğilimi görülmektedir. Türkiye, bölgesel istikrarı ve iç güvenliği sağlamak adına ABD ile işbirliği yaparak savunmacı bir politika izlemiştir. Ancak ABD'ye yapılan 11 Eylül terör saldırısı uluslararası ilişkilerde birçok değişime neden olmuş ve 2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde geliştirdiği politikaları etkilemiştir.

Savunmacı Realizm bağlamında gözlemlendiği üzere, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin temelini ulusal güvenlik, stratejik çıkarlar ve bölgesel istikrar gibi kritik faktörler oluşturmaktadır. Bu çerçevede, her iki ülke de kendi güvenlikleri için önemli olan bölgesel ve küresel meselelerde iş birliği yapma eğilimindedir. Ancak, bu ilişkilerdeki karmaşıklıklar ve çatışma noktaları, her iki tarafın da çıkarlarını koruma adına sürekli olarak dengeleme çabalarını gerektirir. Türkiye, ABD ile stratejik bir iş birliği kurarak, Körfez Savaşı sırasında ABD'ye askeri ve lojistik destek sağlamıştır. Bu, Türkiye'nin bölgesel güvenlik konularında ABD ile koordineli bir şekilde hareket etme çabasıdır. Savunmacı Realizme göre de devletler kendi güvenliklerini sağlamak için güç dengelerini kullanma eğilimindedirler. Türkiye, yeni alternatif ilişkilerin geliştiği, stratejik ortaklıkların hızla genişlediği, ülkenin enerji ve kaynak ihtiyaçlarının çeşitlendiği bir dönemde, Soğuk Savaş'ın iki bloklu yapısından kapitalist düzene uyum sağladı. Türkiye ancak tek kutuplu dünya düzeninin sorgulanmaya başladığı 2000'li yıllarda bölgesinde gelişen olaylara kısmen müdahale ederek geniş bir ilişki ağını korumuştur.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Türkiye-Amerika ilişkilerini Savunmacı Realizm bağlamında açıklamak, her iki ülkenin ulusal güvenlik çıkarlarını ve stratejik hesaplamalarını anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda Türk-ABD ilişkilerini Savunmacı Realizm açısından ele alacak sonraki araştırmacılara yönelik öneriler şunlar olabilir:

- Türk-ABD ilişkilerindeki güç dinamikleri, her iki ülkenin askeri, ekonomik ve stratejik kapasiteleri üzerinden derinlemesine incelenmelidir. Savunmacı Realizmin temel önerisi olan güç dengesi kavramı, bu bağlamda daha ayrıntılı bir analize tabi tutulmalıdır.
- Savunmacı Realizm genellikle pragmatik çıkarlar ve güç odaklı politikalar üzerine odaklansa da, ideolojik ve kültürel faktörlerin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Türk-ABD ilişkilerindeki bu faktörlerin, Savunmacı Realizmin önerdiği güç politikalarına nasıl yansıdığı araştırılmalıdır.
- Savunmacı Realizmin yanı sıra, diğer uluslararası ilişkiler teorileri de Türk-ABD ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu çerçevede, alternatif teorik yaklaşımların da göz önünde bulundurulması ve Savunmacı Realizmin sınırlarının belirlenmesi önemlidir.
- Türk-ABD ilişkilerinin geleceği, Savunmacı Realizm çerçevesinde farklı senaryo analizleri üzerinden değerlendirilebilir. Bu analizler, her iki ülkenin politika değişimleri, bölgesel dinamikler ve küresel güç ilişkileri üzerindeki olası etkileri ele almalıdır.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, M. (2000). The complexities of American policymaking on Turkey. *Insight Turkey*, 2(4), 3-35.
- Atmaca, A. Ö. (2014). The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 3(1), 19-34.
- Aykan, M. B. (1996). Turkish perspectives on Turkish-US relations concerning Persian Gulf security in the post-cold war era: 1989-1995. *The Middle East Journal*, 50(3), 344-358.
- Battır, O. (2020). Savunmacı Saldırgan Realizm Ayrımında Türk Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 143-167.
- Bayar, F. (2006). Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Gücü: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2(4), 137-156.
- Bryza, M. (2008). Invigorating the US-Turkey Strategic Partnership. *DISAM Journal of International Security Assistance Management*, 30(4), 64-78.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Değirmencioglu, İ. B. (2007). Rakipsiz Kalan Güç Kendini Yok Eder: ABD İmparatorluğu. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 71-92.
- Doğan, Z. (2019). Türkiye-ABD İlişkilerinin Temel Dinamikleri ve Stratejik İttifak Boyutu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 133-156.
- Ercan, M. ve Ayata, A. (2018). Değişen Uluslararası Sistemde ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 114-119.
- İnsamer. (t.y.). Amerika Birleşik Devletleri. <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-amerika-birlesik-devletleri> (Erişim Tarihi: 25.10.2023).
- Key, K. K. (1952). Turkey's International Position Today. *World Affairs*, 115(2), 42-44.
- Kirişçi, K. (2000). US-Turkish Relations: from uncertainty to closer ties. *Insight Turkey*, 2(4), 37-63.
- Molla, A. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri Ve Türkiye-Abd-Nato İlişkileri. *Journal of Management and Economics Research*, 7(11), 29-45.
- Oğuzlu, T. ve Han, A. K. (2023). Making Sense of Turkey's Foreign Policy from the Perspective of Neorealism. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 20(78), 59-77.
- Ovalı, A. Ş. (2019). Stratejik Ortaklık, Kriz ve Restorasyon: Türk-Amerikan İlişkilerinin Yörüngesine Kavramsal Bir Çerçeveden Bakmak. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 155-190.
- Önal, B. (2005). Türkiye-Amerika İlişkilerinde "Stratejik Ortaklık"tan Nereye?. *Atatürk Dergisi*, 5(2), 151-177.
- Park, B. (2003). Strategic Location, Political Dislocation: Turkey, the United States, and Northern Iraq. *Middle East Review of International Affairs*, 7(2), 11-23.
- Park, W. H. (2005). The security dimensions of Turkey-EU relations. In M. Lake (Ed.), *The EU and Turkey: A Glittering Prize or a Millstone?* (pp. 127-140). London: Federal Trust for Education & Research.

- Sayari, S. (1997). Between Allies and Neighbors: Turkey's Burden Sharing Policy in the Gulf Conflict. In A. Bennett, J. Leppgold & D. Unger (Eds.). *Friends in Need: Burden Sharing in the Persian Gulf War* (pp. 197-218). New York: St. Martin's Press.
- Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşından Günümüze Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Tok, Ş. (2018). Anlaşmama Konusunda Anlaşmak: Türkiye ve ABD'nin Suriye İç Savaşı Üzerine Ayrışan Dış Politikaları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, K. (2012). Körfez (Irak) Krizi 1990-1991. H. Çakmak (Ed.). *Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014 içinde* (s. 189-196). Ankara: Kripto Yayınevi.
- Voitlovskii, F. G. (2021). US Strategy in a Changing World Order: Challenges for Russia. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 91, 393-402.
- Yılmaz, Ş. (2012). Turkey's Quest for NATO Membership: the Institutionalization of the Turkish-American Alliance. *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4), 481-495.

**Examining Türkiye-USA Strategic
Partnership from the Gulf War to 2000
in the Context of Defensive Realism**

Research Article

Hatice Kübra TABAN EFE

T.C. Istanbul Ticaret University, Master's
Student in Political Science and International
Relations, htkubra@yahoo.com
ORCID 0009-0008-2346-1543
DOI: 10.5281/zenodo.10570932

ABSTRACT

Defensive realism, as a theoretical approach in international relations, emphasizes the security and survival-oriented interests of states. According to this theory, states make foreign policy decisions to protect their national security and pursue their strategic interests. On the other hand, Turkey and the United States stand out as important players with their strategic locations and economic influence. The role of both countries in international relations is critical for regional stability and global security. The dynamics and changing conditions in international relations have required both countries to constantly review their policies and positions. In this context, this study aims to examine the relationship between the US and Turkey, from the Gulf War until 2000 from the analytical framework offered by defensive realism. The Gulf War took place after the invasion of Kuwait by Iraq. Turkey supported the US-led coalition, by relying on collective security, one of the core principles of defensive realism. By collaborating with the US and other allies, Turkey aimed to maintain regional stability and counter Iraq's aggressive actions.

Key Words: Foreign Policy, Turkey, USA, Defensive Realism, Gulf War

Hanefi Mezhebine Göre Haber-i Vahidin Kabul Şartları

Araştırma Makalesi

Cengiz MURAT

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri,
Hadis Bilim Dalı 16810601058@ogr.erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6068-3777

DOI: 10.5281/zenodo.10573919

ÖZET

Geçen asırda yaşamış olan bazı oryantalistlerin iddiasına göre İslam alimleri sünnet konusunda yeterince kapsamlı bir şekilde çalışmayıp sadece senetle ilgilenmişler, metin tenkidine gerektiği önemi vermemişlerdir. Bu yanılmanın sebebi sünnet üzerine yapılan çalışmaların sadece Hadis alimleri tarafından yapıldığı vehminden kaynaklanmaktadır. Oysa bugün metin tenkidi diye isimlendirilen ameliyeyi Fıkıh ve Usûl âlimleri yüzyıllar evvel çok titiz bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bunun bir örneği olarak haber-i vahidin kabul edilme şartları konusunda Fıkıh Usûlü kitaplarında çokça bilgi bulmak mümkündür. Bu kitaplarda dağınık şekilde bulunan haber-i vahidi kabul etme şartları toplanıp incelendiğinde bu açının kesinlikle göz ardı edilmediği ve konuyla alakalı sağlam bir sistem kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi bugün sıkça dile getirilen hadisleri Kur'ân'a arz etme meselesi, akla uymayan haberlerin durumu, dinin temel prensiplerine ters bazı rivayetlerin konumu gibi meseleler yüzyıllar önce Usûl alimleri tarafından tartışılıp çözülmüştür. Kurulan sistemin/mezhebin ne kadar sağlam olduğunu gösteren haber-i vahidin geneli ilgilendiren bir konuyla alakalı olduğu zaman reddedilmesi gibi son derece önemli prensipler de yine İslam alimleri ve özellikle Hanefi alimler tarafından tespit edilmiştir. Sonuç olarak bazı oryantalistlerin iddia ettiğinin tersine İslam alimlerinin kendilerine düşen görevi en güzel şekilde yerine getirdikleri ve böylece İslam hukukunun ikinci kaynağı olan sünnet konusunda çok geniş kapsamda çalışmalarda buldukları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh usûlü, haber-i vahid, Hanefi mezhebi, kabul şartları, metin tenkidi

GİRİŞ

Hız Peygamber'e nispet edilen haberlerin sıhhat derecesinde olabilmeleri için zarar verici illetlerden korunmuş olmaları gereklidir. Bu problemleri tespit etmek ise ancak işin uzmanı tecrübeli alimler için mümkündür. Bu illetler haberin isnadında olabileceği gibi metninde de olabilmektedir. Senetteki illetlerin tespit edilme konusunu hadis hafızları ve konunun uzmanı

muhaddisler son derece ince ve titiz bir şekilde incelemiş olup konuyla alakalı eserler kaleme almışlardır. Bu konuda yazılan en meşhur eserlerden bir tanesi şüphesiz Ebu'l-Hasen ed-Darakutni'nin (ö. 385/995) "el-İlel" isimli eseridir.

Metinle alakalı illetlere gelince, mana ile alakalı oldukları için bunların tespiti nasların manaları üzerinde çokça kafa yormuş ve bu işe yoğunlaşmış insanların, yani Fıkıh ve Usûl alimlerinin görevi olmuştur. Zahid el-Kevseri'nin belirttiği üzere, aslında Hadis ve Fıkıh alimleri hadis tenkidi konusunu paylaşarak her bir grup kendi payına düşen konuya yoğunlaşmış, Goldziher ve birtakım oryantalistlerin iddia ettiği gibi İslam alimleri metin tenkidini göz ardı etmemişlerdir (Kevseri, 2007, s. 55). Diğer bir ifadeyle, metin tenkidi işini daha çok muhaddisler değil, Fıkıh ve Usûl âlimleri üstlenmişlerdir.

Bunun bir sonucu olarak fakihler haber-i vahidin kabulü noktasında muhaddislerin belirlemiş olduğu usûlleri değil, kendilerinin tespit etmiş oldukları kriterleri kullanmışlardır. Hanefi Usûl alimlerinin ileri gelenlerinden el-Cessas bu konuyu açık bir şekilde ifade ederken şöyle demiştir:

Bu haberlerin tamamı hadis ehli katında zayıftır [...], bizlere göre ise rivayet edildikleri birçok yoldan sahihtirler. Fakihlerin haberleri kabul etme usûlü, Hadis ehlinin usûlü değildir. Hatta fakihlerden hiçbirinin, haberleri kabul veya reddetme hususunda hadis ehline döndüğünü ve onların usûllerine itibar ettiğini bilmiyorum (Cessas, 2013, c.4 s. 244).

Esasında hadis metinlerindeki illetlerin tespit edilmesi sahabe döneminde başlamıştır. Onlar Kur'ân'ın zahirine veya şeriatın genel prensiplerine muhalif olan bir haber-i vahidi işittiklerinde onu kabul etmezlerdi. Hz. Aişe'nin güvenilir olarak gördüğü sahabenin bazı naklettikleri hadisleri reddetmesi buna örnek olarak zikredilebilir (Zerkeşi, 2000). Sahabenin bu tutumu aslında haber-i vahidin zan ifade etmesinden ve ravi tarafından bir hata ihtimali bulunmasından kaynaklanmaktadır. Halbuki şeriatın kesin olan bazı usûlleri, Kur'ân'ın ve sabit olan meşhur sünnetin nasları hatadan uzaktır. O halde bir haberin bu tür kati (kesin) asıllara muhalefet etmesi bir hata veya unutmaya söz konusu olduğunu göstermektedir.

Sahabeden sonraki tabakalarda da Fıkıh alimleri hadis metinlerindeki illetleri tespit etme konusunda görevlerini yerine getirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak haber-i vahitle amel etmenin şartlarını özel olarak zikretmişler ve bu şartları haiz olmayan haberlerin illetli/problemlili sayılacağını ve dolayısıyla bunlarla amel edilmeyeceğini açıklamışlardır. Buna örnek olarak Alaaddin el-Kasani'nin şu sözleri zikredilebilir: "Haber-i vahitle amel, ancak kati bir delille amel etmeyi iptal etmeye götürmeyecek şekilde vaciptir (Kasani, 2005, c.1 s. 421)."

Fıkıh alimleri bu prensipte ittifak etmekle beraber pratikteki tatbikatı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun farklı sebepleri olduğu açıktır, fakat bunların başta geleni bazı alimlerin birtakım şeyleri kati kabul edip bazılarının ise bunu kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu araştırmada bütün mezheplerin haber-i vahidi kabul etme şartlarını analiz etmek mümkün olmayacağından sadece Hanefi mezhebiyle iktifa edilip, bu mezhebin Usûl literatüründen çıkarılan ve konuyu ispat etme açısından yeterli olacak kadar başlıca şartlar nakledilecektir. Burada önemli bir husus ise bu sayılacak şartların haber-i vahitle sabit olacak farz ve vacip gibi kesin olan şeyler hakkında olduğudur. Müstehab ve mubahlarla alakalı meselelerde haber-i vahidin kabulü için bu kadar ağır şartlar söz konusu değildir (Türkmani,

2012, s. 287).

1. Haber-i Vahidin Kur'ân'a Aykırı Olmaması

1.1. Dört mezhep fıkıh alimlerinin görüşü

Dört mezhep Fıkıh ve Usûl alimleri arasında haberi vahidin Kur'ân-ı Kerim'e kesin bir şekilde ve cem etme imkânı olmaksızın muhalefet etmesi durumunda o haberin kabul edilmeyeceği konusunda bir ihtilaf olmayıp hepsi bu konuda hemfikirdirler. Bunu dört mezhebin her birine mensup imamlar zikretmişlerdir (Türkmani, 2012, s. 289).

1.2. Hadis alimlerinin görüşü

Hadis hafızları bu konuda fakihler ile aynı görüşte olmuşlar ve bir hadisin mevzu (uydurma) olduğunu anlama yolları arasında Kur'ân-ı Kerim'in nassına açıkça muhalefet etmesini öne sürmüşlerdir. Nitekim İbnu'l-Kayyim (2004) mevzu hadisin belirtilerini sayarken şöyle demektedir: "Hadisin Kur'ân'ın açık ifadesine muhalefet etmesi bunlardan biridir" (s. 80). Buna benzer sözleri Zerkeşi (2004, s. 235), İbn Hacer (2000, s. 90) ve Suyuti (2012, c. 1 s. 319) gibi konunun uzmanları da dile getirmişlerdir.

1.3. Hanefilerin konuyla alakalı görüşleri

Kur'ân-ı Kerim'in açık nassına muhalefet eden haber-i vahidin reddi konusu dört mezhep arasında müsellemler olmakla birlikte, bazı detaylarda Hanefiler diğer mezheplerden ayrılmışlardır. Bunlar haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna, zahirine veya mutlağına muhalefet etme durumunda reddedilip edilmemesi konularıdır.

1.3.1. Haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna aykırı olması

Haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna aykırı olması durumunda diğer üç mezhebe göre bu haber Kur'ân'ın umumunu tahsis edebilirken Hanefiler bunu kabul etmemektedirler. Onlara göre böyle bir durumda Kur'ân'ın umumuyla amel edilir, fakat haber de terk edilmeyip Kur'ân'ın umumuna ters düşmeyecek bir şekilde tevil edilip, Kur'ân-ı Kerim'in mertebesine çıkarılmaz. Örneğin ayette geçen umumi emri farz olmaya, hadiste geçen emri ise vacip olmaya yormaktadırlar. Bunun en bariz örneği namazda kıraatin ve Fatiha okumanın hükümleridir, öyle ki Hanefilere göre ayetin umumundan dolayı Kur'ân'dan herhangi bir bölüm okumak farzken, Fatiha'yı okumak hadisten dolayı vaciptir (Türkmani, 2012, s. 291).

1.3.2. Haber-i vahidin Kur'ân'ın zahirine veya mutlağına aykırı olması

Haber-i vahidin Kur'ân'ın zahirine aykırı olması durumunda diğer üç mezhebe göre Kur'ân'ın zahiri başka bir şeye hamledilip o haberle amel edilir. Hanefilere göre ise Kur'ân'ın zahiriyle amel edilir ve hadis o zahire ters düşmeyecek bir şekilde tevil edilip Kur'ân-ı Kerim'in mertebesine çıkarılmaz. Haber Kur'ân'ın mutlağına muhalefet ederse, o haber o mutlağı takyit edemez. Diğer üç mezhebe göre ise haber-i vahid Kur'ân'ın mutlağını takyit eder (Apaydın, 1996).

Mesele özetlenecek olursa, Hanefiler haber-i vahid ile Kur'ân'a - ister zahir, ister umum veya mutlak olsun - bir ziyade yapılmasını caiz görmemekte, hatta bunu nesih diye isimlendirmektedirler (Apaydın, 1996). Zira onlara göre Kur'ân'ın zahiri, umumu ve mutlağı

katidir, haber-i vahid ise zan ifade edip katinin karşısında durmaya güç yetirememektedir (Türkmani, 2012, s. 291).

2. Haber-i Vahidin Sabit Sünnete Aykırı Olmaması

2.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin sabit olan sünnete muhalefet etmemesini zikretmişlerdir. Sabit sünnetten kasıtları ise mütevatir ve meşhur hadislerdir, zira bunlar kesin ilim veya itminan derecesinde bir ilim ifade etmektedirler. Haber-i vahid ise sadece zannı galip ifade ettiği ve bu tür haberler ondan daha kuvvetli olduğu için bunların karşısında duramamaktadır (Ünal, 2001, s. 146).

Hanefi mezhebi kurucularından İmam Ebu Yusuf'un şu sözleri bu şarta işaret etmektedir: "Bazı rivayetler çoğalmakla kuvvetlenir, sen şaz hadislerden uzak dur, topluluk nerede ise ona uy [...], Kur'ân'ı ve bilinen sünneti kendine imam ve önder kıl, Kur'ân ve sünnette anlaşılamayan şeyler karşına çıktığı zaman bunları o imama kıyas et" (Ebu Yusuf, s. 31).

Ayrıca İmam Muhammed'in talebesi ve ilk dönem Hanefi alimlerinden İsa b. Ebân da Hanefi mezhebinin bu görüşünü zikretmiştir. İsa b. Ebân'ın eserleri günümüze ulaşmamakla beraber bu görüşü bize nakleden el-Cessas olmuştur. Kendisi "El-Fusûl" isimli eserinde şöyle demiştir: "Bizim ashabımıza göre haber-i vahidin terk edilmesini gerektiren illetlerden biri de İsa b. Ebân'ın zikretmiş olduğu, haber-i vahidin sabit olan sünnete muhalefet etmesi durumudur" (Cessas, 1994, c. 3 s. 113). Bu şart Hanefi usûlcüler tarafından ittifakla kabul edilmiş olup tartışılmamıştır (Türkmani, 2012, s. 337).

2.2. Haber-i vahidin sabit sünnete muhalefet etmesine örnek

Hanefi mezhebi kitaplarında bu konuyla alakalı verilen örneklerden bir tanesi de İmam Mâlik ve başkalarının rivayet ettikleri Sa'd b. Ebi Vakkas hadisidir. Sa'd şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yaş hurma verip karşılığında kuru hurma satın alan bir kişi hakkında sorulduğunu işittim. O da: 'Yaş hurma kuruduğu zaman hacmi azalır mı?' diye sorunca, 'Evet' dendi. Hz. Peygamber de bunu yasakladı" (Şeybani, 2020, s. 515).

Bu hadis Ebu Sa'id el-Hudri, Hz. Ömer, Ubade b. Samit, Ebu Hureyre ve daha birçok sahabinin Hz. Peygamber'den rivayet etmiş oldukları meşhur faiz hadisine muhaliftir. Şöyle ki meşhur faiz hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v.) "hurma hurmaya karşı peşin ve aynı ölçüde satılır, fazlalık faizdir" buyurmuştur. Sa'd b. Ebi Vakkas hadisi ise bu umumu tahsis etmekte, yani tüm hurmalar arasından yaş hurma çıkmış olmaktadır. Halbuki Hanefilere göre haber-i vahid meşhur veya mütevatir bir hadisin umumunu tahsis edemez (Türkmani, 2012, s. 339).

Her ne kadar bazı alimler İmam Ebu Hanife'nin Sa'd b. Ebi Vakkas hadisini reddetmesinin sebebinin bu muhalefetin olmadığı ifade etseler de birçok Hanefi usûl kitaplarında bu örnek bu konu bağlamında zikredilmiştir (Ünal, 2001, s. 149).

3. Haber-i Vahidin Dinin Ana Prensiplerine (Usûl) Aykırı Olmaması

3.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin umumi teşri' konularına, ittifakla kabul edilmiş olan asıllara ve tam bir istikra sonucu Kur'ân ve sünnetten

çıkarılan külli kaidelere muhalefet etmemesine de temas etmişlerdir. Nitekim el-Kudûrî (2006) şöyle demektedir: “Bizim asıllarımızdan bir tanesi de haber-i vahid ana asıllara muhalefet ettiği zaman onunla amelin vacip olmadığıdır. Bilakis o haberi asıllara uygun düşecek şekilde anlamak gerekir. Zira asıllar kesindirler, malum olan kesin hükümleri zan ile terk etmeyesin!” (c. 5 s. 2443). Hanefilerin bu kuralını el-Kudûrî’den önce el-Cessas’ta “Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî” (2013) isimli eserinde Ebu Hureyre’nin rivayet ettiği bir hadisin akabinde şu şekilde zikretmiştir: “Fıkıh alimleri bu hadisin zahirinin hilafına hükmetmişlerdir. [...] Bu rivayet Ebu Hureyre’nin asıllara muhalefet ettikleri için reddedilen rivayetlerindedir” (c. 8 s. 332).

3.2. Hanefilerin “külli kaide” veya “usûl” den kasıtları nedir?

Hint alt kıtasının önemli Hanefi alimlerinden Şah Abdulaziz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) “Fetâvâ” isimli eserinde Hanefilerin külli kaide mefhumuyla alakalı şöyle bilgi vermektedir:

Ebu Hanife’nin seçtiği ve başkalarının da kendisine tâbi olduğu mesele çok açıktır. Şöyle ki Şeriat’ı araştırdığımız zaman onda iki türlü ahkam bulmaktayız.

Bunlardan biri külli kaidelerdir. Mesela “hiç kimse başkasının günahını taşımaz”, “şahsın sorumluluğu nispetince kazancı olur”, “alış-veriş icab ve kabul ile gerçekleşir” ve “ispattan iddia eden sorumludur, inkâr eden ise yemin etmelidir” gibi sayılamayacak kadar sözler bu kabildendir.

İkinci çeşit ahkam ise cüzi hadiseler ve özel sebeplere binaen söylenmiş, sanki bir önceki külli kaidelerden istisna edilmiş hükümler gibidirler.

O halde müçtehidin yapması gereken şey, bu külli kaideleri korumak ve bunlar dışındaki meseleleri terk etmektir. Zira Şeriat hakikatte bu külli meselelerden ibarettir. Bu külliyata aykırı olan hükümlere gelince, bunların sebeplerini ve özelliklerini kesin bir şekilde bilemeyiz, o halde bunlara itibar edilemez (aktaran Türkmani, 2012, s. 345).

Zafer Ahmed et-Tehanevî’nin (2013, c. 14 s. 66) verdiği bilgiye göre Hanefiler bu şartı bazen “kıyâsu’l-usûl” (meseleyi asıllarla kıyas etmek) diye isimlendirmektedirler.

4. Haber-i Vahidin İcmâya Aykırı Olmaması

4.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme ve amel edilme şartları arasında o haberin icmâya ve bütün fakihlerin tevarüs ile gelen amellerine aykırı olmamasını zikretmişlerdir. Eğer haber icmâya muhalif olursa, haberin ya mensuh olduğu veya aslının olmadığı anlaşılır. Zira mensuh olmayıp sahih olan bir haberin bütün ümmet tarafından terkedilmesi düşünülemez. Bunun dayanağı ise icmânın kati olmasıdır (Türkmani, 2012, s. 353).

Nitekim Hanefi imamlardan el-Cessas konuyla alakalı şöyle demektedir (1994): “Hiçbir ilim ehli haber-i vahidi icmâdan önde görmez. Bilakis herkese göre icmâ haber-i vahitten önce gelir, bunun delili ise haber-i vahidin icmâ ile reddedildiği halde icmânın haber-i vahitten dolayı reddedilmemesidir” (c. 1 s. 175). El-Cessas’ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere bu kural diğer mezhepler arasında da ittifaklıdır.

4.2. Haber-i Vahidin icmâya muhalefet etmesine örnek

Hanefi mezhebi kitaplarında bu konuyla alakalı verilen örneklerden bir tanesi de İmam Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiği Seleme b. Muhabbak hadisidir. Seleme şöyle demektedir: “Bir adam hanımının cariyesiyle ilişkiye girdi, durum Hz. Peygamber’e ulaştırılınca şöyle

buyurdu: Şayet o cariye bu işi kendi isteğiyle yaptıysa artık o adamın mülkü olmuştur, o adam ise hanımına başka bir cariye vermelidir. Yok şayet adam cariyeyi zorladıysa, o zaman o cariye hür olup adam hanımına başka bir cariye vermelidir” (İbn Hanbel, 2001, c. 33 s. 252).

Bu rivayetle alakalı el-Cessas (1994): “İlim ehli bu hadisin hilafına ittifak ettiler” demiştir (c. 3 s. 117). Ayrıca diğer mezheplerin de konuyla alakalı görüşlerini göstermesi açısından el-Beyhaki'nin şu sözü zikredilebilir (2003): “Tabiin döneminden sonra tüm bölgelerdeki fakihlerin bu hadisle amel etmeme hususunda icmâ etmeleri gösteriyor ki, şayet bu hadis sabit ise had cezaları hakkında varit olmuş diğer naslarla mensuh olmalıdır” (c. 8 s. 418). Ayrıca Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle demektedir (1932): “Bu hadisle amel eden hiçbir fakih bilmiyorum, içerisinde asıllara muhalif meseleler vardır” (c. 3 s. 331).

5. Haber-i Vahidin Akla Aykırı Olmaması

5.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin aklın gerektirdiği şeylere aykırı olmamasını zikretmişlerdir. Zira akıl Allah Teala'nın hüccetlerinden bir hüccettir. Eğer haber görünürde akla aykırı olmakla beraber zorlama olmaksızın tevil edilme imkânı da varsa, o zaman tevil edilir. Fakat ancak zorlayarak bir tevil yapılacaksa o haber kabul edilmemelidir (Türkmani, 2012, s. 356).

Konuyla alakalı el-Cessas şöyle demektedir (1994): “Âhâd haberlerin reddedilmesini gerektiren illetlerden bir tanesi de akılların verdiği hükümlere ters düşmeleridir. Zira akıllar Allah'ın hüccetleri olup, bunların delalet ettiği sonuçların yanlış olması mümkün değildir. O halde akıl hüccetine zıt düşen her haber makbul olmayan fasit bir haberdir. Aklın hücceti ise sahih ve sabittir. Ancak haberin kendisinde aklın hükümlerine ters düşmeyecek şekilde bir tevil imkânı varsa, o zaman o şekilde tevil edilmesi gerekir” (c. 3 s. 121).

5.2. Diğer mezheplerin konuyla alakalı görüşleri

Zikredilen bu şart tüm mezhepler arasında ittifak edilen bir meseledir. Hanefilerden bir çoğunun bunu açıkça belirttiği gibi, Şafiilerden el-Cüveyni (1996, c. 2 s. 315), eş-Şirazi (1986, c. 2 s. 653), el-Gazali (1937, c. 1 s. 91) ve daha birçoğu, Hanbeli ve Malikilerden Kadı Ebu Ya'la (2002, c. 2 s. 128) ve el-Karâfi (2007, c. 7 s. 3124) gibi bir çok isim bu meseleyi zikretmişlerdir. Nitekim Tahir el-Cezâirî konuyla alakalı şöyle demektedir (2009): “Bu kendisi hakkında ittifak bulunan bir kaide olup hakkında Haşviyye dışında hiç kimseden bir muhalefet nakledilmemiştir. Haşviyye de kendilerine itibar edilemeyecek bir fırkadır” (s. 196).

5.3. Muhaddislerin konuyla alakalı görüşleri

Önceki bölümlerde Fıkıh ve Usûl alimlerinin ittifakı zikredilmişti. Hadis alimleri de bu konuda usûlcülere muvafakat göstermişler, fakat bunu kendi ilim dallarına uygun bir şekilde dile dökmüşlerdir. Hadis alimlerine göre bir haberin uydurma olduğunun alametlerinden bir tanesi de aklî delile tamamen zıt olmasıdır. Yani kesin ve tevil edilemeyecek şekilde bir haber akla zıt olarak varit olursa o hadisin mevzu olduğuna hükmetmişlerdir (Türkmani, 2012, s. 357).

Nitekim İbnu'l-Cevzî konuyla alakalı şöyle demektedir (1982): “Karşına akla muhalif veya dinin asılları ile tenakuz halinde olan bir hadis çıkarsa bil ki o mevzudur, ona itibar etme

konusunda çok tekellüfte bulunma” (c. 1 s. 106). Ayrıca bu kural takriben detaylı yazılmış her hadis usûlü kitabında ve özellikle mevzu hadislerle alakalı eserlerde mevcuttur.

5.4. Haber-i Vahidin akla muhalefet etmesine örnek

Mevzu hadislerle alakalı yazılan kitaplarda bu konuyla alakalı birçok örnek bulmak mümkündür. Akla zıt olan hadislere bir örnek olarak Ebu'l-Muhezzim'in şu rivayeti zikredilebilir: “Muhakkak ki Allah atı yarattı, sonra o atı koşturdu, o da terledi, sonra Allah kendi kendini o terden yarattı” (İbnu'l-Cevzî, 1982, c. 1 s. 372). Bu rivayetin uydurma olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur, zira rivayette zikredilen hüküm aklen imkansızdır.

6. Geneli İlgilendiren Bir Konuda (Umûm-u Belvâ) Olmaması

6.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefî alimler haber-i vahidin kabul edilme ve amel edilme şartları arasında o haberin umum-u belvâ, yani bütün insanları ilgilendiren bir konuda varit olmamasını zikretmişlerdir. Zira çok defa tekrür eden ve insanların hepsinin bilgisine muhtaç olduğu bir meselenin meşhur bir şekilde aktarılması gerekir veya Ümmet'in bunu toplu halde kabul etmiş olması gerekmektedir. Böyle bir konuda sadece bir veya iki kişiden âhâd yolla gelen bir rivayette sıkıntı olduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 2001, s. 154).

Hanefî mezhebinin kurucularından sayılabilecek ve İmam Ebu Hanife'nin talebesi olan Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Hz. Ömer'in Hac suresinde iki yerde tilavet secdesi yaptığıyla alakalı rivayet konusunda bu kaideye temas ederek şöyle demektedir (2006): “Hz. Ömer'den böyle rivayet edildi, fakat memleketimizde alimlerin geneli böyle yapmamaktadır. Ayrıca bunu Hz. Ömer'den rivayet eden tek bir zat olup o da Mısırlıdır. Şayet bu mesele Hz. Ömer'den bilinen ve meşhur olan bir uygulama olsaydı, bunu Hz. Ömer'le birlikte Medine'de yaşayanların ve farklı memleketlerden Medine'ye gelenlerin bilmesi gerekir, bunun Hz. Ömer'den meşhur olması gerekirdi” (c. 1 s. 83).

İmam Muhammed'den sonra talebesi İsa b. Ebân bu kaideden bahsetmiş, sonrasında el-Cessas buna önem verip gelebilecek itirazlara eserlerinde yer vermiştir. Nitekim kendisi şöyle demektedir (2013): “Bundan önce de beyan ettiğimiz üzere âhâd yollarla bizlere ulaşmış olan haberler konusundaki şartımız, o meselede insanların umumi bir ihtiyacı olmamasıdır. Umûm-u belvâ olan (herkesi ilgilendiren) meselelerin bilgisini Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece sayılı kişilere ve şaz haberlere bırakmış olamaz. Âhâd haberler özel durumlarla alakalı, insanlardan sadece bazılarının başına gelecek meselelerden oldukları zaman kabul edilirler” (c. 1 s. 399). Sonra gelen Hanefî alimler bu kaide konusunda görüş birliği içinde olmuş, birçoğu bunu eserlerinde zikretmişlerdir.

6.2. Hanefilerin bu kaideyle alakalı delilleri

Diğer mezhepler Hanefilerin bu kaidelerini kabul etmediğinden dolayı Hanefî alimler bunu ispatlamak zorunda kalmışlardır. Bunun için hem nakli hem akli deliller sunmuşlardır.

6.2.1. Hanefilerin nakli delilleri

Hanefiler umum-u belvâ bulunan bir konuda varit olan haber-i vahidin kabul edilmemesi konusuna delil olması açısından iki rivayet kullanmışlardır.

6.2.1.1. Zülyedeyn hadisi

El-Cessas bu kaideyi ispatlamak adına Zülyedeyn haberi diye meşhur olan hadisi kullanmıştır. El-Buhari'nin Sahih'i dahil birçok hadis kitabında bulunan bu rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) dört rekâtlık bir namazda iki rekâttan sonra selam vermiş, Zülyedeyn isminde bir zat bunun sebebini sorunca Hz. Peygamber hemen ashabına Zülyedeyn'in doğru söyleyip söylemediğini sormuştur. İnsanlar da o zatı tasdik edince Hz. Peygamber namazı dörde tamamlamıştır (Buhari, 2000, c. 2 s. 68, no: 1228). Bu hadiste konumuzu ilgilendiren bölüm Hz. Peygamber'in Zülyedeyn'in sözüne hemen güvenmeyip insanlara sormuş olmasıdır. Zira büyük bir cemaatin bulunduğu bir yerde namazda vuku bulmuş olan hataya sadece bir kişinin vakıf olması düşünülemez. El-Cessas bu örneğe şunu da eklemektedir (1994): Bir adam büyük bir cemaatle kılınan cuma namazından sonra imama namazı eksik olarak sadece tek rekât kıldırıldığını söylese ve bu sözü sadece kendi söyleyip kimse teyit etmese, o adamın sözü reddedilir ve kimse o söze itibar etmez (c. 3 s. 115).

6.2.1.2. Hz. Ömer olayı

El-Cessas'ın (1994, c. 3 s. 117) anlattığına göre Kadı İsâ b. Ebân bu kaideyi ispatlamak için Ebu Sa'îd el-Hudrî'den gelen bir hadisi kullanmıştır. El-Buhari ve Müslim dahil birçok hadis kitabında bulunan bu rivayete göre Ebu Sa'îd el-Hudrî şöyle anlatmaktadır:

Ensar'ın bir meclisinde bulunduğum bir sırada Ebu Musa el-Eş'arî üzüntülü bir şekilde çıkageldi ve şöyle anlattı: 'Hz. Ömer'in kapısında üç defa izin istedim ve izin verilmeyince geri döndüm. Sonra Hz. Ömer bana niçin biraz daha beklemediğimi sorunca ona Hz. Peygamber'in 'Sizden biriniz izin istediği zaman üç defa istesin, eğer izin verilmezse geri dönsün' buyurduğunu söyledim. Bunun üzerine Hz. Ömer bana: 'Vallahi bu sözün doğru olduğu konusunda bana şahit getireceksin!' dedi. Benim gibi bu sözü Hz. Peygamber'den işiteniniz var mı?' Onu duyan Ubey b. Ka'b şöyle dedi: 'Vallahi senin yanına kavmin en gencini göndereceğiz (yani bizim en gencimiz bile bu sözü duymuştur, o kadar meşhurdur)!' Aralarında en genci ben olduğum için ben kalktım ve Hz. Ömer'e bu sözü Hz. Peygamber'den işittiğime dair şahitlikte buldum (Buhari, 2000, c. 8 s. 54, no: 6245).

İsâ b. Ebân burada Hz. Ömer'in Ebu Musa'nın hadisini hemen kabul etmeyip şahit istemesini konumuza delil olarak göstermiştir. Zira Hz. Ömer'e göre herkesi ilgilendiren ve günde her insan için şu kadar defa tekrar eden bir mesele hakkında tek kişinin bir haber getirmesi düşünülemez.

6.2.2. Hanefilerin akli delili

Hanefilere göre âdet şunu gerektirir ki, dinlerinde ihtiyaç hissettikleri ve araştırmaları gerekli olan meselelerde dindar insanlar herkesi ilgilendiren ve çokça tekerrür eden meseleleri nakletmeleri gerekmektedir. Üstelik bunları nakletmenin birçok gerekçesi vardır, şöyle ki herkesi ilgilendiren bir farz, bir vacip veya bir haram söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bu tür önemli meselelerde sayılı insanlarla yetinmemiş, bilakis insanlara yayılmasını ve şöhret ve tevatür derecesine çıkacak bir sayıya ulaşmasını temin etmiştir. Hz. Peygamber zamanında yayılan bir mesele ise sonraki nesillere de yaygın şekilde ulaştırılmıştır. O halde bir kişi çıkıp ta herkesin bilmesi gereken bir konudaki bir hükmü tek başına rivayet ederse, biz biliriz ki o yaptığı rivayet ya nesh edilmiş ya da ravi tarafından bir hata ve sehiv söz konusu olmuştur (Türkmani, 2012, s. 364).

6.3. Bu kaidenin geçerli olduğu yerler

Hanefilere göre umum-u belvâ olan yerde haber-i vahidin kabul edilmemesi prensibi, onunla farz, vacip veya haram sabit olacaksa geçerlidir. Şayet o haberle sadece mendupluk, istihbab veya kerahet sabit olacaksa, bu haber-i vahid kabul edilir. Bu ince ve o kadar da önemli nokta birçok Usûl kitabında geçmemiş fakat el-Cessas buna dikkat çekmiştir. Şöyle ki Hanefilerin bu aslını kabul etmeyen bazı alimler söz gelimi ezan ve kamet, bayram namazı tekbirleri ve bunun gibi birçok meselenin herkesi ilgilendiren meseleler olmasına rağmen haber-i vahid ile bize ulaşmalarını itiraz olarak sunmuşlar, el-Cessas (1992) ise şöyle cevap vermiştir:

Bu ancak bizim bu meselede ortaya koymuş olduğumuz kuralımızı anlayamamış bir kişinin sorusudur. Zira biz bu kaideyi herkesi ilgilendiren ve kendisiyle ibadet edecekleri ve terk etmeleri mubah olmayan bir farz gibi konularla alakalı ortaya koyduk, [...] yoksa farz olmayan meselelerde farklı rivayetlerden istedikleri ile amel etmekte insanlar serbesttir, fukaha da zaten orada sadece efdaliyyet konusunda ihtilaf etmiştir. O halde bu gibi konularda varit olan haber-i vahid olursa biz bunu Hz. Peygamber'in bütün bu işleri yaptığını ve bunu hepsinin caiz olduğunu öğretmek için yaptığını söyleyip buna hamleleriz (c. 1 s. 253).

SONUÇ

İslam âlimlerinin dine hizmet çerçevesinde göstermiş oldukları büyük başarılarından bir tanesi de şüphesiz sünnete gösterilen itina ve ilgidir. Bu bağlamda hadis alimleri hadislerin sübutu konusunda çalışmalar yürütmüşken fıkıh alimleri de hadislerin metinleriyle alakalı analizlerde bulunmuşlardır. Buna göre amel edilecek ve edilemeyecek rivayetleri tespit edip bunları kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmışlardır. Bu makalenin konusu olan Hanefi mezhebine göre haber-i vahidin kabul şartları konusu da İslam alimlerinin bu konuda göstermiş oldukları gayrete bir nebze işaret edip, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi İslam tarihinde metin tenkidine yer verilmemiş olduğu şeklindeki iddianın da tutarlı olmadığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Y. (1996). "Haber-i Vâhid (Fıkıh)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) XIV. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 355-363.
- Askalânî, İbn H. (2000). Nuzhetü'n-Nazar Fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker. (Thk. N. 'İtr). Şam.
- Beyhaki, Ebu B. (2003). Es-Sunenu'l-Kubra. (Thk. M. A. Ata). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhari, M. (2000). El-Cami'u's-Sahih. (Thk. M. Z. Nasır). Cidde: Daru Tavki'n-Necat.
- Cessas, Ebu B. (1992). Ahkâmu'l-Kur'ân. (Thk. M. S. Kamhavi). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabî.
- Cessas, Ebu B. (1994). El-Fusûl Fi'l-Usûl. (Thk. C. Neşmi). Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye.
- Cessas, Ebu B. (2013). Şerhu Muhtasari't-Tahavi. (Thk. S. Bekdaş vd.). Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- Cezâirî, T. (2009). Tevcîhü'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser. (Thk. A. Ebu Ğudde). Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye.

- Cüveynî, İ. H. (1996). Et-Telhîs Fî Usûli'l-Fıkh. (Thk. A. Neybâlî vd.). Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Bâz.
- Ebu Ya'lâ, K. (2002). El-'Udde Fî Usûli'l-Fıkh. (Thk. M. A. Ata). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebu Yusuf, K. (t.y.). Er-Redd 'Alâ Siyeri'l-Evzâ'î. (Thk. E. V. Afgânî). Haydarabad: İhyau'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye.
- Gazâlî, Ebu H. (1937). el-Mustasfâ Min 'İlmi'l-Usûl. Kahire: Matba'atu Mustafa Muhammed.
- Hattabi, Ebu S. (1932). Me'âlimu's-Sünen. Halep: El-Matba'atü'l-İlmiyye.
- İbn Hanbel, A. (2001). El-Müsned. (Thk. Ş. Arnavut vd.). Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (2004). El-Menâru'l-Munîf Fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf. (Thk. A. Ebu Ğudde). Halep: Mektebu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, A. (1982). El-Mevdû'ât. (Thk. A. Osman). Beyrut: Daru'l-Fıkr.
- Karâfi, Ş. (2007). Nefâisu'l-Usûl. (Thk. A. Abdulmevcud ve A Mu'avvaz). Beyrut: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz.
- Kasani, A. (2005). Bedâi'u's-Sanâi' Fî Tertîbi'ş-Şerâi'. (Thk. M. Tâmir vd.). Kahire: Daru'l-Hadis.
- Kevseri, M. Z. (2007). Makâlâtu'l-Kevserî. Kahire: Daru's-Selam.
- Kudurî, Ebu H. (2006). Et-Tecrîd. (Thk. M. A. Sirac vd.). Kahire: Dâru's-Selâm.
- Suyuti, C. (2012). Tedribu'r-Ravi Fi Şerhi Takribi'n-Nevâvi. (Thk. B. S. Lehham). Şam: Daru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Şeybani, M. (2006). Kitâbu'l-Hücce 'Alâ Ehli'l-Medîne. (Thk. S. M. H. Keylani). Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb.
- Şeybani, M. (2020). Kitâbü'l-Muvatta 'an Mâlik b. Enes. (Thk. S. Davudi). Şam: Dâru'l-Kalem.
- Şirâzî, Ebu İ. (1986). Şerhu'l-Luma'. (Thk. A. Turki). Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Tehanevi, Z. A. (2013). İ'lâu's-Sünen. (Thk. M. T. Osmânî). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Türkümânî, A. (2012). Dirâsât Fî Usûli'l-Hadîs 'Alâ Menheci'l-Hanefiyye. Şam: Dâr İbn Kesîr.
- Ünal, İ. H. (2001). İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Zerkeşi, B. (2000). El-İcâbe Li İrâdi Ma's-tedrekethu 'Âişetu 'Ale's-Sahabe (Thk. S. Afgani). Beyrut: El-Mektebu'l-İslami.
- Zerkeşi, B. (2004). En-Nüket 'Alâ Kitâbi İbni's-Salâh. (Thk. M. A. Semek). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Acceptance Conditions of Khabar al-Wâhid According to The Hanafi School

Research Article

Cengiz MURAT

PhD Student, Necmettin Erbakan University,
Institute of Social Sciences, Basic Islamic
Sciences, Department of Hadith
16810601058@ogr.erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6068-3777

DOI: 10.5281/zenodo.10573919

ABSTRACT

According to the claim of some orientalists who lived in the last century, Islamic scholars did not study the Sunnah comprehensively enough, they only dealt with the chains of transmission and did not give due importance to textual criticism. The reason for this misconception stems from the delusion that the studies on the Sunnah were carried out only by Hadith scholars. However, what is called textual criticism today was carried out very meticulously by Fiqh and Usûl scholars centuries ago. As an example of this, it is possible to find a lot of information in the books of Usûl al-Fiqh about the conditions for accepting the khabar al-wâhid (lone reports). When the conditions for the acceptance of these reports, which are scattered in these books, are collected and examined, it becomes clear that this aspect was never ignored and a solid system was established on the subject. For example, issues such as the issue of presenting hadiths to the Qur'an, the status of reports that do not comply with reason, and the position of some narrations contrary to the basic principles of religion were discussed and resolved by the scholars of Usûl al-fiqh centuries ago. Extremely important principles, such as the rejection of the lone reports when it is related to a matter of general interest, which shows how robust the established system/madhhab is, have also been determined by Islamic scholars, especially Hanafi scholars. As a result, contrary to what some orientalists claim, it is understood that Islamic scholars fulfilled their duty in the best way and thus carried out extensive studies on the Sunnah, the second source of Islamic law.

Key Words: Usûl al-fiqh, khabar al-wahid, Hanafi school, acceptance conditions, text criticism.

İlkokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Güvene İlişkin Görüşleri

Araştırma Makalesi

**Eyüp OKTA¹ - Hakan YÜREK² - Bülent
ALTUN³ - Kadri ALTUN⁴ - Fırat KİLGİ⁵**

¹Okul Müdürü, MEB,
mavi-72@hotmail.com
ORCID: 0009-0007-0908-6567

² Sınıf Öğretmeni, MEB,
yurekhakan@gmail.com
ORCID: 0009-0009-1124-0601

³ Müdür Yardımcısı, MEB,
altun07221@hotmail.com
ORCID: 0009-0007-7152-8098

⁴ Müdür Yardımcısı, MEB,
altunkadri@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8311-1392

⁵ Sınıf Öğretmeni, MEB,
fkilgi@gmail.com
ORCID: 0009-0000-7050-5555

DOI: 10.5281/zenodo.10573961

ÖZET

Bu çalışmada ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji modeli seçilmiştir. Çalışma grubu için amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışma grubunda yer alan 20 öğretmen cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, konu alanı, toplam deneyim yılı ve okuldaki çalışma yıllarına göre seçilmiştir. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Verilerin toplanması için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde, öğretmenlere eğitim kurumlarında örgütsel güven hakkındaki deneyimleri hakkında sorular sorulmuş ve onların görüşleri, duyguları ve algıları toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları genel olarak şeffaflık, eşitlik, destek, iletişim, adalet ve takım çalışması gibi unsurların, eğitim kurumlarında örgütsel güvenin oluşmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca genel olarak örgütsel güvenin, iletişimi güçlendirdiği, öğrenci başarılarını etkilediği, yenilikçilik ve profesyonel gelişimi teşvik ettiği, iş memnuniyetini artırdığı ve stresle başa çıkma yeteneğini güçlendirdiği öğretmenler tarafından vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul, Güven, Örgütsel Güven, Öğretmen.

GİRİŞ

Toplumsal varlık olarak ifade edilen insanın doğal olarak diğer insanlarla yaşama zorundalığı bulunmaktadır (Gültekin, 2021). Toplum, ortak değerlerin bireylerde davranış örüntüleri oluşturarak kendini inşa ettiği bir oluşumdur. Bu değerler, geçmişten günümüze her zeminde muhataplarına sorumluluk yükler. Çünkü bu sorumluluk, sadece bireylerin devamlılığını değil aynı zamanda toplumunda devamlılığını sağlar. Birey, ortak bir toplumsal sözleşmenin değerler dizgesi ve güven aracılığıyla topluma adapte olur (Özbey, 2019). Toplumsal yapıya uyum sağlama toplumu oluşturan bireylerle ortak dili ve kavramları kullanmamıza bağlıdır (Gültekin, 2018). Bireylerin toplumsal yaşam içerisinde başkalarıyla kurdukları ilişkinin güvene dayalı olması insan yaşamını daha da önemli hale getirecektir. Bu nedenle insanlığın ilk yıllarından bu yana güven duygusu ekonomik, sosyal, kültürel, akademik ve bilimsel alanlarda başarının ve düzenin temel kavramı olmuştur (Karakuş ve Doğan, 2020). Güven, toplumsal anlamda bir arada yaşayan bireylerin hayatlarını huzur içinde sürdürmelerini sağlayan en temel kavramlardan biridir. Güven ortamlarında bireyler birlikte yaşadıkları insanlarla olumlu iletişim kurabilirler. Güven, insanların bir arada yaşaması için bir zorunluluktur (Akbay ve Zeybek, 2023). Nitekim Tschannen-Moran ve Hoy (2000) birbirine bağımlı toplumsal yapının ayakta kalabilmesi için güvenin gerekli olduğunu, insanların yaşamın her alanında birbirine ihtiyaç duyduğunu ve dolayısıyla diğer insanlara güvenmenin bir zorunluluk olduğunu belirtir. Dirks ve Ferrin'e (2001) göre güven, örgütlerin etkin işleyişinde giderek artan bir şekilde temel bir bileşen olarak algılanmaktadır. Güvenin artan önemi bireylere, ekiplere ve organizasyonlara sağladığı geniş ve kapsamlı faydalardan kaynaklanmaktadır. Bireyler sahip oldukları maddi ve manevi tüm değerlere önem verirler (Karakuş ve Doğan, 2020).

Okullar ise eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü en temel organizasyondur (Gültekin, 2023). Okullarda güven ortamı verimliliğin sağlanması açısından oldukça önemli bir kavramdır (Akbay ve Zeybek, 2023). Okullar tüm değerleri sahiplendiği için güvenilir kurumlardır; güven konusu da okulların işleyişi açısından hayati bir konudur (Tschannen-Moran ve Hoy, 1997). Güvene dayalı ilişkiler, okulun çalışma ortamındaki öğretme ve öğrenme süreçlerini olumlu yönde etkiler. Koşar ve Yalçınkaya (2013) yaptıkları çalışmada örgütte arzu edilen davranışları temsil eden örgütsel vatandaşlık ile örgütsel güven arasında ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla örgütlerde güven ortamı sağlandığında çalışanların örgüte faydalı davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Güven ortamının örgütsel karşılığı örgütsel güvendir. Örgütsel güven, bir örgütsel üyenin, örgütün veya örgütün üyelerinin eylemlerinin veya niyetlerinin uyumlu, adil ve kendi çıkarlarına uygun olacağı konusundaki inançları olarak tanımlanabilir (Mayer, Davis & Schoorman, 1995). Başka bir ifade ile örgütsel güven, bir örgüt içindeki bireylerin ve grupların birbirlerine, örgütlerine ve örgütlerinin kararlarına olan inancıdır. Örgütsel güven, işbirliği, ekip çalışması, örgüt geliştirme, ortak amaç oluşturma, örgütsel bağlılık ve çalışan performansı gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Çalışkan, 2021). Örgütsel güven, örgütlerin verimliliği, performansı ve gelişimi için önemli bir faktördür. Güvenli bir ortamda çalışanlar, işlerini daha iyi yapma eğilimindedir. Ayrıca, güven, örgütsel değişim ve yeniliğe katkıda bulunabilir. Örgütlerde güven ortamının sağlanması, bireyler arasındaki iletişimde açıklığı, gelişme çabalarını ve örgütsel hedeflere ulaşmayı desteklemektedir (Tschannen-Moran, 2001). Yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişim, etkileşim, işbirliği,

görev dağılımı ve ödüllendirme süreçlerinde adil olmak, çalışanların güven duygusunun oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir (Morgan ve Hunt, 1994). Dolayısıyla okullarda yönetici ve öğretmenler arasında güvenin sağlanması için yöneticilerin ders programları, izin prosedürleri, görev dağılımı, ödül kriterleri gibi uygulamaların öğretmenlerin güven algılarının oluşmasında etkili olacağı söylenebilir zorunluluktur (Akbay ve Zeybek, 2023). Örgütlerin yaşamlarını etkin ve verimli bir şekilde sürdürebilmeleri için güven duygusu gelişmiş bireylere ihtiyaçları vardır (Katz ve Kahn, 1977). Eğitim örgütlerinde insanı ön planda tutması nedeniyle insan ilişkileri yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu yapılar içerisinde güven kavramı son derece önem kazanmıştır. Okullar güven kavramının en çok ihtiyaç duyulduğu kurumların başında geldiğinden ilişkilerin güvene dayalı olması gerekmektedir (Karakuş ve Doğan, 2020). Bu nedenle okul yöneticilerinin ilk görevi öğretmenlerin güvenini kazanmaktır. Aksi takdirde toplumsal anlamda en önemli kuruluşlardan biri olan okullar nitelikli çıktılar elde edemez. Bu bağlamda bu çalışmada ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada aşağıdaki soruların yanıtları aranmıştır.

- Okullarda örgütsel güveni etkileyen faktörler nelerdir?
- Örgütsel güven ortamını sonuçları nelerdir?

Sınıf öğretmenleri, eğitim kurumlarının en önemli paydaşlarından biridir. Öğrencilerin doğrudan etkileşimde bulunduğu öğretmenler, onların öğrenmeleri ve gelişimi için kritik bir rol oynarlar. Bu nedenle, sınıf öğretmenlerinin eğitim kurumlarında örgütsel güven hakkındaki görüşlerinin incelenmesi önemlidir. Bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin örgütsel güveni nasıl algıladıklarını, güvene neden olan faktörleri ve güvenin etkilerini ortaya koyabilir. Bu bilgiler, eğitim kurumlarının örgütsel güveni artırmaya yönelik politika ve uygulamaları geliştirmesine yardımcı olabilir. Özellikle, sınıf öğretmenlerinin örgütsel güvene neden olan faktörleri daha iyi anlamak, bu faktörleri azaltmak için alınabilecek önlemlere odaklanmak açısından önemlidir. Örneğin, sınıf öğretmenlerinin örgütsel güvene neden olan en önemli faktörlerden biri, yöneticilerin baskıcı ve cezalandırıcı davranışlarıdır. Bu nedenle, eğitim kurumları, yöneticilerin daha şeffaf ve katılımcı bir liderlik tarzı benimsemesi için teşvik edilebilir. Sınıf öğretmenlerinin örgütsel güvene neden olan etkilerini daha iyi anlamak da önemlidir. Örneğin, örgütsel güvenin öğrencilerin öğrenmesini ve gelişimini desteklemeye yardımcı olabileceği gösterilmiştir. Bu nedenle, eğitim kurumları, öğretmenlerin fikirlerini ifade edebilecekleri güvenli bir ortam yaratmaya odaklanmalıdır.

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji modeli seçilmiştir. Örgütsel güven yansımalarının öğretmen görüşlerine göre fenomenoloji modeli kapsamında betimlenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Çalışma grubu için amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışma grubunda yer alan 20 öğretmen cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, konu alanı, toplam deneyim yılı ve okuldaki çalışma yıllarına göre seçilmiştir. İlkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veriler toplanmıştır. İki bölümden oluşan görüşme formunun ilk bölümünde araştırmaya katılanların demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Formun ikinci bölümünde öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Verilerin toplanması için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, araştırmacılar tarafından yapılmıştır ve ortalama 30 dakika sürmüştür. Görüşmelerde, öğretmenlere eğitim kurumlarında örgütsel güven hakkındaki deneyimleri hakkında sorular sorulmuş ve onların görüşleri, duyguları ve algıları toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analizi ile analiz edilmiştir. Öğretmen görüşleri analiz edilirken katılımcıların isimleri açık şekilde belirtilmemiştir. Her öğretmen için gerçek isimleri yerine, onlara verilen kod isimler kullanılmıştır.

BULGULAR

Okullarda Örgütsel Güveni Etkileyen Faktörler

Araştırma kapsamında öncelikle öğretmenlerin okullarda örgütsel güveni etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri incelenmiştir. Genel olarak, katılımcı görüşleri, öğretmenlerin örgütsel güveni etkileyen faktörleri çeşitli yönlerden ele almaktadır. Öğretmen görüşlerine göre şeffaflık, eşitlik, destek, iletişim, adalet ve takım çalışması gibi unsurlar, eğitim kurumlarında örgütsel güvenin oluşmasında önemli rol oynamaktadır. Bu konudaki öğretmen görüşlerinden kesitler aşağıdaki gibidir:

Katılımcı 1: Ayşe Öğretmen *"Örgütümüzde yöneticilerimizin şeffaf olmaları ve kararlarına açıklık getirmeleri güven duygumu artırıyor. Bilgiye erişimde eşitlik olduğunu hissettiğim zaman, işime daha fazla odaklanabiliyorum."* Ayşe Öğretmen, örgüt içinde şeffaflığın ve bilgiye eşit erişim imkânının örgütsel güveni artırdığına inanmaktadır. Bu, yöneticilerin kararları konusunda açık ve dürüst olmalarının, çalışanlara güven duygusu kazandırdığını vurgulamaktadır.

Katılımcı 3: Mehmet Öğretmen *"Meslektaşlarımla bir araya geldiğimizde, birbirimize destek olduğumuzu hissediyorum. Takım çalışması ve birlikte başarı elde etme çabaları, örgütümüzde güvenin temelini oluşturuyor."* Mehmet Öğretmen, örgüt içindeki güvenin, meslektaşları arasındaki destek ve takım çalışmasıyla ilişkilendirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu, işbirliği ve ortak başarı çabalarının örgütsel güveni artırdığını göstermektedir.

Katılımcı 5: Zeynep Öğretmen *"Yöneticilerin bizim görüşlerimize saygı göstermeleri ve duygusal olarak destek vermeleri, örgütsel bağlılık ve güvenimizi artırıyor. Bu, bir aile gibi hissetmemize neden oluyor."* Zeynep Öğretmen, yöneticilerin çalışanların görüşlerine saygı göstermesi ve duygusal destek sunmasının, örgütsel bağlılık ve güvenin temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Ayrıca, örgütü bir aile gibi algılamının güveni artırdığını ifade etmektedir.

Katılımcı 9: Ahmet Öğretmen *"İletişim kanallarının açık olması, öğretmenler arasındaki bilgi paylaşımını artırıyor. Bu da herkesin ne yaptığını bilmemizi sağlıyor ve güven ortamını oluşturuyor."* Ahmet Öğretmen, açık iletişim kanallarının, öğretmenler arasındaki bilgi paylaşımını artırdığını ve bu sayede güven ortamının oluştuğunu ifade etmektedir. Bu, bilgiye erişimde şeffaflığın önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Katılımcı 10: Elif Öğretmen *"Öğretmenler arasında adil bir değerlendirme sistemi olduğunu bilmek, motivasyonumu ve güvenimi artırıyor. Başarıları ödüllendirme ve adaletli davranma, örgüt içindeki güveni kuvvetlendiriyor."* Elif Öğretmen, adil bir değerlendirme sistemi ve başarıların ödüllendirilmesinin, örgüt içindeki güveni artırdığını belirtmektedir. Bu, adaletin, çalışanların motivasyonunu ve güvenini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Sonuç

olarak bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, öğretmenler işlerine daha fazla odaklanabilir ve örgüt içinde daha sağlam bir güven ortamı oluşturabilirler.

Örgütsel Güven Ortamını Sonuçları

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin eğitim kurumlarında örgütsel güvenin sonuçlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Katılımcı görüşleri öğretmenlerin örgütsel güvenin çeşitli olumlu sonuçlarına dair gözlemlerini ve inançlarını içermektedir. Öğretmenler tarafından örgütsel güvenin, iletişimi güçlendirdiği, öğrenci başarılarını etkilediği, yenilikçilik ve profesyonel gelişimi teşvik ettiği, iş memnuniyetini artırdığı ve stresle başa çıkma yeteneğini güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Bu konudaki öğretmen görüşlerinden kesitler aşağıdaki gibidir:

Katılımcı 2: Zehra Öğretmen *"Örgütsel güvenin sonucunda, öğretmenler arasında daha etkili bir iletişim ve işbirliği ortaya çıkıyor. Bu, öğrenci başarılarını artırma ve öğretmenler arasındaki dayanışmayı pekiştirme konusunda olumlu bir etki yaratıyor."* Zehra Öğretmen, örgütsel güvenin daha etkili iletişim ve işbirliği ile sonuçlandığını belirtiyor. Bu durum, öğrenci başarılarına olumlu bir etki yaparak öğretmenler arasında dayanışmayı artırabilir.

Katılımcı 4: Ali Öğretmen *"Öğrencilerimiz, öğretmenlerinin birbirlerine güvendiğini hissettiklerinde sınıf içinde daha güvenli hissediyorlar. Bu da öğrenme ortamını olumlu yönde etkiliyor."* Ali Öğretmen, öğretmenler arasındaki güvenin öğrencilere de yansıdığını ifade ediyor. Güvenli bir öğrenme ortamının oluşturulması, öğrencilerin daha olumlu bir deneyim yaşamasına katkı sağlayabilir.

Katılımcı 6: Ahsen Öğretmen *"Öğretmenler arasında güven, yeni öğretim yöntemlerini paylaşma ve deneme cesaretini artırıyor. Bu da öğrenci öğrenimini çeşitlendirme ve zenginleştirme imkanı sunuyor."* Ahsen Öğretmen, güven ortamının öğretmenlerin yenilikçi yöntemleri paylaşma ve deneme cesaretini artırma konusunda olumlu bir etki yarattığını ifade ediyor. Bu durum, öğrenci öğrenimini çeşitlendirmeye yönelik bir avantaj sağlayabilir.

Katılımcı 8: Aliyar Öğretmen *"Örgütsel güven, öğretmenlerin profesyonel gelişimine olan inançlarını artırıyor. Bu da sürekli öğrenmeyi teşvik ederek öğretmenlerin daha nitelikli bir eğitim sunmalarına olanak tanıyor."* Aliyar Öğretmen, güvenin öğretmenlerin profesyonel gelişimine olan inançlarını artırdığını ve sürekli öğrenmeyi teşvik ettiğini belirtiyor. Bu durum, öğretmenlerin eğitim kalitesini artırabilecekleri bir ortamın oluşmasına katkı sağlar.

Katılımcı 11: Ömer Aras Öğretmen *"Öğretmenler arasındaki güven, iş memnuniyetini artırıyor ve bu da öğretmenlerin mesleklerine daha bağlı olmalarına neden oluyor."* Ömer Aras öğretmen, güvenin öğretmenler arasında iş memnuniyetini artırdığını ve bu durumun öğretmenlerin mesleklerine olan bağlılığını güçlendirdiğini ifade ediyor. Güven ortamı, öğretmenlerin işlerine olan bağlılıklarını olumlu yönde etkileyebilir.

Katılımcı 13: Canan Öğretmen *"Örgütsel güven, öğretmenlerin stres düzeyini azaltıyor. Bu, daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturarak öğretmenlerin uzun vadeli başarılarına katkı sağlıyor."* Canan Öğretmen, güvenin öğretmenlerin stres düzeyini azalttığını ve daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturarak uzun vadeli başarılarına katkı sağladığını belirtiyor.

Katılımcı 19: Murat Öğretmen *"Öğretmenler arasındaki güven, olumsuz durumlarla başa çıkma yeteneğini artırıyor. Bu da öğrenci ve veli ilişkilerini güçlendirerek daha pozitif bir öğrenme ortamı sağlıyor."* Murat Öğretmen, güvenin öğretmenlerin olumsuz durumlarla başa çıkma yeteneğini artırdığını ve bu sayede öğrenci ve veli ilişkilerini güçlendirdiğini ifade

ediyor. Güven, daha pozitif bir öğrenme ortamının oluşmasına katkıda bulunabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada ilkokullarda görev yapan öğretmenlerin örgütsel güvene ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ilk olarak öğretmenlerin okullarda örgütsel güveni etkileyen faktörlere ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu görüşler, genel olarak şeffaflık, eşitlik, destek, iletişim, adalet ve takım çalışması gibi unsurların, eğitim kurumlarında örgütsel güvenin oluşmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Önceki araştırmalarda göre de bu faktörlerin her biri, örgütsel güvenin farklı boyutlarını yansıtmaktadır. Örneğin, şeffaflık ve bilgi paylaşımı, örgütsel güvenin temelini oluşturan güven duygusunu desteklemektedir (Demirel, 2008; Öneren vd., 2016). Eşitlik ve adalet, çalışanların örgüte olan bağlılık ve bağlılığını artırmaktadır (Demirkaya ve Kandemir, 2014). Destek ve takım çalışması, çalışanların işbirliği ve ortak çabalarını teşvik etmektedir (Halıcı vd., 2015). İletişim ise, bilgi ve fikir alışverişini kolaylaştırarak örgütsel güvenin oluşmasını sağlamaktadır (Arslan ve Gül, 2022). Yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iletişim, etkileşim, işbirliği, görev dağılımı ve ödüllendirme süreçlerinde adil olmak, çalışanların güven duygusunun oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir (Morgan ve Hunt, 1994). Dolayısıyla okullarda yönetici ve öğretmenler arasında güvenin sağlanması için yöneticilerin ders programları, izin prosedürleri, görev dağılımı, ödül kriterleri gibi uygulamaların öğretmenlerin güven algılarının oluşmasında etkili olacağı söylenebilir zorunluluktur (Akbay ve Zeybek, 2023). Bu bulgular, eğitim kurumlarında örgütsel güvenin önemini vurgulamaktadır. Bu faktörlerin bir araya gelmesiyle, öğretmenlerin işlerine daha fazla odaklanabilmeleri ve örgüt içinde sağlam bir güven ortamı oluşturmaları mümkündür. Elde edilen bulgular, öğretmenlerin örgütsel güveni artırmak için bu temel unsurlara odaklanmalarının önemini vurgulamaktadır.

Araştırmada ikinci olarak, öğretmenlerin eğitim kurumlarında örgütsel güvenin çeşitli olumlu sonuçlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu görüşler, genel olarak örgütsel güvenin, iletişimi güçlendirdiği, öğrenci başarılarını etkilediği, yenilikçilik ve profesyonel gelişimi teşvik ettiği, iş memnuniyetini artırdığı ve stresle başa çıkma yeteneğini güçlendirdiği vurgulanmaktadır. Bu sonuçlar önceki araştırma bulgularıyla da desteklenmektedir. Güvene dayalı ilişkiler, okulun çalışma ortamındaki öğretme ve öğrenme süreçlerini olumlu yönde etkiler. Koşar ve Yalçınkaya (2013) yaptıkları çalışmada örgütte arzu edilen davranışları temsil eden örgütsel vatandaşlık ile örgütsel güven arasında ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Örgütsel güven, örgütlerin verimliliği, performansı ve gelişimi için önemli bir faktördür. Güvenli bir ortamda çalışanlar, işlerini daha iyi yapma eğilimindedir. Ayrıca, güven, örgütsel değişim ve yeniliğe katkıda bulunabilir. Örgütlerde güven ortamının sağlanması, bireyler arasındaki iletişimde açıklığı, gelişme çabalarını ve örgütsel hedeflere ulaşmayı desteklemektedir (Tschannen-Moran, 2001). Ayaz ve Batı (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmaya göre mutfak çalışanların örgütsel güvene yönelik algıları ile örgütsel stres durumları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre çalışanların örgütsel güvenlerinin artırılmasıyla stres durumlarının azalabileceği belirtilmiştir. Bu bulgular, örgütsel güvenin eğitim kurumlarında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Örgütsel güvenin yüksek olduğu okullarda, öğretmenler işlerine daha fazla odaklanmakta, daha verimli çalışmakta ve daha mutlu olmaktadır. Bu durum, öğrencilerin akademik başarısını da olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma bulguları doğrultusunda, eğitim kurumlarında örgütsel güveni artırmaya yönelik aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- Yöneticiler, karar verme süreçlerinde şeffaf ve adil olmalıdır.
- Çalışanlar, bilgi ve fikir paylaşımına teşvik edilmelidir.
- Çalışanların görüşlerine saygı gösterilmeli ve duygusal destek sağlanmalıdır.
- Çalışanlar arasında takım çalışması ve işbirliği teşvik edilmelidir.
- Çalışanlar arasında adil bir değerlendirme sistemi uygulanmalıdır.

Bu önerilerin hayata geçirilmesi, eğitim kurumlarında örgütsel güvenin artmasına ve okulların daha verimli ve başarılı olmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbay, H. C., & Zeybek, B. (2023). Examination Of Teachers'organizational Trust Levels According To Various Variables. *European Journal of Education Studies*, 10(3).
- Arslan, A., & Gül, H. (2022). Örgütsel iletişim ikliminin kuruma duyulan güvene etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1542-1558.
- Ayaz, N., & Batı, T. (2017). Turizm işletmelerinde örgütsel güven ve örgütsel stres ilişkisi: Mutfak departmanı işgörenleri örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 527-541.
- Çalışkan, A. (2021). Örgütsel Güven: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 42-59.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel güvenin örgütsel bağlılık üzerine etkisi: Tekstil sektörü çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194.
- Demirkaya, H., & Kandemir, A. Ş. (2014). Örgütsel adaletin boyutları ile örgütsel güven arasındaki ilişkinin analizine yönelik bir işletme incelemesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 263-279.
- Dirks, K. T., & Ferrin, D. L. (2001). The role of trust in organizational settings. *Organization science*, 12(4), 450-467.
- Gültekin, M. Ş. (2023). Mesleki ve Teknik Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *ENTIS-Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 11-18.
- Gültekin, A., (2021), Spinoza, Çevre etiği ve Spinoza (Düz., Emrah Akyüz), Paradigma Akademi Yayınları, s. 77-100.
- Gültekin, A., (2018) "Alman İdealizmde Fichte'nin Ben Felsefesi", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 16, s.599-612.
- Halıcı, M., Söyük, S., & Gün, İ. (2015). Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Güven. *Journal of Management and Economics Research*, 13(3), 180-198.
- Karakuş, B., & Doğan, S. (2020). Ortaokullarda Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Güven Hakkındaki Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 994-1014.
- Katz, D. & Kahn, R. L. (1977). *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*. (Çev: H. Can ve Y. Bayar). TODAİE Yayınları, Ankara.
- Koşar, D., & Yalçınkaya, M. (2013). Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarının yordayıcıları olarak örgüt kültürü ve örgütsel güven. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), 603-627.

- Mayer, R. C., Davis, J. H., & Schoorman, F. D. (1995). An integrative model of organizational trust. *Academy of management review*, 20(3), 709-734.
- Mey, M., Werner, A. & Theron, A. (2014). The Influence Of Perceptions Of Organizational Trust And Fairness On Employee Citizenship. *Problems and Perspectives in Management*, 12(3), 99-105.
- Morgan, R. M. & Hunt, S. D. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- Öneren, M., Çiftçi, G. E., & Harman, A. (2016). Bilgi Paylaşımının Yenilikçi Davranışa Ve Örgütsel Güvene Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 127-157.
- Özbey, A. U. (2019). Sosyolojik bakış açısıyla toplumsal yabancılaşmanın into the wild filmi üzerinden okunması. T. Erdoğan içinde, *Psikoloji ve sosyoloji araştırmaları 1*.
- Tschannen-Moran, M. (2001). Collaboration and the Need for Trust. *Journal of educational administration*, 39, (4), 308-331.
- Tschannen-Moran, M., & Hoy, W. K. (2000). A multidisciplinary analysis of the nature, meaning, and measurement of trust. *Review of educational research*, 70(4), 547-593.

Opinions of Teachers Working in Primary Schools on Organizational Trust

Research Article

**Eyüp OKTA¹ - Hakan YÜREK² - Bülent
ALTUN³ - Kadri ALTUN⁴ - Fırat KİLGİ⁵**

¹School principal, MEB,
mavi-72@hotmail.com
ORCID: 0009-0007-0908-6567

² Department of Primary Education, MEB,
yurekhakan@gmail.com
ORCID: 0009-0009-1124-0601

³ Assistant Director, MEB,
altun07221@hotmail.com
ORCID: 0009-0007-7152-8098

⁴ Assistant Director, MEB,
altunkadri@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8311-1392

⁵ Department of Primary Education, MEB,
fkilgi@gmail.com
ORCID: 0009-0000-7050-5555
DOI: 10.5281/zenodo.10573961

ABSTRACT

This study aimed to evaluate the opinions of teachers working in primary schools regarding organizational trust. In the study, the phenomenology model was chosen from qualitative research methods. Maximum diversity sampling method, one of the purposeful sampling methods, was used for the study group. In this context, the 20 teachers in the study group were selected according to gender, marital status, age, educational status, subject area, total years of experience and years of working at the school. Data was collected using a semi-structured interview form prepared to determine the opinions of teachers working in primary schools regarding organizational trust. In-depth interviews were conducted to collect data. In the interviews, teachers were asked questions about their experiences about organizational trust in educational institutions and their opinions, feelings and perceptions were collected. The data obtained was analyzed with descriptive analysis. The research results generally show that elements such as transparency, equality, support, communication, justice and teamwork play an important role in the formation of organizational trust in educational institutions. In addition, teachers generally emphasize that organizational trust strengthens communication, affects student achievements, encourages innovation and professional development, increases job satisfaction and strengthens the ability to cope with stress.

Key Words: School, Trust, Organizational Trust, Teacher.

Sınıf Öğretmenlerinin Örgütsel Sessizlik Algısı Hakkında Görüşlerinin İncelenmesi

Araştırma Makalesi

**Recep SOYSAL¹ - Soner KARABELA² - Esra
KARABELA³ - Ayşe ALPARSLAN⁴ - Hakan
ALPARSLAN⁵**

¹Fen Bilimleri Öğretmenliği, MEB,
recepsoysal7220@gmail.com
ORCID: 0009-0007-4942-6626

² Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, MEB,
sonerkarabela@gmail.com
ORCID: 0009-0003-0686-6817

³ Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği MEB,
esrakarabela5861@gmail.com
ORCID: 0009-0005-4641-4238

⁴ Türk Dili ve Edebiyatı, MEB,
aysealparslan0@gmail.com
ORCID: 0009-0008-8625-3995

⁵ Türk Dili ve Edebiyatı, MEB,
hakanalparslann0@gmail.com
ORCID: 0009-0002-6670-4468

DOI: 10.5281/zenodo.10573979

ÖZET

Eğitim kurumlarının en önemli paydaşı olan öğretmenlerin örgütsel sessizlik hakkında görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma fenomenolojik araştırma modeli kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmada, fenomenolojik araştırma modeli, sınıf öğretmenlerinin eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik hakkındaki deneyimlerini anlamak için kullanılmıştır. Araştırmada, öğretmenlerin deneyimleriyle ilgili görüşlerini, duygularını ve algılarını toplamak için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma, araştırmaya katılmaya gönüllü olan 15 sınıf öğretmeni ile görüşülmüştür. Öğretmenler, farklı eğitim kurumlarında görev yapan ve farklı kıdemlere sahip öğretmenlerdir. Veri toplama için derinlemesine görüşmeler kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, betimsel analiz kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, çeşitli faktörlerin kombinasyonu olarak örgütsel sessizliği açıklamaktadır. Bu faktörler şu şekildedir: yetki ve güven eksikliği, iş yükü ve zaman yönetimi zorlukları, korku ve retorik çekincesi, iletişim eksikliği. Öğretmenlerin görüşlerine göre örgütsel sessizlik öğrenci başarısı, işyeri stresi, motivasyon, ekip işbirliği ve yönetim-personel ilişkileri üzerindeki olumsuz etkiler.

Anahtar Kelimeler: Okul, Sessizlik, Örgütsel Sessizlik, Sınıf Öğretmenleri.

GİRİŞ

Belirli bir amaca ulaşmak için kurulan örgütler, dış çevreye bağlı sosyal varlıklardır (Brinsfield vd., 2009). Öte yandan örgütler varlıklarını sürdürebilmek ve hedeflerine ulaşabilmek için çeşitli yollar izlemektedir. Ancak postmodern dünyada globelleşme ile birlikte, yeryüzündeki yaşam standartlarının eşitsizliği, yaşam biçimlerinin merkezine bir tehdide dönüşmesiyle (Özbey, 2018) son yıllarda değişen çevresel faktörler, insan ihtiyaçları, artan rekabet koşulları ve insanların birçok konudaki bilgisi, örgütlerin sürekli olarak kendilerini yenilemelerine ve geliştirmelerine yol açmıştır (Brinsfield vd., 2009; Brett vd., 1995). Okullar da çevre koşullarından etkilenmektedir ve değiştiklerinde bu koşullara uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu nedenle okul içi ve dışı sorunlara karşı önlem alınması ve okulun gelişimini, etkililiğini, verimliliğini azaltacak ve dolayısıyla başarısını etkileyebilecek durumların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Nikmaram vd., 2012). Okullar, fikirlerini en iyi şekilde ifade edebilen, kararlı ve kararlı bireyler yetiştirmek ve geliştirmekle sorumludur (Darwish, 2000; Gültekin, 2023). Öğrencinin burada aldığı eğitimin yanı sıra moral ve motivasyonu da gelecekteki akademik hayatı açısından önemlidir. Bunun için öğretmenlere büyük görev düşmektedir (Bayramoğlu ve Çetinkanat, 2020). Ancak öğretmenler okullarda çeşitli koşullardan kaynaklı olarak sessizlik davranışı sergilemek durumunda kalmaktadırlar. Örgütsel sessizlik, bir örgüt içinde çalışanların belirli konu veya sorunlar hakkında görüş ve fikirlerini ifade etmekten kaçınmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, çalışanların itaat, korku, güvensizlik veya farklılıklara karşı isteksizlik gibi nedenlerle ortaya çıkabilir (Afşar, 2013; Macit ve Erdem, 2020). Örgütsel sessizlik, çalışanların örgütsel konularla ilgili görüş ve fikirlerini açıkça ifade etmemeleri durumudur. Morrison ve Milliken (2000), örgütsel sessizliği, çalışanların örgütsel koşullarla ilgili davranışsal, bilişsel ve duygusal değerlendirmelerini, bu durumu etkileyecek ya da düzeltebilecek kişilere bilerek ve isteyerek söylememesi olarak tanımlamıştır.

Eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik ise öğretmenlerin eğitim kurumuyla ilgili görüş ve fikirlerini açıkça ifade etmemeleri durumudur. Bu durum, eğitim kurumlarının verimliliğini, performansını ve gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre örgütsel sessizlik örgütsel gelişimin önünde bir engel olmasının yanı sıra çalışanların örgüte olan bağlılıklarının azalmasına (Brinsfield vd., 2009), moral ve motivasyonun düşmesine (Dyne vd., 2003) ve değişim ve yeniliği engelleyen örgütler arası çatışmaların artmasına (Laeque ve Bakhtawari, 2014) yol açmaktadır. Örgütsel sessizliğin, çalışanların verimlilik performansını azaltabileceği, örgütsel hedeflere katkılarını azaltabileceği ve olumsuz etkilere neden olabileceği belirtilmektedir (Afşar, 2013; Macit ve Erdem, 2020). Literatürde, örgütsel sessizliğin bireysel düzeyde (çalışan sessizliği) ve kolektif düzeyde (örgütsel sessizlik) incelendiği, bu durumun iş tatmini, örgütsel destek algısı, yönetim açıklığı gibi faktörlerle ilişkilendirildiği ifade edilmektedir (Kulualp ve Çakmak, 2016). Eğitim kurumları, toplumların en önemli yapı taşlarından biridir. Bu kurumlar, öğrencilerin öğrenmeleri, gelişmeleri ve topluma faydalı bireyler olarak yetişmeleri için gerekli ortamı sağlarlar. Eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik, bu önemli kurumların verimliliğini, performansını ve gelişimini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu bağlamda bu çalışmada eğitim kurumlarının en önemli paydaşı olan öğretmenlerin örgütsel sessizlik hakkında görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu temel amaçtan hareketle çalışma aşağıdaki soruların yanıtlarını

aramaktadır:

- Örgütsel sessizliğe neden olan faktörler nelerdir?
- Örgütsel sessizliğin etkileri nelerdir?

Sınıf öğretmenleri, eğitim kurumlarının en önemli paydaşlarından biridir. Öğrencilerin doğrudan etkileşimde bulunduğu öğretmenler, onların öğrenmeleri ve gelişimi için kritik bir rol oynarlar. Bu nedenle, sınıf öğretmenlerinin eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik hakkındaki görüşlerinin incelenmesi önemlidir. Bu araştırma, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliği nasıl algıladıklarını, sessizliğe neden olan faktörleri ve sessizliğin etkilerini ortaya koyabilir. Bu bilgiler, eğitim kurumlarının örgütsel sessizliği önlemek için alabileceği önlemleri geliştirmeye yardımcı olabilir. Özellikle, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliğe neden olan faktörleri daha iyi anlamak, bu faktörleri azaltmak için alınabilecek önlemlere odaklanmak açısından önemlidir. Örneğin, sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliğe neden olan en önemli faktörlerden biri, yöneticilerin baskıcı ve cezalandırıcı davranışlarıdır. Bu nedenle, eğitim kurumları, yöneticilerin daha şeffaf ve katılımcı bir liderlik tarzı benimsemesi için teşvik edilebilir.

YÖNTEM

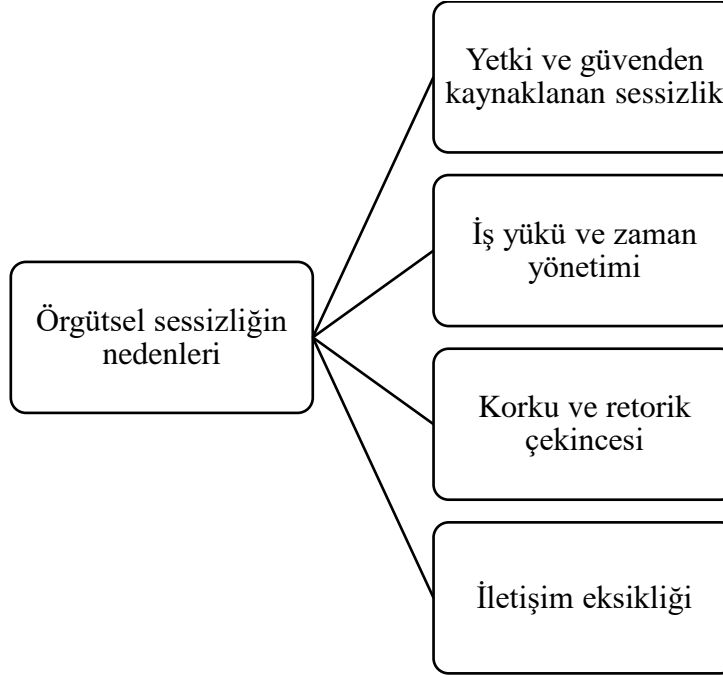
Eğitim kurumlarının en önemli paydaşı olan öğretmenlerin örgütsel sessizlik hakkında görüşlerini incelemeyi amaçlayan bu araştırma fenomenolojik araştırma modeli kullanılarak yürütülmüştür. Fenomenoloji, insanların belirli bir fenomen veya kavramla ilgili deneyimlerini, duygularını, bakış açıları ve algılarını ifade etmelerini sağlayan ve bu fenomeni nasıl deneyimlediklerini tanımlamak için kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir (Yin, 2013). Fenomenolojik araştırmada, araştırmacı, katılımcıların deneyimlerini derinlemesine anlamak için onların deneyimleriyle ilgili görüşlerini, duygularını ve algılarını toplar. Bu veriler, genellikle derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlemi veya odak grupları gibi yöntemlerle toplanır (Patton, 2005). Bu araştırmada, fenomenolojik araştırma modeli, sınıf öğretmenlerinin eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik hakkındaki deneyimlerini anlamak için kullanılmıştır. Araştırmada, öğretmenlerin deneyimleriyle ilgili görüşlerini, duygularını ve algılarını toplamak için derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma, araştırmaya katılmaya gönüllü olan 15 sınıf öğretmeni ile görüşülmüştür. Öğretmenler, farklı eğitim kurumlarında görev yapan ve farklı kademelere sahip öğretmenlerdir. Veri toplama için derinlemesine görüşmeler kullanılmıştır. Görüşmeler, araştırmacılar tarafından yapılmıştır ve ortalama 60 dakika sürmüştür. Görüşmelerde, öğretmenlere eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik hakkındaki deneyimleri hakkında sorular sorulmuş ve onların görüşleri, duyguları ve algıları toplanmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, betimsel analiz kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, nitel verilerin sistematik olarak yorumlanması sürecidir (Tekindal ve Oğuz, 2020). Bu araştırmada, görüşmelerden elde edilen veriler, temalar ve alt temalar halinde kodlanmıştır. Daha sonra, bu temalar ve alt temalar, araştırma sorularına cevap verecek şekilde analiz edilmiştir.

BULGULAR

Örgütsel Sessizliğe Neden Olan Faktörler

Araştırma kapsamında ilk olarak sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliğin nedenlerine ilişkin görüşleri incelenmiştir. Öğretmenlerin görüşlerinden hareketle öne çıkan faktörler şekil

1’de gösterilmektedir.

Şekil 1:Örgütsel Sessizliğin Nedenleri

Katılımcıların görüşlerine göre öğretmenler arasındaki örgütsel sessizlik, yetki ve güven eksikliği, iş yükü ve zaman yönetimi zorlukları, korku ve retorik çekincesi ve iletişim eksikliği gibi çeşitli faktörlerin bir kombinasyonundan kaynaklanabilir. Bu kapsamda öne çıkan bir görüşe göre sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizlik nedeninin temelinde, yönetim tarafından sağlanan yetki ve güvenden yoksun olmak yatmaktadır. Bu konuda K1: *“Öğretmenler olarak, karar alma süreçlerine katılmamız veya önerilerde bulunmamız konusunda sınırlı bir özgürlüğümüz olduğu için sessiz kalıyoruz.”* Diyerek görüşlerini bildirmiştir. Bu katılımcı, öğretmenlerin kurumsal süreçlere katılım eksikliğinin, yetki ve güven eksikliğinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bu durum, öğretmenlerin etkin bir şekilde ifade etmelerini engelleyebilir ve örgütsel sessizliği artırabilir. Diğer taraftan K3: *“Öğretmenler olarak iş yükümüz oldukça yoğun. Sınıftaki öğrencilere yetişmek, ders planlarını hazırlamak ve velilerle iletişim kurmak zaman alıcı işler. Bu yüzden, örgüt içindeki konularda görüş belirtmeye zaman bulamıyoruz.”* Diyerek iş yükü ve zaman yönetiminin öğretmenlerin örgütsel konulardaki sessizliğini etkileyen önemli faktörler olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, öğretmenlerin diğer konulara odaklanmalarını engelleyerek seslerini duyuramamalarına neden olabilir. K8 ise *“Bazı öğretmenler, örgüt içindeki sorunları dile getirmekten kaçınıyor. Bu, olumsuz sonuçlarla karşılaşma korkusu ve retorik çekincesinden kaynaklanıyor. Özellikle yönetimle ilgili konularda konuşmak riskli olabilir.”* diyerek öğretmenlerin örgütsel konularda sessiz kalmasının arkasında korku ve retorik çekincesinin bulunduğunu belirtmiştir. Bu durum, açık iletişimi engelleyerek öğretmenlerin sorunları ifade etmelerini güçleştirebilir. K11 ise *“Okul içinde etkili iletişim eksikliği var. Öğretmenler arasında düzenli bir bilgi paylaşımı ve açık iletişim sağlanmadığı için, birçok konuda sessiz kalıyoruz.”* Diyerek örgütsel sessizliğin temel nedenlerinden birinin iletişim eksikliği olduğunu belirtmektedir. Bu durum, öğretmenlerin

bilgiye erişimini ve görüşlerini dile getirmesini zorlaştırabilir.

Örgütsel Sessizliğin Etkileri

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliğin sonuçlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Öğretmenlerin görüşlerinden hareketle öne çıkan sonuçlar şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Örgütsel Sessizliğin Sonuçları

Katılımcı öğretmenlerin görüşlerine göre eğitim kurumlarında örgütsel sessizlik, öğrencilerin başarısı, işyeri stresi, motivasyon, ekip işbirliği ve yönetim-personel ilişkileri üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Bununla ilgili olarak K 3: “*Sessiz kalmamız, öğrenci başarısını olumsuz etkiliyor. Yetersiz iletişim ve deneyim paylaşımı, öğrencilerimize daha iyi bir eğitim sunma fırsatlarımızı azaltıyor.*” Diyerek örgütsel sessizliğin öğrenci başarısındaki düşüşle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Öğretmenler arası etkileşim eksikliği, öğrencilere daha zengin bir öğrenme deneyimi sunma potansiyelini azaltabilir. K6 ise “*Sessiz kalmak, işyerindeki stresi artırıyor. Sorunları ifade edemediğimiz için biriken sorunlar, zamanla daha büyük bir stres kaynağı haline geliyor.*” Şeklinde görüş bildirmiştir. Katılımcı ifadesine göre örgütsel sessizlik işyeri stresini artırabilir. İşyerinde açık iletişim eksikliği, öğretmenlerin duygusal ve psikolojik refahlarını olumsuz etkileyebilir. K8 “*Sessizlik, motivasyon kaybına neden oluyor. Kendi fikirlerimizi ifade edememek, işimize olan bağlılığımızı azaltıyor.*” Diyerek örgütsel sessizliğin motivasyon kaybına yol açtığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla okulda etkili bir şekilde katılım olmadığında, öğretmenlerin işlerine olan ilgileri azalabilir. Öte yandan K9 “*Sessizlik, ekip içinde işbirliğini olumsuz etkiliyor. Fikirlerimizi paylaşmadığımızda, takım olarak daha zayıf kalıyoruz.*”

Diğer katılımcı öğretmenlerin görüşlerine göre örgütsel sessizliğin ekip işbirliğini zayıflattığını belirtmektedir. İşbirliği eksikliği, öğretmenlerin birbirleriyle etkileşim kurma ve birlikte çalışma potansiyelini düşürebilir. K11 ise “*Sessizlik, yönetim ve personel ilişkilerinde sorunlara yol açıyor. Karşılıklı*

anlayış ve iletişim eksikliği, işyerindeki atmosferi olumsuz etkiliyor." Şeklinde görüş bildirerek örgütsel sessizliğin yönetim ve personel ilişkilerinde sorunlara neden olduğunu ifade etmiştir. Bu, güçlü bir iletişim ve işbirliği kültürü oluşturmanın zorlaşmasına neden olabilir. Son olarak K14 *"Sessiz kalmamız, okulun yeniliklere ve gelişime ayak uydurmasını engelliyor. Yaratıcı fikirler ortaya atma ve yeni öğretim yöntemleri deneme şansımız kısıtlanıyor."* Diyerek örgütsel sessizliğin sonucunda inovasyon ve gelişimde yavaşlık olduğunu belirtmiştir. Bu durum, öğretmenlerin potansiyel katkılarının değerlendirilmemesine ve eğitimde ilerlemenin önünde bir engel oluşturabilir. Bu sonuçlar, yönetim ve öğretmenler arasında daha etkili bir iletişim ve işbirliği stratejileri geliştirmenin önemini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada eğitim kurumlarının en önemli paydaşı olan öğretmenlerin örgütsel sessizlik hakkında görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde elde edilen nitel bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçlar tartışılmaktadır. Araştırmada ilk olarak katılımcıların görüşleri doğrultusunda örgütsel sessizliğe neden olan öne çıkan faktörler incelenmiştir. Araştırma kapsamında sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizlik nedenlerini belirlemek amacıyla yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular, çeşitli faktörlerin kombinasyonu olarak örgütsel sessizliği açıklamaktadır. Bu faktörler şu şekildedir: yetki ve güven eksikliği, iş yükü ve zaman yönetimi zorlukları, korku ve retorik çekincesi, iletişim eksikliği. Bu durum çeşitli araştırma bulgularıyla da desteklenmektedir (Ayduğ vd., 2017; Altınlı, 2022; Canbaz, 2022). Görüldüğü gibi sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliği, farklı faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan karmaşık bir durumdur. Bu faktörlerin anlaşılması, öğretmenlerin daha etkili bir şekilde ifade etmelerine ve örgüt içinde daha aktif bir rol almalarına yardımcı olabilir. Bu noktada, yönetim tarafından sağlanan yetki ve güvenin artırılması, iş yükü ve zaman yönetimi konularında destek sağlanması, korku ve retorik çekincesinin aşılması, iletişim kanallarının güçlendirilmesi gibi önlemler alınarak örgütsel sessizliğin azaltılması hedeflenmelidir. Bu önlemler, öğretmenlerin katılımını teşvik edebilir ve okul içinde daha sağlıklı bir iletişim ortamının oluşturulmasına katkı sağlayabilir.

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında sınıf öğretmenlerinin örgütsel sessizliğin sonuçlarına ilişkin görüşleri incelenmiştir. Öğretmenlerin görüşlerine göre örgütsel sessizlik öğrenci başarısı, işyeri stresi, motivasyon, ekip işbirliği ve yönetim-personel ilişkileri üzerindeki olumsuz etkiler. Literatürde, örgütsel sessizliğin bireysel düzeyde (çalışan sessizliği) ve kolektif düzeyde (örgütsel sessizlik) incelendiği, bu durumun iş tatmini, örgütsel destek algısı, yönetim açıklığı gibi faktörlerle ilişkilendirildiği ifade edilmektedir (Kulualp ve Çakmak, 2016). Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre örgütsel sessizlik örgütsel gelişimin önünde bir engel olmasının yanı sıra çalışanların örgüte olan bağlılıklarının azalmasına (Brinsfield vd., 2009), moral ve motivasyonun düşmesine (Dyne vd., 2003) ve değişim ve yeniliği engelleyen örgütler arası çatışmaların artmasına (Laeque ve Bakhtawari, 2014) yol açmaktadır. Örgütsel sessizliğin, çalışanların verimlilik performansını azaltabileceği, örgütsel hedeflere katkılarını azaltabileceği ve olumsuz etkilere neden olabileceği belirtilmektedir (Afşar, 2013; Macit ve Erdem, 2020). Sonuç olarak, örgütsel sessizliğin eğitim kurumlarındaki çeşitli sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Bu sonuçlar, yönetim ve öğretmenler arasında daha etkili bir iletişim ve işbirliği stratejileri geliştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Özellikle, öğretmenler arasındaki etkileşimi artırmak, işyeri stresini yönetmek, motivasyonu artırmak, ekip işbirliğini teşvik etmek ve yönetim-personel ilişkilerini güçlendirmek için çeşitli önlemler alınmalıdır. Bu önlemler, eğitim kurumlarında daha sağlıklı bir çalışma ortamının oluşturulmasına katkı sağlayabilir ve öğrenci başarısı ile birlikte genel okul performansını artırabilir.

KAYNAKÇA

- Afşar, L. (2013). *Örgütsel sessizlik ve örgütsel güven ilişkisi: Konuya ilişkin bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Altınlı, O.(2022). *Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Öğretmenlerin Örgütsel Sessizlikleri ve Göreceli Yoksunlukları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi. Mersin.
- Ayduğ, D., Himmetoğlu, B., & Turhan, E. (2017). Öğretmenlerin Örgütsel Sessizliğe İlişkin Görüşlerinin Nitel Bir Araştırma İle İncelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(3), 1120-1143.
- Bayramoğlu, D., &Çetinkanat, C. A. (2020). ExaminingtheRelationshipbetweenOrganizationalCommitmentandOrganizational Silence of Teachers. *Revista de Cercetare si InterventieSociala*, 71. 25-40.
- Brett, J. F., Cron, W. L., &SlocumJr, J. W. (1995). Economicdependency on work: A moderator of therelationshipbetweenorganizationalcommitmentandperformance. *Academy of managementjournal*, 38(1), 261-271.
- Brinsfield, C.T., Edwards, M.S., &Greenberg, J. (2009). Voice and silence in organizations: Historicalreviewandcurrentconceptualizations. Greenberg, J., &Edwards, M. S. (Eds). *Voice and Silence in Organizations*. (pp. 3-37). UK: EmeraldGroup Publishing.
- Canbaz, S. (2022). *İlkokul ve Ortaokullarda Çalışan Ortaokullarda Çalışan Öğretmenlerin Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sessizlik Algıları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.
- Darwish, Y. (2000). Organizationalcommitment: A mediator of therelationships of leadershipbehaviorwithjobsatisfactionandperformance in a non-western country. *Journal of ManagerialPsychology*, 15(1), 6-28.
- Dyne, L. V., Ang, S., &Botero, I. C. (2003). Conceptualizingemployee silence andemployeevoice as multidimensionalconstructs. *Journal of managementstudies*, 40(6), 1359-1392.
- Kulualp, H. G., & Çakmak, A. F. (2016). Örgütsel sessizlik türlerini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 123-146.
- Laeque, S. H., &Bakhtawari, N. Z. (2014). Employee silence as a determinant of organizationalcommitment: Evidencefromthehighereducationsector of Pakistan. *EuropeanJournal of Business and Management*, 6(20), 46-51.
- Macit, G., & Erdem, R. (2020). Örgütsel sessizliğe dair kavramsal bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 93-114.

- Morrison, E. W., & Milliken, F. J. (2000). Organizational silence: A barrier to change and development in a pluralistic world. *Academy of Management Review*, 25(4), 706-725.
- Nikmaram, S., Yamchi, H.G., Shojaii, S., Zahrani, M.A., & Alvani, S.M. (2012). Study on relationship between organizational silence and commitment in Iran. *World Applied Sciences Journal*, 17(10), 1271-1277.
- Özbey, A.U. (2018). Küreselleşme perspektifinden tüketim toplumunun sosyolojik okuması. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Patton, M. Q. (2005). *Qualitative research*. Encyclopedia of statistics in behavioral science.
- Tekindal, M., & Oğuz, Ş (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172.

**Examination of Classroom Teachers'
Opinions About the Perception of
Organizational Silence**

Research Article

**Recep SOYSAL¹ - Soner KARABELA² - Esra
KARABELA³ - Ayşe ALPARSLAN⁴ - Hakan
ALPARSLAN⁵**

¹Science Teaching, MEB,
recepsoysal7220@gmail.com
ORCID:_0009-0007-4942-6626

² Teaching Religious Culture And Ethics, MEB,
sonerkarabela@gmail.com
ORCID: 0009-0003-0686-6817

³ Teaching Religious Culture And Ethics MEB,
esrakarabela5861@gmail.com
ORCID:_0009-0005-4641-4238

⁴ Turkish Language and Literature, MEB,
aysealparslan0@gmail.com
ORCID:_0009-0008-8625-3995

⁵ Turkish Language and Literature, MEB,
hakanalparslann0@gmail.com
ORCID:_0009-0002-6670-4468

DOI: 10.5281/zenodo.10573979

ABSTRACT

This research, which aims to examine the opinions of teachers, the most important stakeholders of educational institutions, about organizational silence, was conducted using the phenomenological research model. In the study, the phenomenological research model was used to understand classroom teachers' experiences about organizational silence in educational institutions. In the study, in-depth interviews were conducted to collect teachers' opinions, feelings and perceptions about their experiences. The research was conducted with 15 classroom teachers who volunteered to participate in the research. Teachers are teachers who work in different educational institutions and have different seniorities. In-depth interviews were used for data collection. Data obtained from the interviews were analyzed using descriptive analysis. Findings from the interviews explain organizational silence as a combination of various factors. These factors are: lack of authority and trust, workload and time management difficulties, fear and rhetorical hesitation, lack of communication. According to teachers' opinions, organizational silence has negative effects on student achievement, workplace stress, motivation, team cooperation and management-staff relations.

Key Words: School, Silence, Organizational Silence, Classroom Teachers.

Programlanmış Eğitsel Rehberlik Hizmetlerinin Ortaokul Öğrencilerinin Sınav Kaygısı Üzerindeki Etkisi

Araştırma Makalesi

**Fikret YAVUZ¹ - Lütfi YILDIZ² - Tanju
ÇELİK³ - Arslan AKYÜZ⁴ - Özlem EKİCİ
KIZILIRMAK⁵ - Nevin KÜÇÜKENEZ⁶**

¹Sosyal Bilgiler Öğretmeni, MEB,
fikreyavuz1970@hotmail.com
ORCID: 0009-0005-8000-2747

²Türkçe Öğretmeni, MEB,
lutfiyildiz76@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7424-0985

³Sosyal Bilgiler Öğretmeni, MEB,
tanju.celik@hotmail.com
ORCID: 0009-0004-9322-136X

⁴Müzik Öğretmeni, MEB,
aslankeman@hotmail.com
ORCID: 0009-0006-3945-6197

⁵Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, MEB,
ozlem_anadolu@hotmail.com
ORCID: 0009-0006-1935-621X

⁶Fen Bilimleri Öğretmeni, MEB,
fikreyavuz1970@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-5257-3981

DOI: 10.5281/zenodo.10573991

ÖZET

Günümüzde sınav kaygısına bağlı olarak gelişen birçok psikolojik sorunlara bağlı olarak ortaya çıkabilen başarı düzeyinin azalması sıklıkla görülmektedir. Eğitsel rehberlik hizmetleriyle bu sınav kaygısının giderilebilmesi söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı 7.sınıf ve 8.sınıf öğrencilerinin yaşadığı sınav kaygılarının eğitsel rehberlik hizmetlerine bağlı olarak ne kadar giderilebileceğini araştırmaktır. Araştırmada nedensel-karşılaştırmalı model ve ilişkisel taramalı model kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Vakıfbank Atatürk Ortaokulu'nda öğrenim gören 7. ve 8.sınıf öğrencileri kapsayacak niteliktedir. Yapılan ölçek sonucu kaygı düzeyi referans değerinin üstünde çıkan öğrencilerden gönüllü olan öğrencilerin çalışmaya katılmıştır. Böylece çalışmaya katılan öğrencilerin %50'sini 7.sınıf (n=15); %50'sini de 8.sınıf öğrencileri (n=15) oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak öğrenciler hakkında demografik bilgiler içeren Kişisel Bilgi Formu, sınav kaygılarını ölçmek amacıyla Sınav Kaygısı Envanteri kullanılmıştır. Veriler SPSS paket programına girilerek analiz edilmiştir. 2 bağımlı ve bağımsız grubun

karşılaştırılmasında t testi kullanılmıştır. 2’den fazla veri içeren gruplarda Anova testi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Shaphirowilk testi ile analiz edilmiştir. İstatistikteki anlamlılık için $p < 0.05$ referans değer olarak kabul edilmiştir. Ardından eğitsel rehberlik hizmetleri, sınav kaygı düzeyi yüksek olan öğrencilere verilecek, ön test ve son test sonuçları karşılaştırılacaktır. Anlamlı bir istatistik düzeyi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Sınav Kaygısı, Eğitsel Rehberlik Hizmetleri, Başarı.

GİRİŞ

Kaygı; hayatın birçok yerinde görülen ve hissedilen bir duygudur. Türkiye’de eğitim sistemi sürekli bir aşama halindedir ve sınavsız kurumlara geçiş yoktur. Bu da öğrencilerde stres ve kaygıya neden olmaktadır. Bu durumda da kaygının alt başlıklarından birisi olan “sınav kaygısı” kavramı ortaya çıkmaktadır. Sınav kaygısı ölçeğinin hazırlayıcısı olan Spielberger bunu değerlendirilme anında, başarı durumunu sergilemesine fırsat göstermeyen davranışsal duygusal ve zihinsel özelliklerinden biri olan ve kişide negatif hislere yol açan olumsuz bir anımsama olarak tanımlar (Güler ve Çakır, 2013). Bir öğrencinin akademik olarak başarılı olması veya olmaması onun üniversite sınavlarında göstermiş olduğu başarıyla ölçülür. Bu ise bütün öğrencilerin sınavlarda kaygı yaşamaları durumunu tetiklemektedir. Bu sebeptendir ki sınavlarda yaşanan kaygının nedenleri kaygı ile ilişkili değişkenler ve sınav kaygısıyla baş etmeye neden olan birçok araştırmanın yapılmasına neden olmuştur.

Sınav kaygısı bireyin sınava yüklediği anlamın artması ile ilişkili olarak artmaktadır (McDonald, 2001). Bu doğrusu da gerçekleştirilen bir çalışmada üniversite sınavına girecek öğrencilerin kaygı düzeyinin bir ameliyat olacak hastanın kaygı düzeyinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Baltaş, 2015). Yapılan çalışmalar öğrencilerin sınav sırasında zihinsel kaygı düzeyinin giderek azaldığı, kuruntu seviyesindeyse sınav sonrası değerlendirmelerin başından bitişine kadarki sürede azalmadığı tespit edilmiştir (Doctor ve Altman, 1969). Önceki araştırmaların sonucuna göre yüksek düzeyde sınav kaygısı yaşayan kişilerin en temel korkusu sınav anında öğrendiği bilgileri anımsamama olduğu görülmüştür (Erözkan, 2004). Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı eğitsel rehberlik hizmetlerinin kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik önemini incelemek ve değerlendirmektir. Araştırmada aşağıdaki soruların yanıtları aranmaktadır:

- Ortaokulda öğrenim gören 7.sınıf ve 8.sınıf öğrencilerinin yaşadığı sınav kaygıları hangi düzeydedir?
- Öğrencilerin yaşadığı kaygılar eğitsel rehberlik hizmetleriyle giderilebilir mi?
- Öğrencilerin kaygı düzeylerinin cinsiyet, arkadaş sayıları ve çeşitli değişkenler ile ilişkisi var mı?

Bu çalışma rehber öğretmenlere ve sınav kaygısı yaşayan öğrencilere, eğitsel rehberlik hizmetlerinin önemini ve kaygı düzeylerini azaltıcı etkiye sahip olduğunu gösterecektir. Çalışmada ortaokul 7. ve 8. sınıflarda eğitim gören öğrencilerin Sınav kaygısı ölçeğinde ki sorulara doğru ve objektif bir şekilde yanıtladıkları ve araştırmanın örneklemenin araştırmanın evrenini temsil edecek nitelikte olduğu varsayılmıştır. Ayrıca çalışma öğrencilerin sınav kaygısı düzeyi Sınav Kaygısı Envanteri’nin ölçtüğü özelliklerle, 2021-2022 eğitim ve öğretim yılında Samsun ili Havza ilçesi Vakıfbank Ortaokulu’ndaki 7. ve 8.sınıf öğrencisi olan 30

öğrenci ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nedensel-karşılaştırmalı model ve ilişkisel taramalı model kullanılacaktır. Bu model araştırmanın temel amacına uyacak şekilde ve ekonomik olarak veri elde edilmesi ve analiz edilmesi için gereken koşulların düzenlenmesidir (Selltiz vd., 1959: Karasar, 2002:s 76'daki alıntı).Bu koşulların düzenlenmesindeki temel iki yaklaşım; tarama ve deneme'dir (Nisbet ve Entwistle, 1974; Karasar, 2002; s:76'daki alıntı). Araştırmacılar içerisinde buldukları koşullar doğrultusunda bu yaklaşımlardan birisini kullanmak durumundadırlar (Kaplan, 1964; Karasar, 2002: s.76'daki alıntı).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Vakıfbank Atatürk Ortaokulu'nda öğrenim gören 7. ve 8.sınıf öğrencileri kapsayacak nitelikte olacaktır. Yapılan ölçek sonucu kaygı düzeyi referans değerinin üstünde çıkan öğrencilerden gönüllü olan öğrencilerin çalışmaya katılmaları istenecektir. Bu çalışmada sınav kaygısını düşürücü nitelikte olan eğitsel rehberlik hizmeti programı olacaktır. Bu programdaki tüm seanslardan sonra kaygı düzeyi yüksek çıkan öğrencilerin sınav kaygısı düzeyinde anlamlı bir azalma olup olmadığı kontrol edilecektir. Araştırmanın evren ve örnekleme bu şekilde olup çiftaşamalıdır. Araştırma çalışma grubunu oluşturan 7 ve 8.sınıf öğrencilerine dair demografik özellikler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 4: 7.sınıf ve 8.sınıf öğrencilerine ilişkin demografik bilgiler

		n	%
Sınıf	7	15	50
	8	15	50
Daha Önce Rehberlik Hizmeti Aldı mı?	Evet	13	43,3
	Hayır	17	56,7
Arkadaşlık İlişkileri	Çok Kötü	3	10
	Kötü	5	16,7
	Kararsızım	8	26,7
	İyi	10	33,3
	Çok İyi	4	13,3

Tablo 1.'de görüldüğü üzere çalışmaya katılan öğrencilerin %50'sini 7.sınıf (n=15); %50'sini de 8.sınıf öğrencileri (n=15) oluşturmaktadır.

Öğrencilerin samimi arkadaş sayılarına verdikleri cevaplar incelendiğinde samimi arkadaş sayısı 1 olan öğrenciler %3,3 (n=1), samimi arkadaş sayısı 2 olan öğrenciler %13,3

(n=4), samimi arkadaş sayısı 3 olan öğrenciler %10 (n=3), samimi arkadaş sayısı 4 olan öğrenciler %23,3 (n=7), samimi arkadaş sayısı 5 olan öğrenciler

%16,7 (n=5), samimi arkadaş sayısı 6 olan öğrenciler %23,3 (n=7), samimi arkadaş sayısı 7 olan öğrenciler %3,3 (n=1) ve samimi arkadaş sayısı 8 olan öğrenciler %6,7 (n=2)'dir. Öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerini değerlendirmesi için alınan yanıtlarda; arkadaşlık ilişkilerini çok kötü değerlendiren öğrenciler %10 (n=3), arkadaşlık ilişkilerini kötü değerlendiren öğrenciler %16,7 (n=5), arkadaşlık ilişkilerini değerlendirirken kararsız kalan öğrenciler %26,7 (n=8), arkadaşlık ilişkilerini iyi değerlendiren öğrenciler %33,3 (n=10) ve arkadaşlık ilişkilerini çok iyi değerlendiren öğrenciler ise %13,3 (n=4)'tür. Daha önceden rehberlik hizmeti alan öğrenciler %43,3 (n=13); daha önceden rehberlik hizmeti almayan öğrenciler %56,7 (n=17)'dir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri öğrencilerin demografik bilgilerinin tespit edilmesine yönelik hazırlanan kişisel bilgi formu ve sınavlarda yaşadıkları kaygılarını ölçmek amacıyla kullanılan Sınav kaygısı envanteri kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada verilerin toplanması da kullanılan araçlara ait bilgiler aşağıda alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırma problemine ilişkin daha detaylı ve sonuçların hangi değişkenlere bağlı olarak değişebileceğine ilişkin bulgulara varmak amacıyla Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Sınav Kaygısı Envanteri

Spielberger tarafından sınav kaygısının düzeyini belirlemek amacıyla hazırlanan, kişilerin kendilerini derecelendirmesine olanak tanıyan, 20 maddeden oluşan ve 0 ile 4 arasında puan alan Likert tipi bir ölçektir (Erözkan, 2004). Kuruntu ve Duyuşsallık olarak iki alt 27 boyutu bulunur. Kuruntu alt testinde 12 madde, duyuşsallık alt testinde ise 8 madde olmak üzere toplam 20 madde bulunmaktadır (Güler ve Çakır, 2013). Bu maddelere baktığımızda; 1., 6., 7., 9., 10., 11., 13., 14., 15., 16., 18., 19. maddeler duyuşsallık geriye kalan 2., 3., 4., 5., 8., 12., 17., 20. maddeler ise kuruntualt testini ölçen maddelerdir. Kuruntu alt test puanları 0-32, duyuşsallık alt testinde ise 0-48 ve tüm testten alınabilecek puan ise 0 ila 80 aralığındadır. Ölçekten alınan yüksek puan ile sınav kaygısı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Puan ne kadar yüksek olursa kaygı düzeyi de o kadar yüksek olur. Envanterin Türkçe'ye uyarlanması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Öner (1990) tarafından yapılmış ve tüm test için KR-20 Cronbach Alpha değeri 0.87 olarak bulunmuştur. Ölçeklerin geçerlilik güvenilirliklerinde, "Cronbach alpha" değerinin minimum 70 ve üzeri olması gerektiği kabul edilmektedir (Seçer, 2015).

Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması için rastgele yöntemle belirlenen Samsun ili Havza ilçesinde Vakıfbank Atatürk Ortaokulu'nda öğrenim gören 7.sınıf ve 8.sınıf öğrencileri seçilmiştir. Ölçeğin uygulanacağı zaman dilimi belirlenerek uygun görülen aralıkta Kişisel Bilgi Formu ve Sınav Kaygısı Envanteri gönüllü öğrencilere uygulanmıştır. Formlar dağıtılmadan önce gerekli bilgiler öğrencilere anlatılmıştır. Uygulama süresi yaklaşık olarak 17 dakika sürmüştür.

Uygulama toplam 4 seans rehberlik hizmetiyle beraber 3 haftada bitmiştir. Yönergeye aykırı şekilde doldurulan formlar değerlendirmeye alınmamıştır.

Verilerin Analizi

Veriler SPSS paket programına girilerek analiz edilmiştir. 2 bağımlı ve bağımsız grubun karşılaştırılmasında t testi kullanılmıştır. 2’den fazla veri içeren gruplarda Anova testi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Shaphirowilk testi ile analiz edilmiştir. İstatistikteki anlamlılık için $p < 0.05$ referans değer olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Bu başlık altında araştırma problemine bağlı olarak bireylere yöneltilen sorular ve cümlelere ilişkin yapılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Sınıf Değişkenine Göre Kaygı Düzeyleri Ortalamaları

Tablo 5: Sınıf Değişkenine Göre Kaygı Düzeyleri Ortalamaları

Sınıf	Ortalama	N	Standart Sapma
7	2,2033	15	1,06
8	1,8067	15	,95
Toplam	2,0050	30	1,01

Tablo 2’ye göre 7.sınıf öğrencilerinin kaygı düzeyleri ortalaması 2,2033 olurken 8.sınıfta öğrenim gören öğrencilerin kaygı düzeyleri 1,8067’de kalmıştır.

Tablo 6: Sınıf Değişkenine Göre Kaygı Düzeyleri T Testi

	Ortalama	Standart Hata	t	df	p
Daha önce rehberlik hizmeti	-	0,8457	3,678	-	0,125

Tablo 3’e göre $p=0,125$ olup anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Arkadaşlık İlişkileri ile Kaygı Düzeyleri Ortalama Puanları

Tablo 7: Arkadaşlık İlişkileri ve Kaygı Düzeyleri Ortalamaları

Arkadaşlık ilişkileri	Ortalama	N	Standart Sapma
Çok Kötü	,7833	3	,07638
Kötü	,98	5	,27973
Kararsızım	1,875	8	1,11034
İyi	2,82	10	,40222
Çok İyi	2,425	4	,88553

Tablo 4’te görüldüğü üzere arkadaşlık ilişkilerini “Çok Kötü” değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 0,7833; arkadaşlık ilişkilerini “Kötü” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 0,98; arkadaşlık ilişkilerini “Kararsızım” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “1,875”; arkadaşlık ilişkilerini “İyi” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “2,82” ve arkadaşlık

ilişkilerini “Çok İyi” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “2,425” olarak analiz edilmiştir.

Tablo 8: Arkadaşlık ilişkileri arasındaki tek yönlü anova testi

	Kareler Toplamı	dF	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	6,367	20	,318	2,865	0,049
Gruplar İçi	1,000	9	,111		
Toplam	7,367	29			

Tablo 5’e göre p değeri 0,049 olduğundan anlamlı bir istatistik elde edilmiştir. Bu durumun öğrencilerin arkadaşlarıyla sürekli sınav hakkında konuşmaları ve özellikle arkadaşlık ilişkileri iyi ve çok iyi olan öğrencilerin sınav hakkında daha çok konuşma imkanları olduğu varsayılırsa tablodan elde edilen verilerle şu sonuçlara varılabilir:

- Öğrenciler sınav hakkında konuşurken daha çok kaygı yaşamaktadırlar.
- Arkadaşlarının sınavları hakkında çıkarımda bulunmaya çalışan öğrenciler kendi sınavlarına odaklanırken kaygı yaşamaktadırlar.

Daha Önce Alınan Rehberlik Hizmeti ve Kaygı Düzeyleri Ortalaması

Tablo 9: Daha Önce Alınan Rehberlik Hizmeti ve Kaygı Düzeyleri Ortalaması

Daha Önce Rehberlik Hizmeti Aldı mı?	Ortalama	N	Standart Sapma
Evet	1,6538	13	,9864
Hayır	2,2735	17	,9833

Tablo 6’ya göre daha önce rehberlik hizmeti alan öğrenci sayısı N=13; almayan öğrenci sayısı N=17’dir. Rehberlik hizmetleri alan öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 1,6538 iken almayan öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 2,2735’tir. Bu durumda anlamlı bir farklılık sorgulamak için t testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 10: Rehberlik Hizmeti Alma Durumuna Göre T Testi

	Ortalama	Standart Hata	t	df	p
Daha önce rehberlik hizmeti	-	0,7841	4,568	-	0,035

T testine göre $p=0,035$ olup istatistiksel olarak anlamlı gözükmektedir. Bu durumda daha önceden rehberlik hizmeti alan öğrenciler, almayan öğrencilere göre kaygı düzeyleri daha düşüktür.

Kaygı Düzeyleri Referans Dışı Olan Öğrenciler

Öğrencilere uygulanan “Sınav Kaygısı Envanteri” her madde 0 ile 4 arasında puanlanacak şekilde SPSS paket programına dahil edilmiştir. Bu sonuçlara göre her bir öğrenciye ait toplam test puanı ve ortalama test puanları hesaplanmıştır. Hesaplanan test puanları aşağıdaki gibidir:

Tablo 11: 7. Sınıf Öğrencilerin Ortalama Kaygı Düzeyleri Tablosu

Öğrenci Kodu	Sınıf	Ortalama Puan (4 üzerinden)	Toplam Puan (80 üzerinden)
Ö1	7	0,55	11
Ö2	7	0,7	14
Ö4	7	0,8	16
Ö6	7	0,85	17
Ö11	7	1,2	24
Ö14	7	2	40
Ö17	7	2,65*	53*
Ö19	7	2,7*	54*
Ö20	7	2,7*	54*
Ö23	7	3*	60*
Ö24	7	3,1*	62*
Ö26	7	3,15*	63*
Ö27	7	3,15*	63*
Ö28	7	3,2*	64*
Ö29	7	3,3*	66*

*Referans Dışı Değerler

Tablo 12: 8.Sınıf Öğrencilerin Ortalama Kaygı Düzeyleri Tablosu

Öğrenci Kodu	Sınıf	Ortalama Puan (4 üzerinden)	Toplam Puan (80 üzerinden)
Ö3	8	0,8	14
Ö5	8	0,8	16
Ö7	8	0,85	17
Ö8	8	0,85	18
Ö9	8	1	20
Ö10	8	1,15	23
Ö12	8	1,2	24
Ö13	8	1,25	25
Ö15	8	2,2*	44*
Ö16	8	2,4*	48*
Ö18	8	2,65*	53*
Ö21	8	2,75*	55*
Ö22	8	2,85*	57*
Ö25	8	3,1*	62*
Ö30	8	3,3*	66*

*Referans Dışı Değerler

Tablo 8. ve Tablo 9’da görüldüğü üzere 7.sınıflardan Ö17, Ö19, Ö20, Ö23, Ö24, Ö26, Ö27, Ö28 ve Ö29’un kaygı düzeyleri ortalaması referans değerden yüksek çıkmıştır. 8.sınıflardan ise Ö15, Ö16, Ö18, Ö21, Ö22, Ö25 ve Ö30’un kaygı düzeyleri ortalaması yüksek çıkmıştır. Bu öğrencilere programlanmış eğitsel rehberlik hizmetini anlatarak çalışmaya katılma istekleri sunulmuştur. Ö22 ve Ö19 çalışmaya katılmak istememiştir. Diğer öğrenciler gönüllü olarak çalışmaya katılmışlardır. 4 seans süren bu çalışmada sınav kaygısı ile baş etme yolları ve sınav kaygısı yaşandığı sırada vücudumuzun ne tepkiler verildiği detaylı olarak

anlatılmıştır.

Eğitsel Rehberlik Sonrası Öğrencilerin Kaygı Düzeyleri

Tablo 7 ve Tablo 8'e göre kaygı düzeyleri yüksek çıkan öğrencilere çalışmalara katılma istekleri sorulmuştur. Ö22 ve Ö19 harici referans dışı olan diğer öğrenciler çalışmaya katılmak istemişlerdir. 7.sınıflardan çalışmaya katılmak isteyen öğrenciler; Ö17, Ö20, Ö23, Ö24, Ö26, Ö27, Ö28 ve Ö29 olurken 8.sınıflardan çalışmaya katılmak isteyen öğrenciler; Ö15, Ö16, Ö18, Ö21, Ö25 ve Ö30 olmuştur. Bu öğrencilere 4 oturum olmak üzere toplamda 160 dakika eğitsel rehberlik hizmeti verilmiştir. Sınav kaygısı odaklı olan bu eğitsel rehberlik konuları öğrencilerin kaygı düzeylerini düşürücü nitelikte olup olmadığı analiz edilmiştir. Test tekrar test yöntemiyle oturumlar sonrasında Sınav Kaygısı Ölçeği deney grubuna tekrar uygulanmış ve analiz sonuçlarına göre bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 13: Rehberlik Hizmetleri Öncesi ve Sonrası Oluşan Kaygı Düzeyleri Tablosu

Öğrenci	Sınıf	RHÖ Kaygı Düzeyi	RHS Kaygı Düzeyi
Ö17	7	2,65	1,67
Ö20	7	2,7	2,2
Ö23	7	3	2,83
Ö24	7	3,1	1,95
Ö26	7	3,15	2,4
Ö27	7	3,15	0,85
Ö28	7	3,2	3,3
Ö29	7	3,3	2,1
Ö15	8	2,2	1,79
Ö16	8	2,4	1,65
Ö18	8	2,65	1,55
Ö21	8	2,75	2,45
Ö25	8	3,1	1,65
Ö30	8	3,3	2,5

RHÖ* Rehberlik hizmeti öncesi - RHS* Rehberlik hizmeti sonrası

Tablo 10'da görüldüğü üzere rehberlik hizmetleri uygulandıktan sonra öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalamasına ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ilişkili örneklem t testi ile analiz edilmiştir. T testine göre oluşan tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 14: Rehberlik Hizmetleri Sonrası Anlamlılık Testi

	Ortalama	Standart Hata	t	df	p
Öntest- sontest	1,2	0,38341	10,381	10	0,002

Tablo 11'e göre p değeri 0,002 (<0,05) olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir değer elde edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmanın genel amacı eğitsel rehberlik hizmetlerinin öğrenciler üzerindeki etkisini incelemektir. Gelecek kaygısı, aile baskısı ve başarılı olma içgüdüsüyle sürekli bir sınav rutini

içerisinde olan ergenlik dönemi öğrencilerinin yaşadığı sınav kaygısının nasıl giderilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla ortaokulda öğrenim gören 7.sınıf ve 8.sınıf öğrencilerinden oluşan bir gruba Sınav Kaygısı Envanteri uygulanmış ve kaygı düzeyi ortalamasının üzerinde çıkan öğrencilerle gönüllü çalışma ortamı oluşturulmuştur. 7.sınıf öğrencilerinin ortalama kaygı düzeyleri 4 üzerinden 2,20 olurken 8.sınıf öğrencilerinin kaygı düzeyleri 1,80’de kalmıştır.

Arkadaşlık ilişkilerini “Çok Kötü” değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 0,7833; arkadaşlık ilişkilerini “Kötü” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 0,98; arkadaşlık ilişkilerini “Kararsızım” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “1,875”; arkadaşlık ilişkilerini “İyi” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “2,82” ve arkadaşlık ilişkilerini “Çok İyi” olarak değerlendiren öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması “2,425” olarak analiz edilmiştir. Bu durumun öğrencilerin arkadaşlarıyla sürekli sınav hakkında konuşmaları ve özellikle arkadaşlık ilişkileri iyi ve çok iyi olan öğrencilerin sınav hakkında daha çok konuşma imkanları olduğundan kaynaklandığı analiz edilmiş ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Daha önceden rehberlik hizmeti alan öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 1,65 iken daha önceden rehberlik hizmeti almayan öğrencilerin kaygı düzeyleri ortalaması 2,27 olarak analiz edilmiştir. Bu durumun istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı T testi ile analiz edilmiş ve $p=0,035$ bulunarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bu da rehberlik hizmetlerinin öğrenciler üzerindeki kaygı ve sınav kaygısını düşürücü etkisinin olduğunu göstermektedir. Samimi arkadaş sayısı ile kaygı düzeyleri arasında herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen öğrencilere dört oturumdan oluşan ve ana başlığı sınav kaygısı olan bir eğitsel rehberlik hizmeti düzenlenmiştir. Oturumların tamamı bittikten birkaç hafta sonra Sınav Kaygısı Envanteri deney grubu öğrencilerine tekrar uygulanarak kaygı düzeyleri ölçülmüştür. Elde edilen veriler analiz edildiğinde Programlanmış Eğitsel Rehberlik Hizmetleri’nin sınav kaygısını ciddi derecede düşürücü etkisi olduğu anlaşılmıştır. Okullardaki rehberlik hizmetlerinin öğrencilere yönelik olduğunu ve onların kişisel gelişimi, sosyal anlamda farkındalığını ve akademik başarısını etkileyebilecek her türlü sorunlara çözüm getirecek birim olduğunun hatırlanmasıyla beraber rehberlik hizmetlerinin önemini bilmesi mutlak önerilerden biridir.

KAYNAKÇA

- Baltaş, A. (2015). Stres Altında Ezilmeden Öğrenmede ve Sınavlarda Üstün Başarı. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Doctor, R. M., & Altman, F. (1969). Worry and emotionality as components of test anxiety: Replication and further data. *Psychological Reports*, 24(2), 563-568.
- Entwistle, N. J., & Nisbet, J. D. (1974). Educational research in action. *British Journal of Educational Studies* 21 (3):338-338.
- Erözkan, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin sınav kaygısı ve başa çıkma davranışları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 13-38.
- Erözkan, A. (2004). Üniversite öğrencilerinin sınav kaygısı ve başa çıkma davranışları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 13-38.
- Güler, D. ve Çakır, G. (2013). Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Sınav Kaygılarını Yordayan Değişkenlerin İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma Rehberlik Dergisi*. 4. 39, 82-

- 94.
- Güler, D., ve Çakır, G. (2013). Lise son sınıf öğrencilerinin sınav kaygısını yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*. 4: 82-94.
- Kaplan, A. (1964). *The conduct of inquiry: Methodology for behavioural science*. Routledge.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* Ankara: Nobel Yayınları.
- McDonald, A. S. (2001). The prevalence and effects of test anxiety in school children. *Educational psychology*, 21(1), 89-101.
- Öner, N. (1990). *Sınav kaygısı envanteri el kitabı*. İstanbul: Yöret Yayınları.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi (2.baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selltiz, C., Cook, S. W., Deutsch, M., & Jahoda, M. (1959). *Research methods in social relations*. Revised One-volume Edition.

The Effect of Programmed Educational Guidance Services on Secondary School Students' Test Anxiety

Research Article

**Fikret YAVUZ¹ - Lütfi YILDIZ² - Tanju
ÇELİK³ - Arslan AKYÜZ⁴ - Özlem EKİCİ
KIZILIRMAK⁵ - Nevin KÜÇÜKENEZ⁶**

¹Social Science Education, MEB,
fikretyavuz1970@hotmail.com
ORCID: 0009-0005-8000-2747

²Turkish Language Teaching, MEB,
lutfiyildiz76@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7424-0985

³Social Sciences Education, MEB,
tanju.celik@hotmail.com
ORCID: 0009-0004-9322-136X

⁴Music Education, MEB,
aslankeman@hotmail.com
ORCID: 0009-0006-3945-6197

⁵Psychological Counseling and Guidance, MEB,
ozlem_anadolu@hotmail.com
ORCID: 0009-0006-1935-621X

Science Education, MEB,
⁶fikretyavuz1970@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-5257-3981
DOI: 10.5281/zenodo.10573991

ABSTRACT

Nowadays, it is frequently observed that the level of success decreases due to many psychological problems that develop due to test anxiety. It is possible to relieve this exam anxiety with educational guidance services. The aim of this study is to investigate how much the exam anxiety experienced by 7th and 8th grade students can be relieved by educational guidance services. Causal-comparative model and relational screening model were used in the research. The population of the research includes 7th and 8th grade students studying at Vakıfbank Atatürk Secondary School. Among the students whose anxiety level was above the reference value as a result of the scale, volunteers participated in the study. Thus, 50% of the students participating in the study were in the 7th grade (n = 15); 50% of them are 8th grade students (n=15). In the study, a Personal Information Form containing demographic information about the students was used as a data collection tool, and the Test Anxiety Inventory was used to measure their exam anxiety. The data were analyzed by entering the SPSS package program. The t test was used to compare 2 dependent and independent groups. ANOVA test was used in groups containing more than 2 data. The suitability of the data for normal distribution was analyzed with the Shaphirowilk test. For statistical significance, $p < 0.05$ was accepted as the reference value. Then, educational guidance services will be provided to students with high test anxiety levels, and pre-test and post-test results will be compared. A significant level of statistics is expected.

Key Words: Education, Exam Anxiety, Educational Guidance Services, Success.

İnşaat Sözleşmelerinde Yüklenicinin Edimini Yerine Getirmemesi Karşılığında Arsa Sahibinin Başvurabileceği Yollar ve Çözüm Önerileri

Araştırma Makalesi

Esat KAYAASLAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim
Dalı, esatkayaaslan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6733-5185

DOI: 10.5281/zenodo.10574001

ÖZET

İnşaat sözleşmeleri yüklenicinin inşaat(arsa) sahibine inşa eser meydana getirerek teslim etme borcu üstlendiği, inşaat(arsa) sahibinin ise buna karşılık genellikle para veya arsa payı olmak üzere bedel ödemeyi üstlendiği sözleşmelerdir. İnşaat sözleşmesi kanunda düzenlenmiş bir sözleşme olmamakla birlikte genel anlamda eser sözleşmesinin bir türüdür. Arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi mülkiyet devir borcu içerdiğinden eser sözleşmesinden bu konuda ayrılmakta karma sözleşme niteliği almaktadır. Yüklenici inşa eseri kararlaştırıldığı şekilde tam ve eksiksiz olarak meydana getirmek ve inşaat(arsa) sahibine teslim etmekle yükümlüdür. Ancak uygulamada sıklıkla yüklenicinin edimini tam olarak yerine getirmediği hallerle karşılaşmaktadır. Bu durumda arsa sahibi yükleniciye karşı aynen ifa, ifadan vazgeçip olumlu zararın tazmini veya sözleşmeden dönerek olumsuz zararın tazmini seçimlik hakları kullanabilmektedir. Bununla birlikte arsa payları yükleniciye bağımsız bölümlerin tesliminden önce devredildiği ve sözleşmeden dönüldüğü durumda yüklenici tarafından üçüncü kişilere satış yoluyla devredilen arsa paylarının arsa sahibi adına tekrardan tescili için arsa sahibi hem yükleniciye hem de üçüncü kişilere tapu iptal ve tescil talebini yöneltebilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnşaat Sözleşmesi, Yüklenici Edimi, Arsa Sahibi, Üçüncü Kişi, Hukuki Yollar

GİRİŞ

İnşaat sözleşmeleri, kanunda doğrudan düzenlenmemiş olmakla birlikte eser sözleşmesinin özelliklerini taşıdığı için eser sözleşmesinin bir türü olarak kabul edilmektedir. İnşaat sözleşmesi genel olarak yüklenicinin bir inşa eseri meydana getirerek teslim etmeyi üstlendiği arsa sahibinin ise bunun karşılığında bir bedel ödeme borcu altına girdiği sözleşmedir. (Öz, 2021, s.15) İnşaat sözleşmesinin uygulamada en çok karşılaşılan türlerinden

biri olan arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinde yüklenicinin edimini yerine getirmemesi durumunda arsa sahibinin fesih ve dönme hakkı, sözleşmenin durumuna göre arsa sahibinin başvurabileceği başkaca hukuki yollar emsal yargı kararları çerçevesinde çalışmamızda ele alınacaktır.

1. İnşaat Sözleşmesi

1.1 Tanımı ve Unsurları

İnşaat sözleşmesi 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 470. maddesinden 486. maddesi arasında düzenlenen eser sözleşmesinin bir türü olup doğrudan kanunda düzenlenen bir sözleşme değildir. Bu nedenle inşaat sözleşmesine eser sözleşmesi hükümleri uygulanmaktadır. Ancak başta arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinde arsa sahibinin taşınmaz devir borcu olmak üzere bazı hususlarda eser sözleşmesinin kapsamından ayrılmakta, karma nitelikli sözleşme şeklini almaktadır. İnşaat sözleşmesinin eser sözleşmesinden ayıran en temel noktalardan biri, eser sözleşmesi maddi anlamda var olmayan hususları ihtiva edebiliyorken inşaat sözleşmesi yalnızca maddi varlık olan inşa eserini içermektedir. İnşaat sözleşmesinin tarafları yüklenici ve inşaat (arsa) sahibidir. Hem yüklenici hem de inşaat sahibi gerçek kişi veya tüzel kişi olabilmektedir.

İnşaat sözleşmesi yüklenicinin inşa eseri meydana getirme ve bu eseri teslim etme borcuna karşılık, iş sahibinin bedel ödemeyi borçlandığı sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Nitekim inşaat sözleşmesinin unsurları yüklenicinin meydana getirip teslim ettiği inşa eseri unsuru, inşaat sahibinin buna karşılık bedel ödeme unsuru ve tarafların üstlendikleri edimlerin birbiriyle değiştirilmesi konusunda anlaşmaları unsuru olarak üç unsurdan oluşmaktadır. (Kaplan, 2019, s.55)

Her şeyden evvel bir inşaat sözleşmesinden bahsedebilmek için bir inşa eseri söz konusu olmalıdır. İnşa eserini insan veya hayvanların ihtiyaçları için doğal olmayan yollarla insan tarafından oluşturulmuş, toprak veya suyun üzerinde ve altında üstü kapalı veya kısmen kapalı, maddi varlığı olan eser olarak tanımlayabiliriz. Yüklenici bu inşa eserini meydana getirmeli ve teslim etmelidir. İnşaat sözleşmelerinin bir diğer unsuru inşaat sahibi tarafından bedel ödenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bedel genellikle para olabileceği gibi çalışmamızın esas konusunu da teşkil eden arsa payının arsa sahibi tarafından yükleniciye devri şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Son olarak inşaat sözleşmesinden bahsedebilmemiz için sözleşmenin tarafları olan yüklenici ve inşaat(arsa) sahibinin birbirine uygun karşılıklı irade beyanlarını yöneltmiş olması gerekmektedir. Bu üç unsurun varlığı halinde inşaat sözleşmesinden bahsedebilecektir. (Eren, 1996, s.53)

1.2 İnşaat Sözleşmesinin Türleri ve Arsa Payı Karşılığı İnşaat Sözleşmesi

İnşaat sözleşmesi; eser niteliğinde olan inşaat sözleşmesi, arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi, gelir paylaşımli inşaat sözleşmesi, anahtar teslim inşaat sözleşmesi, yap işlet devret modeliyle yapılan inşaat sözleşmesi olmak suretiyle beş farklı görünüm türünde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın konusu arsa sahibinin haklarını ihtiva ettiğinden çalışmamızda arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi incelenecektir.

Arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi, uygulamada en sık karşılaşılan inşaat sözleşmesi türlerinden biridir. Ayrıca kat karşılığı inşaat sözleşmesi olarak da anılmaktadır. Arsa payı

karşılığı inşaat sözleşmesi, arsa sahibinin mülkiyetinde olan arsa paylarının mülkiyetinin bir bölümünü yükleniciye devretmeyi, yüklenicinin de buna karşılık bir inşa eseri meydana getirerek kararlaştırılan bağımsız bölümleri arsa sahibine teslim etmeyi borçlandığı sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi, aynı zamanda mülkiyet devir borcu içerdiği için karma nitelikte bir sözleşme olup, tipik eser sözleşmesinden ve inşaat sözleşmesinden bu hususta ayrılmaktadır. Ayrıca eser sözleşmesi niteliğindeki inşaat sözleşmesi herhangi bir şekil şartına tabi olmayıp sözlü olarak da akdedilebiliyorken, arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinin geçerliliği 1512 sayılı Noterlik Kanunu m.60'da düzenlendiği üzere noterlikte düzenleme şeklinde yapılmış olmasına bağlanmıştır. (Erman, 2010, s.1)

Arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinin tercih edilmesindeki amaç; yüklenicinin arsa payları için bedel ödemediği ilerde devretmeyi borçlandığı bağımsız bölümlerle kendisine finans oluşturmak, arsa sahibinin ise uzman olan yükleniciye arsasını devrederek oluşan inşa eserinden bağımsız bölümleri elde etmektir.

1.3 Tarafların Borçları

1.3.1 Yüklenicinin Borçları

İnşaat sözleşmesinde yüklenicinin öncelikle bir inşa eseri meydana getirme borcu bulunmaktadır. Yüklenicinin özellikle borcu bizzat ifa etmesi durumu ön plandaysa borcunu bizzat kendi ifa edebileceği gibi kendi yönetiminde yardımcılarına da ifa ettirebilmektedir. Bu durumda yüklenici alt taşeronlar vasıtasıyla borcunu ifa edemeyecektir. Yüklenicinin borcunu bizzat ifa etmesinin ön planda olmadığı durumlarda inşa eseri meydana getirme borcunu kısmen veya tamamen alt yükleniciler vasıtasıyla ifa edebilir. (Ayan, 2008, s. 25)

Yüklenici yalnızca inşa eseri meydana getirmekle borcunu ifa etmiş olmayacaktır. Meydana getirilen inşa eserini inşaat(arsa) sahibine teslim etmesi gerekmektedir. Yüklenicinin teslim borcunu ifa etmesi, inşa eseri sözleşmede kararlaştırılan şekilde inşaat(arsa) sahibinin hakimiyetine geçirmesi anlamına gelmektedir.

Sözleşmede aksi kararlaştırılmadığı takdirde kural olarak inşa eserin meydana getirilmesinde gereken tüm araç ve gereç temin borcu yüklenicinin üzerindedir. TBK m.471/IV'de düzenlendiği üzere bu kural emredici olmayıp taraflarca inşaat(arsa) sahibi üzerine yükleneceği de kararlaştırılabilmektedir. (Öz, 2021, s.141)

Malzeme sağlama borcu kanunda herhangi bir tarafa yüklenmemiştir. Ancak genellikle yüklenici üzerinde olacağı kararlaştırılmaktadır. Burada önemli olan husus malzeme yüklenici tarafından sağlanmışsa yüklenicinin malzemenin ayıplı olmasından kaynaklı inşaat sahibine satıcı gibi sorumluluğu doğmaktadır. Şayet inşaat(arsa) sahibi tarafından sağlanmışsa yüklenici malzemelerle ilgili hesap vermekle, kalan kısmı iade etmekle ve özenli kullanmakla yükümlü olmaktadır.

Yüklenicinin özen borcu TBK m.471/I ve m.471/II'de düzenlenmiştir. Madde hükümlerine göre yüklenici, edimlerini iş sahibinin menfaatlerini gözeterek, sadakat ve özenle yerine getirmelidir. Yüklenicinin özen sorumluluğunun çerçevesi belirlenirken benzer mesleki deneyime sahip basiretli bir yüklenici gibi hareket etmesi kriter alınmıştır. Bu nedenle yüklenici edimlerini yerine getirirken mesleğinde gerekli yeterliliğe sahip basiretli bir yüklenici gibi hareket etmek ve inşaat (arsa) sahibinin menfaatlerini ön planda tutmak zorundadır. (Kaplan, 2019, s.64)

1.3.2 İnşaat(Arsa) Sahibinin Borçları

İnşaat sözleşmesinde inşaat (arsa) sahibinin asli edimi bedel ödeme borcudur. Bu borç genelde para olarak kararlaştırılmakla beraber arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinde arsa paylarının mülkiyetinin yükleniciye devir borcudur. Bunun yanında inşaat (arsa) sahibinin yan edim borcu olarak yüklenicinin inşa eserin meydana getirilebilmesi için arsayı hukuki ve fiili anlamda hazırlamak, yüklenicinin ruhsat alabilmesi için vekalet verme gibi hazırlık işlemlerini yapmaktır. (Ayan, 2008, s.36)

2. Yüklenicinin Edimini Yerine Getirmemesi ve Temerrüt

Yukarıda da bahsedildiği üzere yüklenicinin asli edimi, inşa eserini meydana getirerek tamamlamak ve inşaat(arsa) sahibine teslim etmektir. Yüklenici meydana getirilecek inşa eseri eksiksiz ve tam olarak tamamlayıp inşaat(arsa) sahibinin kullanıma hazır hale getirmediği sürece edimini yerine getirmemiş sayılır. (Ayan, 2008, s.74)

Yapılan inşaat sözleşmesinde genellikle yüklenicinin inşa eseri teslim edeceği tarih açıkça belirtilmektedir. Teslim tarihi kesin bir tarih olarak kararlaştırılabileceği gibi inşaata başlanan veya ruhsat alınan günden itibaren belirli gün olarak da kararlaştırılabilmektedir. Yüklenicinin inşa eseri zamanında tamamlayıp teslim etmemesi edimini yerine getirmede anlamını taşımaktadır. (Erman, 2010, s.65)

Yüklenicinin teslim edimi, inşa eserin ve bağımsız bölümlerin inşaat(arsa) sahibinin eksiksiz ve kararlaştırılan şekilde kullanımına sunması anlamına gelmektedir. Kullanıma sunma hali hukuki ve fiili anlamda kapsamlı olup, öncelikle yüklenicinin kendi fiili hakimiyetine son verip tamamen inşaat(arsa) sahibinin tasarrufuna sunması gerekmektedir. Bunun yanında inşa eseri kavramı da geniş olarak yorumlanmalı, teslim ve sunma kavramları inşa eserin eklenti ve ortak alanlarını da ihtiva etmektedir. (Şahiniz, 2014, s. 12.)

Uygulamada sıklıkla karşılaşılan yüklenicinin iskan almaması, inşa eserini ayıplı olarak teslim etmesi, işlerin eksik yapılması hususları yüklenicinin edimlerini yerine getirmemesi sonucunu doğurmaktadır. İnşaat sözleşmelerinde inşa eserin teslimi genelde anahtarların teslimiyle söz konusu olup taraflarca bir teslim prosedürü de kararlaştırılabilmektedir. Ancak inşaat(arsa) sahibinin muayene ve ihbar sürelerine riayet etmemesi veya hiçbir kayıt koymadan inşa eseri teslim alması inşa eserin örtülü kabul halini gündeme getirecektir.

Yüklenici muaccel olmuş ve ifası mümkün inşa eseri meydana getirme ve teslim edimini yerine getirmemesi durumunda borçlu temerrüdüne düşecektir. Borçlu temerrüdüne düşmesi için ihtar çekilmesine gerek olmayan durumlar haricinde inşaat(arsa) sahibi tarafından ihtar düzenlenmesi gerekmektedir. İhtarın yararsız kalacağı ve ifa günü belirli olan durumlar ihtarla gerek olmayan durumlar olarak kabul edilir (Ayan, 2008, s.141).

Yüklenicinin edimini gereği gibi ifa etmemesi ve temerrüde düşmesi durumunda inşaat(arsa) sahibinin başvurabileceği çeşitli yollar bulunmaktadır. İnşaat(arsa) sahibi şartlara göre bu seçimlik haklardan birini seçebilecektir. Ayrıca üçüncü kişilere karşı başvurulacak yollar ve def'iler ayrıca incelenecektir.

3. Arsa Sahibinin Yükleniciye Karşı Başvuracağı Yollar

3.1 Aynen İfa ve Gecikme Tazminatı Talebi

Arsa sahibi, yüklenicinin edimini yerine getirmemesi ve temerrüde düşmesi durumunda aynen ifa talebi ile birlikte gecikme tazminatı ve varsa cezai şartın ödenmesini isteme, aynen ifadan vazgeçip müspet zarar talep etme, sözleşmeden dönme ve menfi zararın tazmini talep etme yollarından birini başvurabilecektir.

Şayet arsa sahibi açısından inşaatın tamamlanması önem arz ediyor ve kendisi için daha avantajlıysa TBK m.125/I hükmü uyarınca aynen ifa ile gecikme tazminatını talep edebilmektedir. Aynı zamanda bir cezai şart kararlaştırılmışsa gecikme tazminatının yanında cezai şartı da talep edebilecektir. Arsa sahibi aynen ifayı borcun zamanaşımı süresi içinde her zaman talep edebilecektir.

Yüklenicinin borcu bir yapma borcudur bu nedenle TBK m. 113/I hükmünce arsa sahibi yüklenici edimini ifa etmediğinde tüm masrafları yükleniciye ait olacak şekilde kendisi veya üçüncü kişiye bağımsız bölümleri tamamlayabilecektir. Ancak Yargıtay yerleşik içtihatlarında nama ifa için inşaatın eksik kısmının az olması gerektiği, tamamlanacak kısmın tamamlanan kısımdan fazla olması durumunda nama ifa talebinin uygun görülmeceğini belirtmiştir. Nama ifanın uygulanabilmesi ancak mahkemeden nama ifa izni verilmesiyle mümkün olabilecektir. Nama ifa şartları oluşmuşsa mahkeme arsa sahibine masrafları yüklenici tarafından karşılanmak üzere kendisi tarafından veya başkası tarafından inşaatın tamamlanması için yetki vermektedir. (Öz, 2021, s.136; Ayan, 2008, s.156)

Arsa sahibi aynen ifayla beraber TBK m.118 kapsamında gecikme tazminatı da talep edebilecektir. Gecikme tazminatı, yüklenicinin inşaatı zamanında teslim etseydi arsa sahibinin mal varlığı hali ile teslim etmediği için oluşan mal varlığı arasındaki farkın tazmin edilmesidir. (Kurt, 2012, s.209)

Sözleşmede yüklenicinin ediminin kararlaştırılan şekilde ve zamanda ifa edilmemesi durumunda bir cezai şart kararlaştırılmışsa bu cezai şart arsa sahibi tarafından aynen ifayla beraber talep edilebilecektir. Uygulamada da genellikle karşılaşıldığı üzere ceza koşulu geciken her gün, hafta veya ay üzerinden belirlenmesi mümkündür. Bununla birlikte sabit bir bedel olarak da kararlaştırılabilir. (Ayan, 2008, s.171)

3.2 İfadan Vazgeçip Olumlu Zararın Tazmini

Arsa sahibi yüklenicinin edimini yerine getirmemesine karşılık ifadan vazgeçerek olumlu zararını talep edebilecektir. Arsa sahibinin olumlu zararını tazmin talebi ancak yüklenicinin kusurlu olması durumunda karşımıza çıkmaktadır. Arsa sahibinin olumlu zararı, yüklenici edimini tam olarak yerine getirmiş olsaydı arsa sahibinin mal varlığının hali ile yüklenici tarafından edimi yerine getirilmediği durumdaki mal varlığı hali arasındaki fark olarak tanımlayabilmekteyiz. Bu durumda ifa talep etmekte arsa sahibinin daha az menfaati olması durumunda ifadan vazgeçerek müspet zararını yükleniciden talep etmesi gündeme gelecektir. (Duman, 2021, s.86)

Ancak arsa sahibi bakımından bağımsız bölümlerin teslimi alacağının ifası çoğu zaman daha avantajlı olacağından inşaat sözleşmelerinde ifadan vazgeçip olumlu zararın tazmini seçimlik hakkı çok fazla kullanılmamaktadır.

3.3 Arsa Sahibinin Sözleşmeden Dönmesi ve Menfi Zarar

Arsa sahibi yüklenicinin edimini yerine getirmemesi karşısında TBK m.125 hükümlerince

sözleşmeden dönebilmekte ve buna bağlı olarak olumsuz zararını talep edebilmektedir. Sözleşmeden dönülmesinde taraflar ifa etmedikleri edimlerden kurtularak ifa edilen edimleri iade ederler. Sözleşmeden dönme beyanı, tek taraflı olarak yükleniciye yöneltilen irade beyanı ile sözleşmeyi geçmişe etkili olarak ortadan kaldıran bozucu bir haktır. (Buz, 1998, s. 65)

Genellikle arsa sahibinin artık ifadan menfaati kalmadığı, edimler arasındaki dengenin bozulduğu, yüklenicinin tazminat sorumluluklarını da yerine getiremeyeceğini anladığı durumlarda haklarını korumak için sözleşmeden dönme seçimlik hakkını kullanmaktadır. Arsa sahibi sözleşmeden dönmesiyle bağlı bulunduğu sözleşmeden kurtularak yeni bir yükleniciyle inşaatı tamamlama imkânı da kazanmaktadır. Dönme halinde sözleşme geriye etkili olarak feshedileceğinden aynı edimler de dâhil olmak üzere edimler iade edilir, sözleşme hiç yapılmamış haline getirilir.

Her ne kadar dönme beyanı tek taraflı irade açıklamasıyla gerçekleşse de arsa payı karşılığı inşaat sözleşmelerinde Yargıtay'ın yerleşik içtihatlarına göre tapuda devir içerdiğinden tek taraflı fesih iradesi geçerli olmayıp ya tarafların ortak iradeleriyle dönmenin gerçekleşmesi ya da açılacak davayla bu durumun hüküm altına alınması gerektiği belirtilmiştir. (Yargıtay 15. Hukuk Dairesi 2020/1709 E. ,2020/2345 K.)

4. Arsa Sahibinin Üçüncü Kişilere Karşı Başvuracağı Yollar

Arsa sahibi, arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi akdederken arsa paylarını sözleşmenin başında yükleniciye devredebileceği gibi, inşaatın geldiği aşamalara göre de devrini gerçekleştirebilir. Arsa sahibi yüklenicinin edimini yerine getirmeden, bağımsız bölümler kendisine teslim edilmeden arsa paylarını yükleniciye devretmesi durumunda yüklenici, bağımsız bölümler meydana gelmeden temelden arsa paylarını devretmek suretiyle üçüncü kişilere satış yapabilmektedir. Bu durumda üçüncü kişiler arsa paylarını iktisap etmektedir.

Arsa sahibi yükleniciye arsa paylarını devrettikten sonra yüklenici edimlerini yerine getirmediği için sözleşmeden dönmesi durumunda dönmenin üçüncü kişilere devredilen arsa payları açısından ne sonuç doğuracağı Yargıtay'ın yerleşik içtihadıyla belirlenmiştir.

Sözleşmeden dönmenin gerçekleşmesiyle taraflar daha önce elde ettikleri edimleri iade etmeleri gerekmektedir. Bu halde arsa sahibi yükleniciye devrettiği arsa paylarını iadesini talep edebilecektir. Sözleşme geriye etkili olarak ortadan kalktığı için yapılan tesciller de TMK m. 1024 kapsamında yolsuz tescil olacaktır.

Yargıtay yerleşik içtihatlarında arsa sahibi tarafından yükleniciye devredilen arsa paylarının avans niteliğinde olduğunu yüklenicinin bağımsız bölümleri ancak ifasını tam ve eksiksiz olarak gerçekleştirdiği takdirde hak kazanabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle yüklenicinin sözleşmedeki edimini tam olarak yerine getirmemesi ve sözleşmenin geriye etkili olarak fesholması durumunda arsa sahibi tarafından devredilen avans niteliğindeki arsa payları arsa sahibine geri iade edilecektir.

Yine Yargıtay arsa sahibinin bu talebini üçüncü kişilere yöneltebilmesi bakımından henüz inşaat halindeki bir yapıdan arsa payı alan üçüncü kişilerin iyi niyetinden bahsedilemeyeceği, inşaatın yüklenici tarafından tamamlanmama ve sözleşmenin fesholması riskini göze aldıkları ve bu nedenle de arsa paylarını arsa sahibine iade edecekleri belirtilmiştir. (Yargıtay 23. Hukuk Dairesi 2015/925 E. ,2016/1721 K.)

Bu nedenle arsa sahibi yüklenicinin edimini ifa etmemesi sonucunda devrettiği arsa paylarını geri almak için hem yükleniciye karşı hem de yükleniciden satın alan üçüncü kişilere tapu iptal ve tescil davası açabilecektir.

SONUÇ

İnşaat sözleşmesinde yüklenicinin edimini yerine getirmemesi durumunda arsa sahibi kendi hukuki imkanlarını etkin olarak kullanmalıdır. Öncelikle sözleşmede yüklenicinin borçları ve ifa zamanı net bir şekilde belirlenmelidir. Teslim tutanakları, muayene ve ihbar süreleri arsa sahibi açısından titizlikle yürütülmelidir. Yüklenicinin edimini eksik yerine getirmesi, özen yükümlülüğüne aykırı hareket etmesi ve inşaatı yarıda bırakması durumunda arsa sahibinin bağlı olduğu sözleşme kapsamında çeşitli hakları bulunmaktadır. Bu durumda arsa sahibi temerrüt olgusuna dikkat etmeli, süre veya mehil verilmesi gereken durumlarda mehil vererek yükleniciyi temerrüde düşürmelidir. Akabinde inşaatın geldiği seviye ve durum şartları gözetilerek aynen ifa ve gecikme tazminatı, ifadan vazgeçip olumlu zararın tazmini ve sözleşmeden dönerek olumsuz zararın tazmini seçimlik haklarından birini seçerek yükleniciye yöneltmelidir.

Arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesinde arsa sahibi arsa paylarını önceden yükleniciye devredebileceği gibi, taraflar inşaatın geldiği seviyeye göre de devir kararlaştırılabilmektedir. Yüklenici tarafından devredilen bu paylar bağımsız bölüm satışı kapsamında üçüncü kişilere devredilmektedir. Arsa sahibi sözleşmeden dönmesi durumunda devrettiği arsa paylarını iade alacaktır. Ancak üçüncü kişilere devredilen arsa payları bakımından üçüncü kişilerin iyi niyeti ve sicile güven ilkesi gündeme gelecektir. Yargıtayın istikrar kazanmış kararlarına göre henüz tamamlanmayan bir inşaatın bağımsız bölüm alan üçüncü kişilerin iyi niyetinin dinlenmeyeceği belirtilmiştir. Anayasa mahkemesi de bu içtihadın hak ihlali oluşturmadığı yönünde karar tesis etmiştir. Ancak bu tür davaların uzun sürüyor oluşu, üçüncü kişilerin payları üzerindeki takyidatlar ve davalı sayısı gözetildiğinde arsa sahipleri teslimden önce arsa paylarının devrini yükleniciye yapmamaları gerekmektedir. En sağlıklı çözüm inşaatın tamamlanma aşamasına yakın zamanda kademeli olarak arsa payların devrinin sağlanmasıdır. Ayrıca inşaat sektörünün rizikosunun yüksek olmasından dolayı her sözleşmede arsa sahiplerinin yükleniciden teminat almaları hukuki güvenlikleri açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayan, S. (2008). *İnşaat Sözleşmesinde Yüklenicinin Temerrüdü*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Buz, V. (1998). *Borçlunun Temerrüdünde Sözleşmeden Dönme*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Duman, H. (2021). *Açıklamalı-İçtihatlı İnşaat Hukuku*, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eren, F. (1996) *İnşaat Sözleşmesinin Sona Ermesi Yönetici- İşletmeci- Hukukçular İçin Ortak Seminer*, Ankara.
- Erman H. (2010). *Arsa Payı Karşılığı İnşaat Sözleşmesi*, 3. Baskı, İstanbul.
- Kaplan, İ. (2019). *İnşaat Sözleşmeleri Hukuku ve Endüstri Yatırım Sözleşmeleri*, 2. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kurt, L. (2012). *Yüklenicinin Eseri Teslim Borcunda Temerrüdü*, Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Öz, T. (2021). *İnşaat Sözleşmesi ve İlgili Mevzuat*, 4. Baskı, İstanbul.

- Şahiniz, C. (2014). *Eser Sözleşmelerinde Yüklenicinin Eksik İfa ve Ayıplı İfadan Sorumluluğu*, 1.Baskı, İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Yargıtay 15. Hukuk Dairesi 2020/1709 E. ,2020/2345 K. : <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, (E.T. 18.01.2024)
- Yargıtay 23. Hukuk Dairesi 2015/925 E. ,2016/1721 K. : <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, (E.T. 18.01.2024)

**Remedies and Solution Suggestions for
the Land Owner in Case of Contractor's
Failure to Fulfill His Obligations in
Construction Contracts**

Research Article

Esat KAYAASLAN

Graduate Student, Yalova University, Institute of
Graduate Studies, Department of Private Law,
esatkayaaslan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6733-5185
DOI: 10.5281/zenodo.10574001

ABSTRACT

Construction contracts are contracts in which the contractor undertakes to deliver the construction work to the owner of the construction and the owner of the construction undertakes to pay a price, usually money or land share, in return. Although the construction contract is not a contract regulated by law, it is a type of work contract in general. Since the construction contract in return for land share includes an obligation to transfer ownership, it differs from the work contract in this respect and takes the nature of a mixed contract. The contractor is obliged to complete the work as agreed and to deliver it to the owner of the construction. However, in practice, the contractor often fails to fulfil its obligation in full. In this case, the landowner may use the optional rights of performance in kind, waiver of performance and compensation of positive damages, or cancellation of the contract and compensation of negative damages against the contractor. However, in the event that the land shares are transferred to the contractor before the delivery and the contract is revoked, the land owner may file a title deed cancellation and registration request to both the contractor and third parties for the re-registration of the land shares transferred by the contractor to third parties through sale in the name of the land owner.

Key Words: Construction Contract, Contractor's Performance, Landowner, Third Party, Legal Remedies.

Şiiliğin Siyasallaşma Süreci ve İran Anayasası Bağlamında İslam'ın İran Dış Politikasına Etkisi

Araştırma Makalesi

Dr. Emine ATEŞ TAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı, İstanbul
Büyükşehir Belediyesi,
emine.atestan@ibb.gov.tr
ORCID: 0000-0002-9420-4658
DOI: 10.5281/zenodo.10578646

ÖZET

Ortadoğu Bölgesi'nde başat bir aktör olan İran'ın dış politikası ele alınırken din faktörünün dikkate alınması büyük bir önem arz etmektedir. 16. yüzyılda resmi olarak İslam'ın Şii mezhebini seçen İran'da Şii ulema giderek gücünü arttırmış ve siyasallaşma yolunda adımlarını atmıştır. Özellikle İran'da ideolojisini Şiilikten alan İslam Devriminin yaşanması İran dış politikasında dinin etkisinin tonunu oldukça yükseltmiştir. Bununla birlikte İran dış politikasını salt dini ideoloji çerçevesinde değerlendirmek mümkün değildir. Her ne kadar İran dış politika söylemlerinde dünyadaki tüm Müslüman haklarının korunması ve savunulması gibi evrensel nitelikte idealist bir anlayıştan hareket ettiğini vurguluyor olsa da, bu anlayış İran'ın dış politikasında reel politik araçları kullanmada aktif bir tutum sergilemesine engel oluşturmamaktadır. Bu fikirlerden yola çıkan çalışma, Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel bir süreç içerisinde ele almakta, İran dış politikasında İslam'ın etkisini İran anayasası bağlamında çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu söz konusu çaba, İran anayasasının kendisinden beklediği üzere teokratik bir anayasa olmadığını, idealist eğilimleri taşımakla birlikte meşruiyete dayalı bir dış politikanın dışlanmadığı, pozitif hukuku içine alan bir anlayışın da izlerini taşıdığını göstermeye ilişkindir.

Anahtar Kelimeler: İran Anayasası, Şiilik, İran Dış Politikası

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler alanında devletlerin dış politikaları analiz edilirken din faktörünün daha geri planda tutulduğu görülmektedir. Ancak İran dış politikasını ele alan bir çalışmanın din faktöründen bağımsız hareket etmesi pek mümkün değildir. Nitekim Ortadoğu siyasetinde din önemini her zaman korurken, İran'da yaşanan İslam Devrimi İran'ın dış politikasında dinin gücünü daha kuvvetli bir şekilde görünür hale getirmiştir. İslam dini içindeki iki ana mezhep olan Sünnilik ve Şiilik arasındaki mücadele İran tarihinde Şiiliğin hâkim güç haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. 1979 yılında Ayetullah Humeyni'nin önderliğinde İran'da dini etkin kılan devrim ideolojisini Şiilikten almıştır. Bu noktada İslam Devrimi ile birlikte dinin anayasada kendisine yer bulmasının, İran dış politikasının dini temeller üstünde yükseldiğinin veya tek belirleyicisi olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanması kolaycı bir yaklaşım olacaktır. Bu sebeple çalışma Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel süreç içerisinde ele alırken, İran anayasasında dış politikanın ele alındığı bölümleri inceleyerek, bu alanlardaki söz

konusu İslami anlayışın etkilerini de tartışmaya açmaktadır. Ayrıca çalışma, İran'ın reel politik dış politika pratiği göz önüne alındığında idealist bakış açısının realist dış politika anlayışının önünde bir set oluşturmadığını, hatta anayasadaki bazı düzenlemelerle dinin etkilerinin sınırlandırıldığını ileri sürmektedir.

1979 İslam Devrimi, İran'ın siyasi ve sosyal yapısında köklü bir değişime yol açmıştır. Bu değişimin en önemli sonuçlarından biri, İran'ın yeni anayasasının kabul edilmesi olmuştur. Bu anayasa, İran'ı bir İslam Cumhuriyeti olarak tanımlamış ve İslam hukukunun devlet yönetiminde temel referans olarak kabul edilmesini öngörmüştür. İran Anayasası, aynı zamanda, idealist eğilimlerle birlikte meşruiyete dayalı dış politikanın dışlanmadığı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bunun yanında İran Anayasası, dinin pratikte bir retorik olarak kullanıldığının ileri sürülmesine izin veren yaklaşımların izlerini de taşımaktadır. Sonuç olarak, 1979 İslam Devrimi'nin ardından İran'ın kabul ettiği anayasa, teokratik nitelikte bir anayasa yerine, daha karmaşık ve çeşitli yaklaşımları yansıtan bir anayasadır. Bu anayasa, İran'ın dış politikasında idealizm, meşruiyet ve dini retorik gibi unsurların bir arada görülebileceği bir anayasadır. Bu çalışma ise Şiiliğin siyasallaşmasını tarihsel bir süreç içerisinde ele almakta ve İran dış politikasında İslam'ın etkisini İran anayasası bağlamında çözümlemektedir.

1. Şiiliğin Siyasallaşma Süreci

Kendine özgü bir kültür ve medeniyet havzasına sahip olan İran, Büyük İskender'in önderliğindeki Helenlerin hâkimiyeti, İslam sonrası Arap-Emevi medeniyetleri ve Türk-Moğol istilaları sonucunda farklı kültürlerin etkisi altına girmiştir. Ancak İran özgün kültürel varlığını korumuş ve coğrafyasına katılan bu medeniyetlerle siyasi, sosyal ve kültürel açıdan nüfuz sahibi olmuştur. Pers İmparatorluğu'ndan miras kalan Fars bakış açısının yanı sıra Şiilik, günümüz İran'ının jeopolitik ve jeo-kültürel eğitimini önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Siyasallaşmasıyla birlikte Şiilik, İran'ın ulusal kimliğinin oluşmasında ve korunmasında en önemli faktörlerden biri, belki de en önemlisi haline gelmiştir. Bu bağlamda çevresindeki diğer medeniyetlerden farklı bir sosyo-kültürel sistem oluşturan İran Şiiliği, Şah İsmail döneminden itibaren Fars milliyetçiliği ile iç içe geçerek günümüz İran'ının güvenliğinin ve dış politikasının temel belirleyicisi haline gelmiştir (Karaoğlu, 2022: 380). Bugün Şiilik denildiğinde ilk akla gelen ülkelerden biri İran olsa da, 16.yüzyılda Şiilik çok az İranlıdır. Şii nüfusunun çok büyük bir bölümü Pakistan ve Lübnan arasındaki bölgede yoğunlaşırken (Izady, 2015); İran, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan'da Şiiler çoğunluğu oluşturmaktadır (<https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/religions/>, 22 Haziran 2023). Bununla birlikte Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan, Pakistan ve Afganistan'da önemli sayılabilecek derecede Şii nüfusa rastlamak mümkünken, Hindistan, Tacikistan ve Doğu Afrika bölgesinde de az da olsa Şii nüfus yaşamaktadır (Izady, 2015). Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Hz. Ali'nin halife olduğuna inanan ve "imametini" kıyamete kadar onun soyundan gelen imamlarda olacağını ileri süren bu toplulukların ortak adına Şiilik denilmektedir (Onat, 1996a: 7). Şiiliğin kendi içinde bölünmeleri söz konusudur. İmamiye, Zeydiyye, İsmailiye, Nusayrilik, Dürzilik ve Bahailik en öne çıkanlarıdır (Onat, 1996b). Bunlardan İmamiye (Caferilik) Şiiliğin en güçlü kolu olmakla birlikte İran'ın resmi mezhebini oluşturmaktadır. İran'da Şiilik'in siyasallaşması, bu mezhebin ortaya çıkışının temelindeki siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. İran'ın zengin kültürel geçmişi ve Şiilik mezhebinin

önemli rolü, ülkenin tarihindeki çeşitli etkileşimleri ve gelişmeleri şekillendirmiştir. İran'ın özgün kültür mirası, Pers İmparatorluğu'ndan gelen bakış açısı ile birlikte, Şiilik mezhebinin etkisiyle güçlenmiş ve günümüzdeki siyasi, sosyal ve kültürel yapısını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir.

Çeşitli acı verici olayların sonucunda ortaya çıkan Şii'lik hareketi Hz. Muhammed'in ölümünün ardından yaşanan siyasi çalkantı dönemiyle yakından ilgilidir. Hz. Muhammed'in vefatı ve ardından kimin halife olacağı konusunda ortaya çıkan tartışmalar Şîa'nın bu tartışmaların ortasında filizlenmesine yol açmıştır. Şiilere göre Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, onun yerine geçebilecek tek kişi olarak kabul edildiği için ilk üç halifenin meşruluğu da reddedilmiştir (Onat, 1997: 81-82). Bu kapsamda ele alındığında mezheplerin ortaya çıkışının temelinde siyasi nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu durumu sürdürürebilmek için ise siyasi bir bağlamın oluşturulması gerekmektedir. Bu durum, Şîa'nın siyasallaşma sürecini kaçınılmaz kılmıştır (Coşkun, 2020: 483). Bu siyasi ihtiyaç, Şii ulema ile devlet arasındaki ilişkinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Siyasi alandaki başarısızlıklar, İran'da ulemanın hanedanlığı destekleme ve Şahların otoritesini güçlendirme amacıyla meşrulaştırma ihtiyacını doğurmuştur. Bu noktada Şahlar dini faaliyetleri desteklemek üzere toprak ve bağış yaparak dini kurumlara hâkm olmuştur. Yüksek dini ailelere 'soyurgal' diye anılan toprak tahsisleri yapılarak, bunların kuşaktan kuşağa vergiden muaf kalmasına izin verilerek, dini elitin İran'ın toprak sahibi aristokrasisinin bir parçası olması sağlanmıştır. Dolayısıyla devlet eliyle desteklenen ulema zamanla topluma yön veren bir yapıya dönüşmüştür, bu dönemde ulema ve devlet bütünleşik bir yapı sergilemiştir (Lapidus, 2002: 406-415). Neticede İran Safeviler döneminde (1502-1722) resmen bir Şii devleti olduktan sonra, yüzyılı aşkın bir süre için ulema sınıfı devlet yapısı içerisine uygun bir biçimde katılmış ve güçlenmiştir (Isaloo, 2017:43). Ancak bu uygulama on sekizinci yüzyılda işlemez hale gelmiş, yirminci yüzyılın sonuna doğru da devlet ve ulema arasında doruğa ulaşan bir ihtilaf doğmuştur (Halliday, 1992: 36).

Şii ulemanın Sünni ulemaya kıyasla siyaset içinde giderek ağırlığının artmasında mali özerkliğini kazanmasının büyük bir rolü söz konusudur. Devletin meşru olduğu Sünni İslam'da inananlar zekâtlarını, bu parayı dinsel personele ileten yetkililere vermektedir, Şii İslam'da ise zekat ve hüms (beşte bir) olarak bilinen bir başka vergi doğrudan doğruya ulema sınıfına ödenmekteydi. Bu Müslüman dünyada başka bir eşi olmayan bir biçimde, ulema sınıfının devletten bağımsızlığı ve halkın dinsel personeli kendi taleplerine karşı daha duyarlı kılabilirdiği anlamına geliyordu. Mali kaynakları ağırlıklı olarak çarşı esnafı tarafından sağlandığı için de söz konusu sınıf Şah'ın denetiminden bağımsızdı. Aynı zamanda ideolojik olarak da halk ile aralarında özel bir bağ kurulmuştu (Halliday, 1992: 36-37). Ulema tarafından toplanan para sosyal amaçlara yönelik hayır işleri aracılığıyla dağıtılmaktaydı. Dolayısıyla ulema sınıfı 18.Yüzyıldan itibaren Sünni ulemayla kıyaslanmayacak ölçüde toplumsal ve eğitsel role sahip olmuştur. Bu mali özerkliğin kazanılması, ulemanın devlete bağımlılığını azaltarak, siyasi alandaki etkisini artırmasına olanak sağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyıla kadar ulemanın toplumdaki rolü konusunda pek oydaşma sağlanabilmiş değildi. Bu noktada üç rakip okuldan söz etmek mümkündü. Birincisi olan

'Ekberi' okul, peygamberin ve imamların sünneti dışında ulemaya bağımsız bir rol tanımamıştır. İkincisi olan 'Tasavvuf' okul, Ekberilik gibi ulemanın dünya işlerine karışmasını geçerli kabul etmemiş, ancak sufi öğretinin imamların batını bilgileriyle özdeş olduğunu iddia etmiştir. Üçüncü okulu oluşturan Usuliler (Fundamentelist) ise şeriat ve akidenin yorumlanması ve bağımsız yargıda bulunması konusunda müçtehidlerin işlevini kabul etmiştir (Muaddel, 1992: 157). Bu adı geçen okullar arası tartışmada kazanan tarafın Usuliler olması aslında Sünnilik ile temel bir kopuşu belirleyerek, modern Şii ulemanın oluşmasının yolunu açmıştır. Bun dan böyle içtihad hakkı sadece önde gelen din adamları kuruluna tanınmış ve bu kişiler müçtehid Ayetullah (Allah'ın işareti) olarak adlandırılmıştır (Roy, 2005:204). Adı geçen okullar arası tartışma Şii İslam'ın daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Sünnilik ve Şiilik arasındaki ayrımı derinleştirmiş ve bu iki mezhep arasında siyasi, kültürel ve dini farklılıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

19. yüzyılda etkilerinin artmakta olduğunu gören Şii ulema sınıfı kendi içinde bir hiyerarşi oluşturmuştur. Birdişli'ye göre bu hiyerarşide en üst makam Ayetullah'tır. Şii inancına (imamiyye) göre yönetim hakkı Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelen on iki imama aittir. On ikinci İmam Muhammed el- Mehdi Hasan bin Ali el- Askari, babasının ölümünün ardından gözden kaybolarak kıyametten önce yeniden ortaya çıkacak ve zulümle dolu bir dünyaya adalet getirecektir. Ancak bu yetki Velayet-i Fakih öğretilerine dayandırılarak Mehti gelene kadar hiyerarşide en üst otorite olarak kabul edilen ulemeden bazı kişilere devredilmiştir (Birdişli, 2021: 15). Bu kimseler Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kur'an ve Sünnet'te kendilerini ispat ettikten sonra Müçtehid, Hucet-ül İslam, Ayetullah ve son olarak da en yüksek din mertebesi olan Büyük Ayetullah mertebesine ulaşırlar (Cülük, 2018: 91). Bu süreç, Şii İslam'ın daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuş ve Sünnilik ile Şiilik arasındaki ayrımı derinleştirmiştir. Bu ayrım, siyasi, kültürel ve dini farklılıkları daha da belirgin kılarak Şii toplum içinde bir hiyerarşik yapı oluşmasına katkıda bulunmuştur.

On dokuzuncu yüzyılda ulemanın gücünün artmasında iktidar boşluğu olmasının da önemli rolü bulunmaktadır. Kaçar Hanedanının İngiliz ve Ruslar'ın saldırıları karşısındaki güçsüzlüğü karşısında ulema sahneye çıkarak, ulusun savunulmasında rol oynamaya çalışmıştır. Özellikle Kaçar Döneminde tütün isyanı ve anayasal harekette ulemanın oynadığı rol, bu dönemde ulemanın ne derece siyasallaştığının anlaşılmasını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. 1890'da Şah'ın Binbaşı İngiliz Talbot'a elli yıllık süreyle tütün üretimi, satışı ve ihracatı için izin vermesi üzerine zamanın önde gelen dini lideri Ayetullah Mirza Sadi Şirazi'nin tütün içmeyi yasaklayan fetvası ile Kaçar hanedanlığına karşı isyan başlatmış, bu protestoların büyüklüğü sebebiyle Şah geri adım atmamak zorunda kalmıştır (Ivanovna, 2012: 16). Ayetullah Mirza Şirazi'nin verdiği fetva din ve devlet işlerini eleştiren toplumsal hareketlerde bir dönüm noktası olmuştur. Şirazi'nin fetvası ile ayaklanmaya dini bir boyut da eklenmiş ve kitleler ayaklanmayı sadece ekonomik olarak değil dini açıdan da desteklemiştir. Çünkü Şirazi fetvasını sömürgecilığe ve emperyalizme karşı savaşa dayandırıyordu. Zulme karşı isyanın temelini oluşturan Şii kültürüne ve öğretilerine karşı muhalefet, Tütün İsyanı'nın ülke geneline yayılmasına neden olmuştur. Tüm bunların yanı sıra ulema sınıfı ile o dönemin tüccar ve feodal beyleri arasındaki ilişkilerin son derece iyi olması ve yabancı imtiyazların bu insanların ekonomik hayatını da etkilemesi ayaklanma sırasında göz ardı edilemeyecek kadar önemli

bir gerçektir. Bu ayaklanmanın bir diğer önemli özelliği de ulema sınıfının İran tarihinde ilk kez açıkça siyasete katılması ve aktif rol alarak dini ve siyasi çıkar ve görüşleri birleştirerek önlenebilir bir ayaklanmanın yaygın destek kazanmasına neden olması ve sonuçta başarıya ulaşmasıdır. Tütün İsyanı, Kaçar hanedanının büyük bir güç kaybına yol açmış ve 1906 ile 1911 yılları arasında Meşrutiyet döneminin temellerini atmıştır (Cülük, 2018:92). Nitekim 1906-1911 Anayasa Devrimi sırasında da ulema İranlı aydınların başlattığı muhalif harekete destek vermiş ve Şahın anayasayı kabul etmek zorunda kalmasını sağlamıştır. Bu da söz konusu dönemde ulemanın iktidara karşı alternatif siyasi bir güç merkezi olarak ortaya çıkmasını göstermektedir. Ancak bu noktada bütün ulemanın söz konusu muhalif hareketleri desteklemediği, kendi içinde farklı fraksiyonları barındırması sebebiyle bütünlük olmadığı belirtilmelidir (Muaddel, 1992:170-175).

Pehlevi döneminde ise tarihsel gelişimin zorunlu bir sonucu olarak diğer dönemlerden farklı kapitalist bir nitelikte bir devletin oluşumu gerçekleşmiştir. Böyle bir dönüşümde, bir diğer ifadeyle çağdaşlaşma sürecinde ulemanın hiçbir rolünün olmadığı görülmüştür. Bu dönemde ulemanın siyaset dışı kalması ve Rıza Şah karşısında yetersizliklerinin sebebi, Şahın baskıncı etkinliği ve askeri gücünde aranabilir. Tabii ki bunlar önemlidir ama belirleyici etken değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Bağlaşıkların İran'ı işgali Rıza Şah'ın despot rejimine kısa sürede son vermiş ve ulemanın devlete karşı tutumunun temelinde muhalif olmadığı görülmüştür. 1941-1959 döneminde ulema-devlet iş birliği yaşanmıştır. Özellikle yeni şahın en önemli destekçisinin Taklit Merci Ayetullah Burucerdî'nin olması, ulemanın siyasete karışmasını engelleyen faktörler arasındadır. Daha açık bir ifadeyle, Burucerdî ulemaya, Şahın din işlerine karışmaktan kaçındığı ve aynı zamanda din davasını güçlendirme ve yaygınlaştırma çabasında olduğu konusunda güvence vererek siyasal alana girmemesini sağlamıştır. Dolayısıyla ulema Pehlevi devletine karşı birleşik bir muhalefet oluşturamamıştır. Ulemanın yalnızca küçük bir bölümü muhalif hareketlere katılmıştır. Ulemanın devlete karşı birleşmesini görebilmek için ellilerin sonunda, son Şah'ın feodalist toprak sahipleri, tüccarlar ve geleneksel küçük burjuvaziyle arasının bozulmasını beklemek gerekecektir (Muaddel, 1992:177-178).

Bu gelişmeler ışığında İran siyasi tarihinin en belirgin yönlerinden biri ülkenin siyasal olaylarında Şii ulemanın oynadığı etkin rol olduğu belirtilebilir. Tarihsel olarak dikkat çeken bütün olaylarda, 1891-1892 tütün protesto hareketinde, 1950'lerin başlarındaki petrolün ulusallaştırılması hareketinde, 1963'teki Şah aleyhtarı şiddetli gösterilerde ve 1978-79 İran devriminde ulema etkin bir biçimde yer almıştır. Bu durum öteki Müslüman ülkelerde kendilerine tekabül eden entellektüellerle koşutluk göstermeyen rastlanmadık bir siyasal güçtür (Muaddel, 1992:151). Bu noktada ulemanın tüm iktidar bunalımlarında bir muhalefet oluşturmayı başardığı söylenebilir.

İmam Humeyni tarafından geliştirilen velayet-i fakih kavramı tarihte ilk kez bir hükümet düzeninin temelini oluşturmuştur (Taflioğlu, 2013: 97). Bu bağlamda velayet-i fakih kavramının bu siyasallaşmanın sonucu olduğu savunulabilir. Çünkü Velayet-i Fakih öğretisi esasen "fakihlerin tasarruf hakkı" anlamına gelse de siyasi bağlamda fikhin idari yetkisine gönderme yapmaktadır (Üstün, 2013: 20). Velayet-i fakih kavramı ayrıca devletin özü itibarıyla İslami olmasını istemektedir, üstelik böyle bir devletin nasıl olması gerektiği konusunda da bir

cevap sunmaktadır. Bu cevap sunma becerisinde Şii medreselerin İslami olmayan külliyata diğer mezheplere göre daha erken bir tarihte açılması ve Ayetullahların hep okumuş olmasının etkisi de söz konusudur. Şii din adamalarının ikili kültürü çarpıcıdır. İslami boyutun yanı sıra, modern dünyaya açık, felsefi düşüncelerden beslenen bir oluşuma rastlanır (Roy, 2005:206). Bu durum mollalarla aydınlar arasındaki ittifak yapılmasını kolaylaştırmıştır.

İran İslam devrimi ile birlikte pan İslamcı politikalar üzerinde dururken, Sünnileri göz ardı etmiş, Şii gruplara ulaşmaya çalışmıştır. Çünkü İran'a göre pan-islamcılıkla Şiiliğin ön plana çıkarılmasında bir çelişki yoktur. Şii topluluk Marx'ın proleteryası gibi insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirecek özel bir gruptur. Bu düşünce tarzı İran'a dış politikada idealist bir çizgide yürümeye fırsat vermiştir. Bununla birlikte İran'ın buna yönelik evrenselci söylemlerinin ardındaki mesajın her şeyden önce Şii topluluklara yönelik olduğu da bir gerçektir ve İslam Cumhuriyetine özgü devrimci pratik, en iyi yandaşlarını onların arasında bulmuş, bu da Şiilikle İslam devrimi arasındaki özdeşliği pekiştirmiştir (Roy, 2005: 238-239). Şii düşüncenin öne çıkarıldığı bu yaklaşım, İran'ın devletin çıkarları doğrultusunda pragmatist davranmasına, gerektiğinde devleti İslam'ın üzerinde konumlandırmasına varan realist bir strateji izlemesine imkân tanımıştır.

Ancak İran'ın dış politikasında Şii kartını bu yönde oynamasının iki önemli tehlike doğurduğunu söylemek mümkündür. Roy'a göre bunlardan ilki İran'ın dış politikasının bir anlamda Şii gettosuna hapsolme riskini taşımasıdır (Roy, 2005: 161). İkincisi ise Sünni militanlığının artırmasıdır. Devrimden sonra artan Şii bilinci, Sünni bilincini de tetiklemiştir. İran devriminden kaynaklanan Şii tehdidini sınırlama niyetinde olan Sünni Arap rejimler "rafizi³ Şiilere" karşı kendilerini "gerçek" İslamın savunucuları olarak ortaya koymuştur. Suudi Arabistan söz konusu Şii tehdidini bertaraf etmek adına İran'ın batısında Irak üzerinden Sünni blok kurulmasını, İran'ın doğusunda ise Şiilikle mücadele edecek selefi hareketleri desteklemiştir (Sinkaya, 2007: 40).

Sonuç olarak, İran'da Şiilik'in siyasallaşması, bu mezhebin ortaya çıkışının temelindeki siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. İran'ın zengin kültürel geçmişi ve Şiilik mezhebinin önemli rolü, ülkenin tarihindeki çeşitli etkileşimleri ve gelişmeleri şekillendirmiştir. İran'ın özgün kültür mirası, Pers İmparatorluğu'ndan gelen bakış açısı ile birlikte, Şiilik mezhebinin etkisiyle güçlenmiş ve günümüzdeki siyasi, sosyal ve kültürel yapısını belirleyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir. Şii ulemanın siyasileşmesi, İran'ın ulusal kimliğinin oluşmasında ve korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, aynı zamanda İran'ın dış politikasında da önemli değişikliklere yol açmıştır. İran, İslam Devrimi'nden sonra Şiiliği bölgedeki bir güç unsuru olarak kullanmış ve bu doğrultuda bir dış politika izlemiştir. Bu durum, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırmış, ancak aynı zamanda Sünni Arap rejimleri ile gerilimi de artırmıştır. Gelecekte İran'da Şiilik'in siyasallaşmasının nasıl şekilleneceği, ülkenin iç ve dış politikasındaki gelişmelere bağlı olacaktır. Ancak Şiilik, İran'ın siyasi, sosyal ve kültürel yapısında önemli bir rol oynamaya devam edecek gibi görünmektedir.

2. İran Anayasası ve Dış Politika

İran coğrafyasında tarihin hemen her döneminde tarihi, edebi, kültürel, sanatsal,

³ Rafizi; Ehli Sünnet mezhebinin temel inançları ile Hz. Peygamber'in vefatından sonraki Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifeliklerini reddeden kimseleri ifade etmektedir.

toplumsal ve siyasal açısından insanlık tarihini etkileyen önemli olaylar yaşanmıştır. Sürekli olarak savaşların yaşandığı İran'da tarih boyunca pek çok güç mücadelesi yaşanmış ve dolayısıyla iktidarda değişimler olmuştur. Bu nedenle İran fetheden ülke konumundayken hem de fethedilen ülke konumundayken sürekli olarak farklı kültürlerden etkilenmiş ve bunun sonucunda günümüze kadar devam eden köklü bir gelenek ortaya çıkmıştır. Bu köklü gelenek, yıllar boyunca İran'ın dış politikasında "Fars" üst kimliği altında somutlaşmış ve 20. yüzyıla kadar Pehlevi hanedanlığı döneminde siyasi söylem olarak devam etmiştir (Karaoğlu, 2023: 142). Vali'ye göre 1979'da İran'da İslam Devrimi'nin ardından "Siyasi Şiilik" olgusunun yanı sıra "Fars" üst kimliği de hem bölgesel dış politika meselelerinde hem de küresel ölçekte dış politikada belirleyici bir faktör haline gelmeye başlamıştır (Vali, 1401). İran'ın dış politikasında Fars üst kimliğinin belirleyici bir rol oynamaya devam etmesi, ülkenin gelecekteki dış politika yönelimleri açısından önemli bir göstergedir. Bu kimlik, İran'ın bölgesel ve küresel düzeyde nüfuzunu artırma ve kendi çıkarlarını koruma çabalarında etkili bir araç olarak kullanılabilir.

İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasasında görülen en önemli unsurlardan biri ulema sınıfı ile devletçi geleneğin bir arada bulunmasıdır. Humeyni'nin kurmuş olduğu İslami düzenin seküler nitelik taşımadığını ileri süren taraflar, Humeyni'nin günlük hükümeti seküler şekilde tasarladığını, ancak mutlak gücü İslami hükümete bağlı bir dini liderin eline bıraktığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Humeyni anayasaya dayanan seçilmiş bir başkanlık, seçilmiş bir meclis, seçilmiş bir belediye meclisinin yanında, bir de Meclis'ten geçen yasaları onama ya da veto etme hakkı olan bir Muhafız Konseyi (yarısı din adamlarından oluşmaktadır) kurmuştur. Humeyni'nin Muhafız Konseyi üyelerinin yarısını atama, Başkan'ın İatamasını onaylama ve Devrim Muhafızları'nın kumandanlarını atama yetkisi vardır (Moghaddem, 2021: 62). Dolayısıyla Humeyni'nin söz konusu bu düzenlemelerle kendisini ve haleflerini anayasada yüce bir konuma yerleştirdiği belirtilmektedir. Bu durumda Humeyni kendi kazanımlarını pekiştirmek, 'asıl amaçlarını' gerçekleştirmek, politik insiyatifi ele geçirmek, şiddet uygulamak için anayasayı kullanır gibi gözükmektedir (Axworthy, 2016: 328). İran İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, ülkenin siyasi sisteminin karmaşıklığını ve belirsizliğini yansıtmaktadır. Bu anayasada, ulema sınıfı ile devletçi geleneğin bir arada bulunması, ülkenin demokratikleşme sürecini zorlaştıran bir etken olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşılık İran anayasasının iktidar, genel oya ve Meclis'e dayandığı fólçüde neredeyse laik bir tarzda işlediğini savunan taraflar bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre ise, İran slogan düzeyinde kalmayan, şeriata uygun hukukları konusunda ince eleyip sık dokumadan kurumların işleyişini somut olarak örgütleyen gerçek bir anayasaya kavuşmuştur (Roy, 2005: 209-210).

İran Anayasasının 1. Maddesine bakıldığında⁴, meşruiyetin yalnızca şeriata değil, halkın iradesine de dayandırıldığı görülmektedir. *Rehberin nasıl seçileceği açıkça belirtilmiştir. Rehberi Uzmanlar Meclisi belirleyecektir. Bu meclis genel oyla*

⁴İran'ın hükümet biçimi, İran halkının, gerçeğin egemenliğine ve Kur'an adaletine olan uzun süredir devam eden inançları temelinde, Farwardin 9 ve 10'da yapılan referandumda onayladığı İslam Cumhuriyetidir. Güneş İslami takviminin 1358'i, İslami ay takviminin 1399 yılının Cemadi el-Evvel 1 ve 2'sine karşılık gelir. (Çevrim içi) <https://www.refworld.org/docid/3ae6b56710.html>, 22 Haziran 2023.

seçilmektedir. Belli bir anda bir rehber mevcutsa bu durumda o 'index sui' dir, kendi ögös tergesidir ve halka düşen oyuyla bu apaçık durumu benimsemekten ibarettir. Başka bir deyişle ona bağlılığı ifade etmek anlamına gelir. Bir rehberin kabul edilemediği durumlarda onun yokluğunu telafi edecek kurumlar her zaman vardır; tıpkı Şii din adamlarının, 9. yüzyılda ortadan kaybolmayan ve adaleti yeniden etmek için her an yeryüzüne dönmesi muhtemel olan 12. İmam'ın vefatından bu yana işleri yürütmesi gibi. Bu durumda evrensel halk oyu bir meşruiyet aracı haline gelir. Liderliğin kendiliğinden ortaya çıktığı ve halkın desteğini aldığı dönemler dışında anayasa, iktidarın düzenleyicisi ve iktidarın meşruiyetidir. Şeriat hukuku devreye girse bile yürürlükte kalan bir siyasi düzen vardır (Roy, 2005: 209-210). Sonuç olarak, İran İslam Cumhuriyeti'nde meşruiyet, hem şeriata hem de halkın iradesine dayanmaktadır. Bu, İran'ın siyasi sisteminin karmaşıklığını ve belirsizliğini yansıtmaktadır. Ancak, anayasanın, iktidarın meşruiyetinin temelini sağladığı ve ülkenin geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynayacağı söylenebilir.

İran anayasası Rehberlik ve Muhafızlar Konseyi'nin sadece yarısını açık bir şekilde din adamlarına ayırmıştır. Söz konusu kişileri üst düzey görevlere atayanın siyasal iktidar olduğu düşünülürse, İran anayasasının dinin etkilerini sınırlama kapasitesinin olduğu görülmektedir.

Bu noktada devrimi yapanların üstünlüklerini perçinleyen önlemlerin alınmış olduğunu kabul etmekle beraber, genel oyun meşruiyetini dikkate alarak, İran'ın bir teokrazi olması beklenen sisteminin bir nevi başkanlık sitemine dönüştüğü savı ileri sürülmektedir. Roy'un 'anayasacı teokrazi' diye adlandırdığı bu sistemde İran, İslamcı ve devrimci retoriğin gerisinde üyelerinin 'erdeminin' arayışına düşmeyip tersine ilahi mesajın yokluğu durumunda bile varlığını idame ettirebilecek kurumlarla işleyen siyasi bir alana sahip olabilmıştır. İran'da şeriatın yerini bir anlamda anayasa belirlemektedir. İslam hukuku anayasa tarafından belirlenmiş bir çerçeve içerisinde işlerlik göstermektedir. Yeni İslami devlet yalnızca devletin İslamiliği olgusu nedeniyle 'İslami' sıfatını taşıyan yeni bir pozitif hukuk gerçekleştirmiş olmaktadır. Böylelikle devletin hukukun ve kendi meşruiyetinin kaynağı olduğu modern bir şekillenmiş gerçekleşmiş bulunmaktadır. İran anayasasında şeriatın konumu ile ilgili olarak en üst yasa sayıldığı kuşkusuzdur ve Meclis şeriatın öngördüğü en sembolik cezaları (kısas, diyet ve Allah'a hakarete verilen ölüm cezası anlamında hudud) yasalaştırmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta yasa koyucunun meclis olduğudur. Sonuçta yargıç doğrudan şeriata değil, çıkartılan yasalara atıfta bulunmak zorundadır (Roy, 2005: 210-212).

İran anayasası hazırlanırken, idealist ve realist hizipler arasında önemli tartışmalar yaşanmıştır. İdealist hizip, anayasanın İslami değerlerin temellerine dayanmasını ve şeriatın üstünlüğünü vurgulamasını savunmuştur. Buna karşın Realist hizip ise, anayasanın modern bir devlete uygun olması ve ülkenin siyasi ve ekonomik istikrarını sağlamaya yardımcı olması ger ektiğini savunmuştur. Sarı'ya göre Âyetullâh Humeynî dönemi (1979-1989) "idealist" olarak tanımlanmaktadır (İsmail, 2015). İran anayasası hazırlanırken idealist ve realist hizipler arasındaki tartışmanın yoğun yaşandığına ilişkin iddialar en fazla anayasada yer alan dış politika ilkeleri üzerinedir. Nitekim dış politika konusunda yer alan metinler incelendiğinde ilk bakışta idealist eğilimin daha ağır bastığı düşünülebilir, ancak söz konusu anayasa dikkatlice irdelendiğinde devletin sadece ideolojik etki altında kalmadan meşruiyete

dayalı dış politika yürütmesine olanak sağladığı ve realist çizgiyi dışlamadığı görülecektir. Hagigi'ye göre İran, Ortadoğu'da idealist politikasını gerçekleştirmek amacıyla Rusya, Çin ve Şii olmayan diğer İslam devletleriyle ilişkilerinde gerçekçi bir politika izlemiştir (Hagigi, 2018: 6).

İran anayasasında dış politika dört ana unsur üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, dış müdahalenin tüm biçimlerine karşı çıkılması, ikincisi ülke bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması, üçüncüsü; hegemon güçlerle ittifak yapmaksızın tüm Müslümanların haklarının korunması, sonuncusu ise doğrudan savaş içinde olmayan devletlerle barışçıl ilişkiler kurulması şeklindedir (Hatemi, 1980).

İran İslam Cumhuriyetinin dış politikası her türlü baskının uygulanmasının ya da baskıya boyun eğilmesinin reddine, her bakımdan ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasına, tüm Müslüman haklarının savunulmasına, hegemonyacı süper güçlere ilişkin ortak bağılantısızlığa, savaş halinde olmayan tüm devletlerle ortak barışçıl ilişkilerin sürdürülmesine dayanır.

Anayasanın 3/16.Maddesi “Ülkenin dış siyasetinin İslam ölçülerine dayanılarak düzenlenmesini, bütün Müslümanlara karşı kardeşlik ödevlerinin üstlenilmesi ve yeryüzü mustazaflarını elden gelen esirgenmeksizin korunmasını İran İslam Cumhuriyeti Devletine ödev olarak vermiştir.”

Anayasanın 10. Fasılı Dış Politika başlığına ayrılmıştır. Bu fasılda yer alan 154. Maddede

İran İslam Cumhuriyeti Devleti bütün insanlık düzeyinde insanın mutluluğunu ülkü bilir ve hürriyet, hak, adalet yönetimini bütün insanlığın hakkı olarak tanır. Şu halde, başka milletlerin iç işlerine karışmaktan tamamen sakınmakla birlikte, mustazafların müstekbirlere karşı hak arama savaşımını yeryüzünün her noktasında destekler.

Şeklinde evrenselci söylemler yer almaktadır. Yine anayasanın 11. Maddesinde Müslümanların toplu çıkarlarının savunulmasına atıf yapıldığı görülmektedir.

Kur'an'ın kutsal ayetleri doğrultusunda, 'Bu ümmetiniz tek bir ümmettir. Ben de Rabb'inizim. Onun için sadece bana kulluk edin.'(21:92) Tüm Müslümanlar tek bir ulusu oluşturmaktadır ve İran İslam Cumhuriyeti'nin hükümeti, genel politikalarını tüm Müslüman halkların birliğinin ve dostluğunun kurulması görüşüyle oluşturma görevine sahiptir ve İslam Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik ve kültürel birliğini meydana getirmek için sürekli çabalamalıdır.

Yukarıda sayılan maddeler genellikle İslami idealizmin en iyi dış vurumu olarak görülmekte ve realist kesimlerin öne çıkardığı ulusal çıkarıya yer verilmediğinin altı çizilmektedir. Hatta Anayasanın İran dış politikasında İslam dünyasına yönelik bir kaygıya daha çok ağırlık verdiğinden söz edilerek, bir ulus devletinin ulusal çıkarına dayalı olarak dış politikanın kılavuz ilkelerini betimleyen bir belge olmaktan çok, İslami enternasyonalist bir şart olarak ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Ahmedi, 2011: 64). Ancak İran anayasasındaki İslami idealizm olarak öne sürülen bu ilkelerin İran dış politikası açısından tamamen gerçekleştiği düşünülmemelidir.

Ulusal çıkarlar kavramının Anayasa'da doğrudan değil, İslam düzenini (Hıfz-ı Nizam-ı İslami) korumak, başka bir deyişle toprakların merkezinde bulunan İran'ı korumak adına yer aldığı bir gerçektir. İslam'ın en temel unsurlarının korunması maslahat kavramı üzerinden kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile İslami hukuk sisteminde yer alan iki ilke realist bir dış politika izlemeye imkân tanımaktadır. Bu iki ilke, bir İslami terim olan 'maslaha' (takdir yetkisi) ve daha çok Şii kökenleri olan "hefze beyzeh-ye İslam" (İslam'ın sığınağını korumak) dır. Her ikisi de belirli şartlar altında İslam'ın bazı temel gerekliliklerinin tüm Müslüman ümmetinin

çıkarlarına hizmet etmek için göz ardı edilebileceğini ima etmektedir (Ahmedi, 2011: 63). Dolayısıyla anayasada kabul edilen söz konusu bu ilkeler İran'ın dış politikadaki reel-politik davranışlarını açıklamadaki en önemli belirleyicisi olmuştur. Bu durumda devrim sonrası İran dış politikasını ne dini söylemlerle ne de ona bağlı olarak gelişen salt anayasa metni üzerinden okumaya çalışmak doğru olmayacaktır. Bir başka ifade ile anayasada dış politika üzerine yer verilen ideolojik yönü ağır basan evrensel söylemler, pratikte var olan İran dış politikasını açıklama kabiliyetine sahip değildir. Bundan ziyade bu söylemlerin arkasındaki ulusal çıkarların gerçekleşmesi, reel-politiğin hayat bulması için araçsal bir nitelik taşımaktadır. İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikası, hem ideolojik hem de pragmatist bir yaklaşımın bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, İran'ın bölgedeki etkinliğini artırma ve kendi çıkarlarını koruma çabalarını yansıtmaktadır.

İran otoriteleri 1982'de Suriye'deki İslami başkaldırıya ilişkin olarak İran'ın aldığı pozisyonda, 1988'deki Irak'la savaşı sona erdiren BM Güvenlik Konseyi'nin 598 nolu kararının kabul edilmesinde ve 1990'larda Çeçen bağımsızlık savaşına İran'ın ilgisiz tutumunun bulunduğu daha pek çok olayda bu iki ilkeyi kullanmışlardır. Öte yandan İran Anayasasında dış politikanın incelendiği 152. Maddesinde:

İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakkümün ve tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve zorba güçlere karşı hiçbir taahhüd altına girmeme, savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı barışçı ilişkiler temeline dayanır.”(<https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>”, (Erişim Tarihi: 15.12.2023).

İfadelerine yer verilmektedir. Anayasa, İran'ın İslami bir devlet olduğunu, şeriatın üstünlüğünü, bağımsızlığı ve komşularla iyi ilişkileri vurgulamaktadır. Ancak, İran'ın dış politika pratikleri, bu ilkesel duruşla çelişen birtakım unsurlar içermektedir. İran'ın bu misyonu, özellikle Orta Doğu'da bazı ülkelerle olan ilişkilerini gerginleştirmektedir. Örneğin, İran'ın Suriye, Lübnan ve Yemen'deki milis grupları desteklemesi, bölgedeki istikrarsızlığı artırmaktadır. Bu durum, İran'ın komşularıyla iyi ilişkiler kurma ilkesine aykırı olarak değerlendirilebilir. İran'ın dış politikası, ideolojik ve realist unsurların bir karışımını içerdiğinden bu durumun, İran'ın dış politikasında tutarsızlıklara yol açtığı söylenebilir. İran'ın dış politikası hem İran'ın ideolojik misyonunu yansıtmakta hem de ülkenin realist çıkarlarını gözetmektedir. Bu durum, İran'ın dış politikasının karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır.

SONUÇ

İran İslam Cumhuriyeti Devleti, ülkenin şeriata dayalı anayasası birincil ve ikincil kaynaklardan oluşuyor. Anayasanın temel ilkeleri Kur'an, Sünnet ve İcma'dan kaynaklanmaktadır. Ülkede İslami Şura Meclisi, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi ve Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından temsil edilmektedir. Öte yandan İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama organı “Birleşik Parlamento” temelinde oluşturulmuş olsa da tek bir yapı değildir. İran anayasası da diğer anayasalar gibi resmi olarak Batı kökenlidir. Modern çağda meşruiyeti dine dayalı olan “molla yönetiminin” halk tarafından kabul edilmesinin resmi şartını yerine getirmeye yönelik sınırlı bir halk egemenliği anlayışı ile Batılı kurum ve kuruluşların varlığı da söz konusudur. Anayasada Parlamento” pratikte önemlidir. Benzer bir kurum olan ve Anayasa Mahkemesinin görevlerini yerine getiren Koruma Konseyi de sistemin temel unsurlarından

birini temsil etmektedir. Çeşitli düzeylerde uygulanan seçim mekanizmalarının varlığı da devrim sonrası yapının “modern” imajının bir kanıtıdır.

Öte yandan İran'da ise nüfusun %90'ından fazlasını Şiiler oluşturmaktadır. Bu nedenle, Şiilik İran'ın siyasetini ve kültürünü önemli ölçüde etkilemektedir. Şiilik'in siyasileşmesi süreci, 16. yüzyılda Safevi Hanedanı'nın kurulmasıyla başlamıştır. Safeviler, Şiiliği İran'ın resmi dini olarak ilan etmiş ve Şiiliği devletin ideolojisi haline getirmişlerdir. Bu durum, Şiilik'in İran siyasetinde daha önemli bir rol oynamasına neden olmuştur. 19. yüzyılda, İran'da yaşanan siyasi ve toplumsal değişimler, Şiilik'in siyasileşmesini hızlandırmıştır. Bu dönemde, İran'da Şii ulema, siyasi ve toplumsal reformlar için bir güç haline gelmeye başlamıştır. 20. yüzyılda, İran'da yaşanan devrimler, Şiilik'in siyasileşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1979 Devrimi'yle İran'da İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, Şiiliğin İran'ın resmi dini olduğunu ve Şiiliğin devlet ideolojisi olduğunu açıkça belirtmektedir. Cumhurbaşkanı, Meclis üyeleri ve diğer devlet görevlilerinin İran İslam Cumhuriyeti esaslarına ve resmî mezhebe (Şii Mezhebine) inanan ve ona ait olan kişi olması gerektiği vurgulanmıştır. İran anayasasındaki bu hükümler, Şiiliğin İran'ın siyasetinde ve kültüründe önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Özellikle İmam Humeyni tarafından geliştirilen, İslam devleti olmadan İslam toplumu olmayacağı yönündeki görüşü savunan Velayet-i Fakih kavramının Şiilik'in siyasallaşmanın bir sonucu olduğu belirtilebilir. Ayetullah Humeyni'nin geliştirdiği velayet-i fakih teorisi ve yönetimin İslam'dan (din) ayrı görülmediği anlayışı, İran'ın güvenlik ve dış politikasının ana paradigması haline geldi. İran Devrimi'nin Velayet-i Fakih anlayışıyla şekillenen ideolojisi, bölgede kendine özgü bir yönetim anlayışının ortaya çıkmasına yol açmış ve Şii mezhebi bu yeni yönetim anlayışının ana yapı taşı olmuştur. Velayet-i Fakih teorisi, İran dış politikasının temelini oluşturmaktadır. Bu teori, İran'ın dış politikasını, Şii İslam'ın değerleri ve öğretileri doğrultusunda şekillendirmeye devam etmektedir. İran'ın dış politikası, Şii İslam'ın değerleri ve öğretileri tarafından yönlendirilir. Bu anlayış İran'ın dış politikasını, Batı'nın dış politikasından farklılaştırır. Örneğin, İran, İsrail'in varlığını tanımamakta ve Batı'nın Orta Doğu'daki politikalarına karşı çıkmaktadır. Diğer taraftan İran, dünyanın dört bir yanındaki Şii toplulukları desteklemektedir. Bu, İran'ın bölgedeki nüfuzunu artırma çabalarının bir parçasıdır. Örneğin, İran, Lübnan'daki Hizbullah ve Yemen'deki Husiler gibi Şii grupları desteklemektedir. Ayrıca İran, küresel bir Şii uyanışı yaratmak için çalışmaktadır. Bu, İran'ın dünya siyasetinde daha önemli bir rol oynama çabalarının bir parçasıdır. Örneğin, İran, Şii dünyasındaki dini ve siyasi liderler ile ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Velayet-i Fakih teorisinin, İran dış politikasının gelecekte de önemli bir etkisi olmaya devam etmesi beklenmektedir. Bu bağlamda sonraki araştırmacılar tarafından Velayet-i Fakih teorisinin İran dış politikasına etkisinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesinde fayda vardır. Bu araştırma, Velayet-i Fakih teorisinin İran'ın dış politikasını nasıl yönlendirdiğini ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu nasıl etkilediğini daha iyi anlamamızı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

(Çevrim içi) <https://www.cia.gov/the-world-factbook/field/religions/>, 22 Haziran 2023.

Adelkhah, Fariba: *İran'da Modern Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

- Ahmedi, Hamid: "İran İslam Cumhuriyeti'nde Ulusal Çıkar İkilemi", *21. Yüzyılda İran*, Ed. Homa Katouzian ve Hüseyin Şahidi, Sitare Yayınları, Ankara, 2011, ss.59-73.
- Axworthy, Michael: *İran Aklın İmparatorluğu, Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi*, Çev. Özlem Gitmez, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Birdişli, Fikret. "Güvenlik Kültürü." *Güvenlik Çalışmaları, Editör Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık* 2021, 1: 1-20.
- Cole, Juan: *Sacred Space and Holy War, The Politics, Culture and History Shi'ite Islam*, I.B. Tauris Publishers, London Newyork, 2002.
- Constitution of the Islamic Republic of Iran, (Çevrim içi) <https://www.refworld.org/docid/3ae6b56710.html>, 22 Haziran 2023.
- Cülük, Ahmet. "İran İslam devrimi ve ulemanın zaferi." *Güvenlik Çalışmaları Dergisi* 20.1 (2018): 87-103.
- Çoşkun, Derya. "Şîa'nın Siyasallaşma Sürecinde Seyyid Kıvâmeddin Marâşî." *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 67 (2020): 481-491.
- Hagigi, Arzu: "İran İslam devrimi ve değişen İran dış politikası." Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Halliday, Fred: "İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Popülizm", *İran Devrimi Din Anti-Emperyalizm ve Sol*, Ed.Serpil Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, ss.9-53.
- <https://hukukbook.com/iran-islam-cumhuriyeti-anayasasi/>, (Erişim Tarihi: 15.12.2023)
- Isaloo, Amin Sharifi: *Power, Legitimacy and the Public Sphere, The Iranian Ta'ziyeh Theatre Rituel*, Routledge, London and NewYork, 2017.
- Ivanovna, Gabrielyan Sofya: "The Beginning Of The National Liberation Movement For The Abolition Of Foreign Concessions In Persia At The End Of The 19th Century", *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook (SEEO)*, Volume: 8, Issue: 11, November 2021, SJIF Impact Factor (2021), ss.15-23.
- Izady, Michael: *Atlas of the Islamic World and Vicinity (Infographs, Maps and Statistics Collection)*, (Çevrim içi) https://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Evolving_Shia_Crescent_2015_1g.png, 22 Haziran 2023.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çev. Hüseyin Hatemi, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- İsmail, Sarı: 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), (2015), 95-136.
- Karaoğlu, Orhan. "Dini Diplomasi ve Şiileştirme Bağlamında İran'ın Afrika'daki Faaliyetleri: Fas, Tunus, Cezayir Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 9.2 (2023): 135-166.
- Karaoğlu, Orhan: "Iran's Shiite Influence Belt Policy: The Example of Bahraini Shiites." *Dini Araştırmalar* 25.63 (2022): 377-400.

- Kazım Vali, “Teşeyyü-i Siyasi Çi est ve İran çe Gune Beraye an Telaş mi Koned?,” *Iran Wire*, 23 Ferverdin 1401.
- Lapidus, Ira M.: *İslam Toplumlari Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Moghaddem, Arshin Adib: *What is İran? Domestic Politics and International Relations in Five Musical Pieces*, United Kingdom, Cambridge University Press, 2021.
- Muaddel, Mansur: “İran’da Şii Ulema ve Devlet”, *İran Devrimi Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*, Ed. Serpil Üşür, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, ss.151-200.
- Onat, Hasan: “Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır)”. *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, (1997). 79-118.
- Onat, Hasan: *Shi’ism in the Twentieth Century and the Islamic Revolution of Iran*, Research Foundation For Public Services, Ankara, 1996.
- Roy, Oliver: *Siyasal İslam’ın İflası*, Metis yayınları, İstanbul, 2005.
- Roy, Oliver: *Siyasal İslamın İflası*, Metis yayınları, İstanbul, 2017.
- Sinkaya, Bayram: “Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 13, Sayı 3, 2007, ss.37-63.
- Taflioğlu, M. Serkan. "İran İslam Cumhuriyeti’nde egemenlik ve meşrûiyet kaynağı “Velâyet-i Fakih”." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), (2013), 95-112.
- Üstün, İsmail Safa. *Velâyet-i Fakih*, DİA, Cilt 43, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret işletmesi, 2013.

**The Process of Politicization of Shism and Impact of
Islam on Iranian Foreign Policy in The Context of
The Iranian Constitution**

Research Article

Dr. Emine ATEŞ TAN

Uluslararası İlişkiler Uzmanı, İstanbul
Büyükşehir Belediyesi,
emine.atestan@ibb.gov.tr
ORCID: 0000-0002-9420-4658
DOI: 10.5281/zenodo.10578646

ABSTRACT

It is crucial to take religion into account while analyzing Iran's foreign policy because it is a major player in the Middle East. In the 16th century, the Shiite ulema in Iran, which officially adopted the Shiite sect of Islam, gradually increased its power and took steps towards politicisation. Particularly the Shiite-inspired Islamic Revolution in Iran has raised concerns about the role of religion in Iranian foreign policy. However, analyzing Iranian foreign policy simply in terms of religious philosophy is not conceivable. Iran emphasizes in its discourses on foreign policy that it acts from a comprehensive idealist perspective, such as the protection and defense of all Muslim rights worldwide, but this perspective does not prevent Iran from actively pursuing the use of real political instruments in its foreign policy. Based on these concepts, the paper examines the historical process of Shiism becoming politicized and attempts to analyze the influence of Islam on Iranian foreign policy in light of Iranian constitutional law. This effort aims to disprove the notion that the Iranian constitution is a theocratic document; rather, it reveals the presence of a positive law-based concept that does not rule out the use of a legitimate foreign policy, though having idealistic tendencies.

Key Words: The Iranian Constitution, Shiism, Iranian Foreign Policy